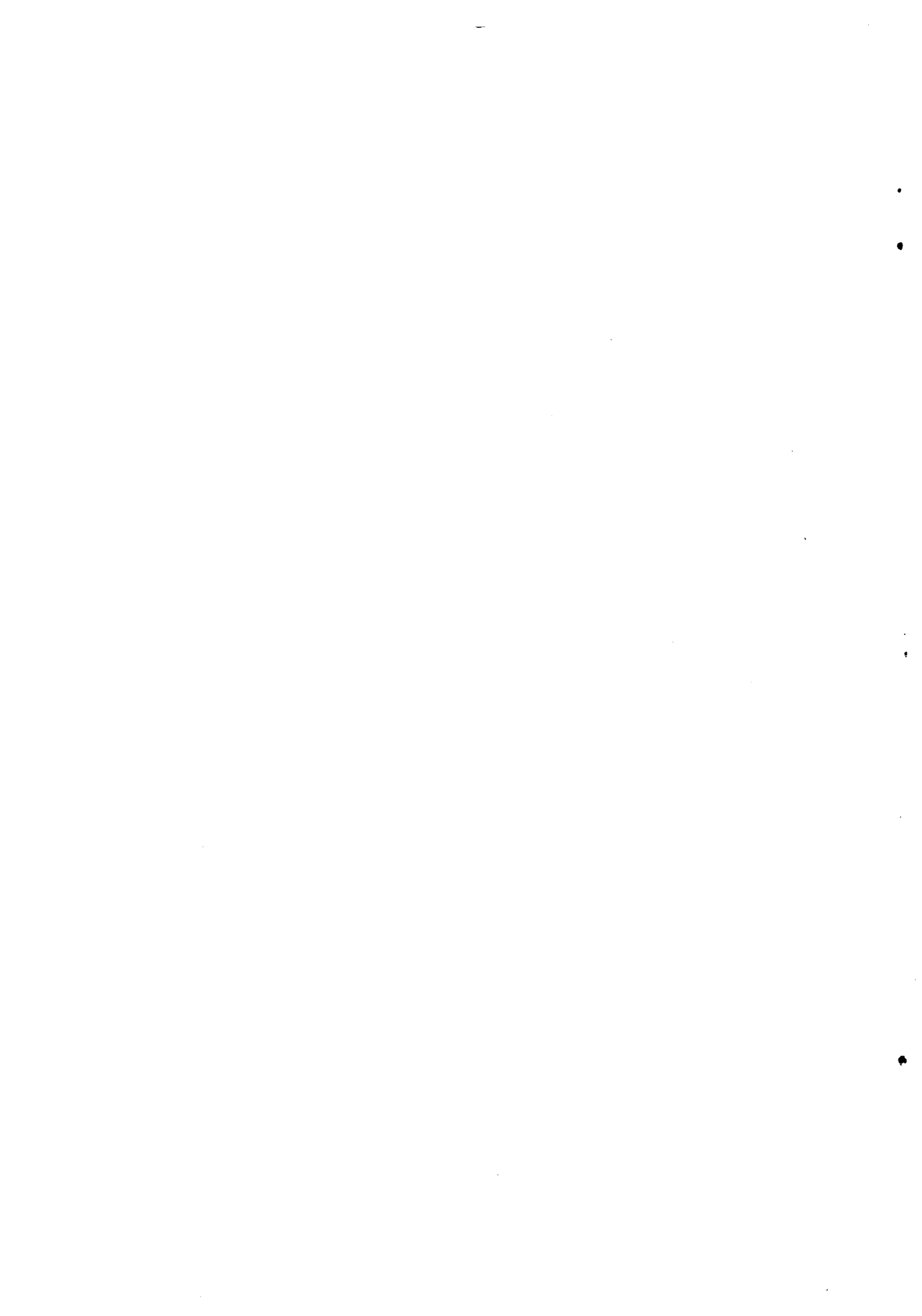


**KECSKEMÉT GAZDASÁGA
ÉS TÁRSADALMA A
POLGÁRI FORRADALOM ELŐTT**



Iványosi-Szabó Tibor





Iványosi–Szabó Tibor

**KECSKEMÉT GAZDASÁGA ÉS
TÁRSADALMA A POLGÁRI
FORRADALOM ELŐTT**

Kecskemét, 1991

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA

Lektorálta:
Dr. SZABÓ FERENC

Borítótervet készítette:
BODRI FERENC

ISBN 963 723611 2

Kiadja a Bács–Kiskun Megyei Levéltár.

Felelős kiadó: a levéltár igazgatója.
A szedés és a tipográfia Szöllősi Béla munkája.

A szedés a Bács–Kiskun Megyei Levéltárban a nyomás és a kötés a Bács–Kiskun Megyei Pedagógiai Intézetben készült.



BEVEZETÉS*

Kecskemét múltjának, illetve történelme egy-egy nagyobb szakaszának monográfikus feltárására az elmúlt másfél évszázad során több figyelemre méltó próbálkozás történt.¹ A kor tudományos szintjén az első és kimagasló eredmény Hornyik János munkássága, aki az 1711-ig terjedő időszakból nemcsak az alapvetően fontos forrásokat gyűjtötte össze és adta ki, hanem vállalkozott ezen időszak történetének összegzésére is. Munkássága főleg a hódoltság korának alaposabb megismerését segítette elő a magyar történettudományban.² A múlt század végén komoly előkészületek történtek arra, hogy megkezdett kutatásait folytassák, de a remélt eredmény sajnos elmaradt.³

Nemcsak Kecskemét esetében, hanem az egész magyar történetírásán belül is hosszú időn át viszonylag elhanyagolt kutatási terület maradt a késői feudalizmus gazdasági és társadalmi élete. Kecskemét történetének ezen szakasza iránti mérsékelt érdeklődéshez ezeken felül az is hozzájárult, hogy a Homokhátság gazdasági és politikai súlyát tekintve az országos fejlődésen belül is eléggé a perifériára szorult.⁴ A XIX. század végén és a XX. században viszont felgyorsult a polgári fejlődés, és ez a vidék ismét komolyabb lehetőségekhez jutott.⁵ Fokozatosan és széleskörűen bekapcsolódott a hazai árutermeletésbe, sőt a nemzetközi kereskedelembe is. Ennek hatására gazdaságában és társadalmában végbement változások felkeltették mind a szociográfusok, mind a politikusok figyelmét.

A két háború között több jeles személyiség foglalkozott a város régebbi és újabb történetével. Tanyarendszere, szőlő- és gyümölcsstermesztésének sikere, virágzó kertgazdálkodása és a válságokkal szemben viszonylag jól ellenálló társadalmá érthetően vonzotta a néprajzkutatókat, a szociográfusokat, az írókat és a politikusokat egyaránt.⁶

Éppen ezért a századfordulótól ívelő fejlődése, történelme széles körben vált ismertté. Bár a belterjesebb mezőgazdaság az Alföld több más területén is nagy sikereket mutatott fel, e folyamat elsődlegesen mégis Kecskemét nevéhez kapcsolódott. Az ekkor elért eredmények hatása napjainkig érződik, sőt minden bizonnyal hatni fog a következő évtizedekben is.⁷

* E tanulmány a Kecskemét Város Önkormányzata és a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja kecskeméti Településkutató Csoportja között kötött Kecskemét Nagymonográfiai kutatás keretében készült.

Azt viszont látnunk kell, hogy ennek, a város életében oly fontos gyarapodásnak, a korábbiakhoz képest merőben új forrásokból táplálkozó fejlődésnek gazdasági és társadalmi gyökerei az 1700–1850 közötti másfél évszázadhoz vezetnek vissza.

Ugyanakkor a város történetén belül ez a korszak az, amelyet legkevésbé tártak eddig fel. Csupán néhány — bár igen fontos — részterület feldolgozása történt meg.⁸ E jelentős város fejlődési folyamatának megnyugtató ismeretéhez viszont szükséges minden fontosabb időszak és esemény pontos leírása és elemzése. A gazdasági és társadalmi fejlődés folyamatának vizsgálatában egy egész korszak figyelmen kívül hagyása megengedhetetlen, hisz így nemcsak a későbbi korszakokat is érintő következtetések bizonyossága kérdőjeleződne meg, hanem bőséges tér nyílna a különféle megalapozatlan állítások és feltételezések számára is.⁹

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az egykor Pusztaszertől Vacsig terjedő Kecskemét történelmének alapos ismerete nélkül az egész régió, illetve ezen belül a Dél–Alföld fejlődési folyamatát sem lehet tárgyilagosan megrajzolni. Már csak ennek érdekében is megkerülhetetlen feladattá vált a jelzett másfél évszázad történetének szisztematikus feltárása. E feldolgozó munka elvégzése előtt viszont számottevő akadályok álltak. Az időszak nagyobb részéből hiányoznak a csaknem legfontosabbnak számító források, a „szabados mezőváros” tanácsának protocollumai.¹⁰ Hátráltatta a feldolgozást az is, hogy több területen komoly előmunkákat kellett elvégezni. Nemcsak a XVII. században, hanem még a XVIII. század jelentős részében is nagy számban fordultak elő idegen pénzek és helyi, népi elnevezések. Sok esetben ezek értéke eltért a hivatalostól. A pénzgazdálkodás terén való tájékozódáshoz megkerülhetetlen volt a pénzforgalom és a pénzürtékek szisztematikus feltárása.¹¹ Ugyancsak nélkülözhetetlen a gazdaságtörténet megismeréséhez, a helyi mértékegységek, különösen a gabonaürmértékek pontos ismerete.¹² Csak ezek birtokában kerülhetett sor az árutermelés szintjének és kiterjedtségének a felmérésére az árak változásának nyomon követésére,¹³ majd a mezővárosi társadalom fejlődése szempontjából rendkívül fontos területnek, a bérek alakulásának a bemutatására.¹⁴ Egy átfogó kép megbízható megrajzolásához a város demográfiai viszonyainak ismerete is szükséges. Azonban ennek részletes feltárását a legfontosabb források, az anyakönyvek hiánya nem tette lehetővé. Ezért ehhez csak szórványadatok nyújthattak bizonyos támpontot. Ezek viszont csupán a migráció arányainak és főbb irányainak érzékeltetéséhez biztosítottak alapot.¹⁵ A XVIII. századi mezővárosi társadalom néhány demográfiai sajátosságának megragadását mégis lehetővé tette néhány 1770 tájá-

ról fentmaradt nyilvántartás, majd a későbbi évtizedekben elvégzett országos összeírások nyújtanak egyre megbízhatóbb adatsorokat.¹⁶

A jelen feldolgozás záró része annak a próbálkozásnak, amely azt a célt tűzte ki feladatául, hogy az 1700–1850 közötti időszak legfontosabb gazdasági és társadalmi változásait négy részletes elemzés révén feltárja.

A XVIII. század elején a magyarországi adózáson belül számottevő változás ment végbe. A portális adóztatásról áttértek a dicális adó-kivetésre.¹⁷ Tekintettel arra, hogy az újabb adónyilvántartások a jobbágy minden jelentősebb értékére kiterjedtek, lehetővé tették egy-egy közösség termelőerőinek és vagyoni rétegződésének elemzését. Kecskeméten az első ilyen részletes, a vagyoni állapotokat viszonylag jól tükröző összeírás 1707-ből maradt fenn. Ennek birtokában tudjuk igazán felmérni, a török kiűzése és a szabadságharc lezárása után milyen anyagi alapról indulhatott meg az újjáépítés, milyen eltérések voltak az egyes tájegységek, régiók között.¹⁸

Az elemzésre kiválasztott második időpont 1757 volt. Erre azért esett a választás, mivel ekkorra mélyült el igazán az a gazdasági és társadalmi válság, melyet a jászkunok megváltkozása idézett elő, de még sokoldalúbban érzékeltethető, milyen is volt a külterjes, rideg állattartáson alapuló gazdálkodás, illetve az erre épülő társadalom.¹⁹

A harmadik időpont az 1780-as év. Ez azért látszott alkalmasnak elemzésre, mivel ennek adataival fel lehetett tárni a József-kori reformok és a francia forradalmat követő háborúkat megelőző állapotokat, érzékeltetni lehetett, milyen társadalmi és gazdasági feszültségek jelentkeztek a mezővárosi fejlődésben.²⁰

Bár az 1847-ig tartó hét évtized a többi intervallumhoz képest hosszúnak tűnik, de gondolnunk kell arra, hogy 1828-ban készült egy országos összeírás, és ezt már elég sokrétűen feldolgozták, így feltétlenül segíthet a közbeeső folyamat biztonságosabb kezelésében, elemzésében.²¹

Az 1847-es év kiválasztását a polgári forradalom és a szabadságharc kellően indokolja. Részben lehetővé teszi, hogy érzékeltessük: milyen eredményekkel, esetenként félmegoldásokkal járt a reformkor, illetve komoly támpontot nyújt a szabadságharc gazdasági hátterének, a tömegek megnyilatkozásának jobb megértéséhez, valószerűbb bemutatásához.

Miként az előző három elemzésnél, itt is mód van arra, hogy a rendi tagozódást is érzékeltessük, a nemesség anyagi helyzetének változásait, politikai és gazdasági törekvéseit nyomon követhessük.²²

Ezúttal is az egyik legfontosabb cél az volt, hogy a vagyoni rétegződés változásait rögzíteni lehessen, és így — az előző három feldolgozással együtt — egy másfél évszázados folyamat megrajzolhatóvá

válhasson. Most is ugyanazon öt vagyoni réteg megkülönböztetése látszott célszerűnek. Ezek közül az első teljesen egyértelmű: a vagyontalanok rétege, azoké, akik az adóztatás szempontjából érdemleges ingó vagy ingatlan jószággal nem rendelkeztek. Újabb csoportnak kínálkozott a csekély vagyonnal rendelkezőké, akik viszont a nyilvántartásban rögzített jószágokból — emberi számítás szerint — nem tudtak megélni, tehát esetenként munkavállalásra is kényszerültek (törpegazdák). Harmadik csoportba azokat volt célszerű sorolni, akik minden bizonnyal meg tudtak élni vagyonukból, vállalkozásaikból, esetenként a jobbmódúak még idegen munkát is alkalmaztak. Ezeket kisbirtokosoknak minősíthetjük. A középbirtokosok már figyelemre méltó vagyon után adóztak. Az adóalapok nagysága és minden bizonnyal a korabeliek véleménye alapján is kiemelkedett a mezővárosi társadalmon belül egy csoport, akiket nagygazdáknak tekintettek.

Az igazi gondot nem is a rétegek számának, elnevezésének meghatározása jelentette, hanem a közöttük lévő határok megvonása.²³ E tekintetben sem térben, sem időben nem lehet egzakt normákat kialakítani. Csak kellő mérlegelés alapján lehet egy elfogadható mértéket megszabni, vállalva a tévedés lehetőségét is. Nem elhanyagolható vigasz lehet az, hogy egyetlen országban egyetlen korszakban sem sikerült valóban egzakt módot kidolgozni e probléma kezelésére, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági rétegek fogalomrendszerét a különféle tudományok nem nélkülözhetik.

Súlyosbította a gondot az, hogy a késői feudális társadalomra vonatkozóan nem áll rendelkezésre semmiféle „előkép”, amely nyomán el lehetne indulni. Az viszont szükséges volt, hogy egy struktúrált társadalom rajzát a valóságnak minél inkább megfelelően rögzítsük. A követett normák és formák egyébként azt is lehetővé teszik, hogy az 1848 utáni agrártársadalom leírására és elemzésére is alkalmazzuk.

I. A MAGISZTRÁTUS ÉS A LAKOSSÁG

Mivel a mezőgazdaság még Európa legfejlettebb térségeiben is egészen a XVIII. század végéig megtartotta a vezető ágazat szerepét, érthető, hogy Magyarországon, amely a Habsburgok fennhatósága alatt lévő területek között is a viszonylag fejletlenek közé tartozott, a mezőgazdaság súlya, vezető helye lényegesen egyértelműbb maradt. A Duna–Tisza közén Kecskemét és térsége a polgári fejlődésnek még csak viszonylag kevés jelét tudta felmutatni. Bár kétségtelen, hogy a XVIII. században a város és lakossága el tudta hárítani a refeudalizálásra irányuló törekvések nagyobb részét, meg tudta őrizni „szabados mezővárosi” fejlődésének eredményeit, de az is kétségtelen, hogy az ennek érdekében vívott rendkívül hosszú harc, az ennek során elszenvedett átmeneti vagy tartós vereségek, a vele kapcsolatos súlyos anyagi terhek nemcsak lelassították a polgári fejlődés erőforrásainak szerves gyarapodását, hanem erősen meg is csapolták azt.²⁴ A város és annak lakossága a megváltozott körülmények között nem tudta igazán kamatoztatni azokat a korábbi évszázadokban felhalmozott társadalmi és gazdasági előnyeit, erőforrásait, amelyek már előbb is országosan ismertté tették másik két szomszédjával együtt.²⁵

A jászkunok megváltakozása után²⁶ a várost és annak lakosságát egy évszázadon át kettős cél vezette: egyrészt megváltakozni földesuraitól és a szabad királyi város címet elnyerni, másrészt a létszámában folyamatosan növekvő lakosság számára minél nagyobb bérletek tartós megszerzésével a mezőgazdaság eredményes műveléséhez a szükséges területet biztosítani. A megváltakozás hosszú és rendkívüli anyagi áldozatokat követelő szakasza csak 1834-ben zárult le, de ekkor is csak jogilag, hiszen a nemesi megye anyagi terheitől és politikai gyámkodásától nem tudtak megszabadulni.²⁷ A másik törekvés tovább tartott a későbbi évtizedekben is, és lényegében ugyancsak kettősséget jelez. A XVIII. század derekán még jobbra a legelők biztosítása volt a meghatározó, míg a századfordulóra már a szántóföldek és a szőlőültetvények birtoklása lett a lakosság és a tanács fő célkitűzése. A földesúri megváltakozással egyidőben újabb és újabb puszták hosszabb időre szülő zálogba vétele majd megvásárlása lett vágyaik tárgya.²⁸

Mivel a feudális viszonyokon a reformországgyűlések sem tudtak érdemi áttörést végrehajtani, a város által vállalt hatalmas anyagi terhek sem hozhatták meg a várt felvirágzást. A nemesi vármegye sorra megtorpedózhatta Kecskemét önállósulási törekvéseit, és így valójában sohasem tudta kivívni ténylegesen a szabad királyi városok nemesi vármegyékkel szembeni függetlenségét.²⁹

A magisztrátus évtizedeken át több irányú nyomásnak volt kitéve. A természetes szaporodás és a különböző korlátozó intézkedések

ellenére is folyamatosá váló bevándorlás miatt³⁰ az itt élő parasztságon belül egyre nehezebben kezelhető „földéhség” csaknem állandósult. A mezőgazdasági művelésbe bevonható földterületek birtoklására mind a legszegényebbek, mind a jobbmódúak egyaránt törekedtek. Az előbbiek a pusztá megélhetés biztosítása érdekében, a gazdagabbak pedig jövedelmük növelése végett. A föld birtoklása iránti leplezetlen

I. táblázat.

A VÁROS LAKOSSÁGÁNAK TÁRSADALMI TAGOZÓDÁSA

Rendi tagozódás	Vagyon szerinti megoszlás	Háztartások száma	Százalékos arányuk	
			társ. rétegekben	az egész lak. belül
Nemes	vagyontalan			
	törpegazda	42	31,1	
	kisgazda	17	12,6	
	középgazda	41	30,4	
	nagygazda	35	25,9	
<i>összesen</i>		135	100	2,8
Gazda	vagyontalan	26	0,7	
	törpegazda	2231	62,6	
	kisgazda	855	24,0	
	középgazda	326	9,1	
	nagygazda	130	3,6	
<i>összesen</i>		3568	100	75,2
Zsellér	vagyontalan	781	75,2	
	törpegazda	253	24,3	
	kisgazda	3	0,3	
	középgazda	1	0,1	
	nagygazda	1	0,1	
<i>összesen</i>		1039	100	22,0
<i>Mindösszesen</i>		4742	100	100

törekvés több formában is megnyilvánult. Ennek legkezdetlegesebb és a legtöbb helyi viszályt kiváltó módja a különféle földfoglalás volt. E tekintetben az ismételt bírói megtorlások sem javítottak érdemben a fennálló tulajdonviszonyok megtartásán. Az alábbiakhoz hasonló panasszal a különféle városi tisztségviselők részéről gyakran találkozunk: „...a Nagykőrösi országút melletti különben is csekély közlegelőből most közelebb tetemes foglalások történtek, és félo, hogy azon darab föld a foglalások miatt maholnap elenyészik...”. Ugyanezt a folyamatot érzékelteti egy másik panasz, amely szerint „...a közfö-

dekből nagyszerű [azaz nagymérvű] foglalások történnek a városi közösség tetemes kárára. . .”³¹

Még több munkát adott a bíráknak a magántulajdon rovására tett kisebb-nagyobb önkényes foglalás, eltulajdonítás. Fehér János eljárását akár tipikusnak is mondhatjuk: a tanyájára bevezető utat felszántotta, kölessel bevetette és a „ . . . kocsi járást egészen Gera Sándor mezsgyéjére tette. . . annak árkat is erőhatalommal behúzatta, s ez által földjéből mintegy fél ölet elfoglalt. . .”³²

Hasonló torzsalkodások a szőlősgazdák között is mindennaposak voltak. Az előbbi esettel egyidőben Farkas Istvánné azzal vádolta a tanács előtt Varga Ilonát, hogy a szőlőjéből egy részt önkényesen elfoglalt, „ . . . és azt néhány lugas tőkékkel régen beültette, s azt bújással továbbterjesztette, végre az idén a még elmaradt részt lugas vesszővel bé rakta.”³³

A szántóföldek iránti igénynek megfelelően az egykori városföld mellett a növénytermesztés számára újabb és újabb bérelt, majd megvásárolt pusztákat, legelőket vontak be, törtek fel: Péteri, Bugac, Ágasegyháza, Szentkirály, Borbás, Alpár, Monostor, Szentlőrinc területén történt parcellázás, ami mind a fokozódó földéhséget volt hivatott csökkenteni. A növénytermesztés a növekvő élelmezési gondok, a termelésben felmutatott sikerek, a legelők rohamos korlátozódása és a futóhomok növekvő veszedelme közepette egyre vonzóbbá vált a lakosság széles körében. Ezért újabb puszták bérbe adására került sor: Matkót is be kellett vonni a felosztásra szánt területek közé, bár legeltetésre egyik legmegfelelőbb pusztá volt korábban. 1844. november 8-án 55 birtokrész sorshúzására 60-an jelentkeztek.³⁴ Ezzel egyidőben a bögi pusztán osztottak fel 13, az átlagosnál jóval nagyobb telket a jelentkezők között.³⁵

A parcellázások során legtöbbször 25–50 holdas birtokokat alakítottak ki, de ettől többször el is tértek. Bögön 4 db 85 és fél kataszteri holdas és 9 db 88 és fél holdas birtokot adtak haszonbérbe. Ágasegyházán, melyet a város megvásárolt, „ . . . hogy a közönség szerzeményéből túlságosan senki ne részesüljön, senkit többet 100 holdnál bírni nem enged e közönség. . .”, de itt csekély értékű homok talajon is voltak lényegesen kisebb telkek is.³⁶ A város közvetlen szomszédságában lényegesen apróbb parcellákat alakítottak ki. A város koldusainak megsegítésére szánt alapítványt, a 100 holdnyi bérletet 5 holdas részekre bontva 10 évre adták árendába.³⁷

Az 1840-es évek végére a környező pusztákon a szántóföldek kialakításának, bérletek osztásának lehetősége már csaknem teljesen kimerült. Így a lakosság figyelme egyre inkább a nagyobb távolságban lévő, még legelőnek használt pusztabérletek felé fordult. 1847-ben már valóságos szervezkedés bontakozódott ki a városban, amely alapján „ . . . számos lakosok aláírásával ellátott azon folyamodvány,

minél fogva az eddig közlegelőül használt pusztaszeri pusztát tanya-földekre osztatni kéri. . .” végül a választott közönséghez jutott el, ahol a „ . . . népes gyűlés, mellyel a lakosok közül számosan megjelentek, fölvétetett, s a többség abban állapodott meg, hogy a mondott pusztát tanya-földekre osztassák ki, mindamellet a közelebbi vasárnap tartandó tizedgyűlésben a pusztát miképpen kezelése iránt a házzal bíró minden lakosok személyesen kihallgattatni rendeltettek. . .”³⁸ A szervezkedés érzelmi töltését növelhette az a tény is, hogy a pusztát felosztására a tanács már korábban ígéretet tett, de a rideg nagyállattartással foglalkozó gazdák érdekében azt továbbra is legelőnek hagyta meg. A választott közönség a tanács döntésével szemben azt emelte ki, hogy ez a legelő „ . . . nem tekinthető úgy mint a helybeli gazdálkodás és jószágtenyésztés emeltyűje, miután a pusztaszeri járáson kívül még nyolc járás szolgál a jószágtenyésztésre, holott a pusztaszeri járás leginkább néhány felesleg jószág tartó gazdák kényelmére szolgál. . . de meg különösen azon elvek, melyek az „Egyenlőség” „Testvériség” eszméjéből fejlenek, azt javallják, hogy a vagyonos osztály egy része a szegényebb sorsúakra ne nehezkedjen, azoknak nyilvános kárával ne gazdagodjék, mit különben is osztó igazsággal meg nem lehet egyeztetni. . .”³⁹

A földesúri cenzus megváltása és az egyes puszták zálogként vagy végleges tulajdonul történő megszerzése érdekében a városi magisztrátus igen tekintélyes kölcsönök felvételére kényszerült. Ezek kamatának és visszatörlesztésének terhe a 30-as és 40-es években a város gazdálkodását alapvetően behatárolta. 1834 táján viszonylag kedvező kamatfeltételek alakultak ki nemcsak az örökös tartományokban, hanem ennek hatására nálunk is. A város ezt az alkalmat használta fel a Koháry örökség megváltására. A negyvenes évek elején viszont a kibontakozódó válság hatására a kamatláb 8%-ra ugrott fel, ami váratlanul megnehezítette a tanács pénzügyi helyzetét.⁴⁰

A város súlyos adóssággondjainak enyhítésére, a kötelező törlesztések biztosítására újabb 600 ezer forintot kívánt felvenni.⁴¹ Ez valószínűs szerzett ellenállást váltott ki a lakosság köréből. A magisztrátus tevékenységébe belevetők egy csoportja Csernus Mihály és Tasi László irányításával határozottan szembeszegült a tanács elképzeléseivel: „Előjáróság által célbavett kölcsön eránt, mint amelyről úgy vannak meggyőzve, hogy a lakosság terheit öregebíteni fogván, melyeket az részint szegénysége, részint fizetési pontatlansága miatt el nem viselhet, hanem majd a kötelezendő felhozott kamatokat is újabb adósságokkal kell fedezni, és emiatt a rendes fizető lakosok a rendesen nemfizetők helyett is újabb terheket viselni kényszerítettnének, holott hazánk jelenlegi körülményei között a pénznek meg bővülését és így a kívánt kölcsönnek jutányosabban lehetne remélni, de több oly

módok is volnának, melyek biztos, abban célra vezetnének. Ennél fogva arra kéri a tanácsot, hogy ezen kölcsön felvételéről álljon el, ellenkező esetre minden e tárgyban teendő lépéseknek ellene mondanak, kijelentvén, hogy annak terheiből sem ők sem maradékaik részesülni nem fognak.⁴²

II. táblázat.

A NEMESEK ADÓALAPJA /1843/

Tized ↔	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	össz.
Háztartások száma	13	22	18	18	15	7	13	6	4	2	5	123
Szolgák	8	14	9	10	8	2	12	2		1		66
Szolgálók	7	15	12	8	10	3	10	3				68
Jármos ökrök	22	18	8	32	14		28	8		2		132
Fejős tehén	6	14	11	13	11	3	5	1				64
Meddő tehén	36	8		26	2	6	47	53		2		180
Szarvas marha	3 éves	12	2		5	4	1	16	21		1	62
	2 éves	14	3		10	1	1	27	25		1	82
	1 éves	3	5						1			9
Hámos ló	12	32	32	32	26	8	22	6		2	6	178
Méneses ló	12		3	12			40					67
Csikó	3 éves	3	1		2	1	12		2		1	22
	2 éves	2	2	1	5	2	8		6			26
Sertés	22	26	3	33	14	2	11	4				115
Juh	1375	645	200	900	250	400	1440	100	60	100	80	5550
Szántóföld /1200 □ -öl/	589	717	611	703	467	115	627	406			19	4254
Árendás föld /1200 □ -öl/	299	840	136	516	316	215	397	301	26	31		3077
Szőlő	28	88	64	65	55	24	27	10	5	1	2	369

A tanács kölcsönfelvételi szándékával történő ellenkezést a választott polgárok gyülekezete, a választott közönség is támogatta, és nem adta jóváhagyását az újabb hatalmas hitel felvételéhez.⁴³ A csaknem minden oldalról szorongatott tanács kénytelen volt egyik csoporttal szemben vádaskodni, a másikkal szemben viszont magyarázkodni. Érdeemes a rendkívül tanulságos szövegegyüttest viszonylag bőven, bár jelentős rövidítésekkel idézni:

„Ámbár sem a legfelsőbb királyi rendelet által megállapított szabályokkal, sem a jó renddel összeegyeztetni nem lehetne, hogy midőn a város közdolgai intézésére legfelsőbb utasítás által a tanács és választott közönség mint a lakosság képviselője van felhatalmazva, akkor egyes lakosok maguk mellé aláíratás útján társakat keresve közdolgokba határozólag léphessenek fel, és a törvényes előjáróság intézeteit ellentmondásokkal gátolni igyekezhessenek, és az ily ellentmondás magában érvénytelen ugyan, amennyiben azonban az aláírók folyamodásukkal azt nyilvánítanak, menten rossz akaratból izgatástól és nyugtalanokodástól, ezen lépésekre egyedül a város és a lakosság és így tulajdon sorsuk eránti aggodalom által vezéreltetnek, noha tapasztalásból van e tanács meggyőződve, hogy azok, kik a lakosokban ezen aggodalmakat gerjesztették, ezen izgatásra többnyire személyes érdek és a közjőval nem egyező mellékes tekintetek által indítottak, és így ezeket okkal megnyugtanni nem lehet, azoktól azonban, kiket valósággal e folyamodásban előadott nézetek hozak aggódásba, szívesen fogadja a tanács, . . . hogy a dolog valódi állásának megismeretése által nyugtathassanak, ezen célból tizedgyűlésekben leendő közhírré tétel útján értesíteni rendeltetik a lakosság arról:

1. A városnak nem új kölcsönök felvétele a célja, hanem a korábbi hiteleket, melyeket a puszták megvásárlására és a földesúri jussuk megváltására vettek igénybe, megbízhatóbb hitelezőre kívánják váltani. . .

2. Az újabb kölcsönt oly feltételekkel kívánja felvenni, hogy ezáltal a város jogai ne csorbulhassanak. . .

3. A város adósságaiért eddig sem voltak az egyes lakosok saját birtokaikkal lekötve. Ezek terheit nem az egész lakosság hordta, hanem csak azok, kik az egyes pusztákból részesültek.

4. Éppen a kölcsönszerzés nehézségeiben tudna így az előjáróság közvetve és közvetlenül is segíteni az egyes gazdáknak.

5. Ha vannak gazdák, akik a váltásági és pusztákba ruházott tőkéből a rájuk eső részt ki tudják fizetni, ebben nem lesznek gátolva. . .

6. Más javaslattal folyamodók nem álltak elő. A városnak kötelessége gondoskodni arról, hogy megbízható hitelezőkkel álljon szemben, akik nem fogják lehetetlen helyzet elé állítani. . .”⁴⁴

Valószínű, hogy mindegyik fél törekvésében és érvelésében volt részigazság. Az viszont kétségtelen, hogy a betéti díjak fizetése már évtizedekkel korábban is igen komoly gondot okozott a város magisztrátusának. Már 1824-ben azért panaszkodott a tanács, hogy minden szorgoskodásuk hiába való, a bérlők az árendát nem fizetik rendesen, pedig az árendás földek megtartása csak úgy lenne lehetséges. Voltak a bérlők között olyanok, akik az 1818–19. évről is tartoztak.⁴⁵ Amilyen mértékben nőtt a bérlet, illetve vásárolt puszták száma, csaknem oly

mértékben nőtt a gazdák hátraléka is. 1847 márciusában a választott közönség tett panaszt amiatt, hogy az ágasegyházi gazdák a kiosztott részek után sem a kamatot, sem a tőkepénzt nem fizetik. Követelték a tanácstól, hogy tőlük a hátralékot hajtsák be, s ha vonakodnának, a földtől fosszák őket meg. Ennek hatására a magisztrátus Hajagos Illést azzal hatalmazta fel, hogy ha kell bírói foglalással is szedje be a hátralékot.⁴⁶

Természetesen nemcsak az ágasegyházi, hanem a többi bérlő és tulajdonos is kényszerű hátralékba került a gazdasági válság és a rendkívüli szárazság miatt. Egy évvel később már erőteljesen bővült a kör: „Szóbahozatván, miként számos Szentkirály–Borbás–Alpár–Ágasegyháza és pusztaszeri és egyéb pusztarészekben bérnökösködő kecskeméti lakosok visszaélnék azon atyáskodó jótékonysággal, miszerint a városi közhitel által megszerzett, zálogolt vagy kibérelt földekért járó haszonbéreket nemhogy pontosan befizetnék, sőt némelyek több évi haszonbérékkel a zálog útján vagy örökképpen megszerzett puszták tőkéjével és ezeknek kamataival tetemes összegekben adósai a közpénztárnak, mely fizetésbeli roppant hanyagság annyival súlyosabban hat a közpénztárra, és ezáltal az egész városi közönségre, mert ezen puszták árát vagy haszonbérét igen gyakran felkölcsonzott és drága kamatú pénzekkel kéntelen a város kifizetni. . .”, mivel az „. . . elharapózódott fizetni nem akarás közhitelünkön is csorbát üthet. . .” akár bírói eljárás, a földek elkobzása útján is indokoltnak látják a hátralékok behajtását.⁴⁷

A gazdák különféle adóssága 1847-re meghaladta a 14 ezer forintot. Még figyelemre méltóbb, hogy a gazdákhoz képest számukra elenyésző nemesek több mint 9 és félezer forinttal tartoztak a városnak! A kiváltságaikra hivatkozó néhány tucat nemesi birtokos igen nagy mértékben terhelte meg minden szempontból teljesen joggatlanul a város költségvetését, és ennek a tartozásnak a behajtására a legcsekélyebb reménye sem lehetett a magisztrátusnak. A megváltási összegek és a városi adók hátralékaival együtt az adófizetők tartozásai 46 644 forintra emelkedtek.⁴⁸

A forradalmat megelőző évekre az eladósodás egyre kritikussabbá vált. A pénzügyi egyensúly megtartása érdekében az újabb kölcsönök mellett is rendkívül súlyos adókat és bérleti díjakat volt kénytelen kivetni a város. Csak a kamat összege közel 56 ezer forintra emelkedett.⁴⁹ Így teljességgel érthető, hogy a már évtizedek óta szorgalmazott új városháza építéséhez szükséges pénz megszavazásakor is az egyes testületek nagyon körültekintően voltak kénytelenek eljárni. Amikor 1848. január 23-án Brein Ferenc pesti mérnök bemutatta a városháza tervrajzát, a választott közönség megfelelőnek találta ugyan azt, de egyben leszögezte: „. . . a tervezett városháza építésébe elvileg

csak azon feltétel alatt egyez bele. . . , ha előbb ezen építési költségeket fedező alap nemcsak kijelöltetik, hanem az oly biztos forrásul szolgáljon, hogy semmi újabb terhekbe ne bonyolítsa a városi közönséget. . .⁵⁰

Az évtizedek óta folyamatosan halmozódó anyagi gondokat tetézte az Európa szerte érezhető gazdasági pangás itt is bénító hatása, és a szárazság nyomán országosan fellépő ellátási nehézség. Az éhínség kezelése érdekében a megyei közigazgatás a különféle településekre jelentős költségeket hárított. Kecskemétre 880 pengő forint összeg befizetését rótták ki. Az alkalmazott önkényes forma érthető ellenállást váltott ki, de tényleges segítség szükségességét látva a választott közönség a kirótt összeg felének befizetését mégis javasolta.⁵¹ Egyben a szükséges élelmiszertartalékok felmérésére „. . . és a szegénységet ne talán fenyegető inségnek mikénti elhárítása iránti vélemény adásra. . .” szólította fel a tanácsot.

III/A. táblázat.

KECSKEMÉT HÁZAS GAZDÁINAK VAGYONI ÖSSZEÍRÁSA 1847-1848/

Tized →	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	össz.
Szolga	66	57	50	51	57	46	70	49	3	21	10	480
Szolgáló	66	50	44	25	45	30	55	45		5	4	369
Jármos ökör	40	84	130	98	102	100	160	76	96	72	44	1002
Fejős tehén	29	35	39	21	40	39	27	14	13	5	14	276
Meddő tehén	30	17	55	13	22	11	44	11	2	14	3	222
3 esztendő	7	7	19	2	7		24	1		13	6	86
2 esztendő	27	18	26	13	12	19	37	10	7		10	179
1 esztendő	18	12	37	6	15	12	40	9	11	9	7	176
Hámos ló	239	170	220	192	209	229	267	180	166	241	156	2269
Méneses ló	32	17	27	19	11	8	41	14		3	3	175
Csikó	3 éves	5	2	6	6	2	1	10	4		1	37
	2 éves	16	9	10	6	7	5	21	5		3	84

A magisztrátus eleget tett ennek, és a közélet érdekében a javasolt számbavételt elvégezte. Ennek alapján megállapították, hogy „. . . városunknak oly élelmi szükség beállításával mint hazánk több vidékén hirdettetik, fenyegetve éppen nem látjuk. . . tudván azonban, hogy a tél zordonsága a munkára képes egyéneket is alamiznaszedőkké kényszeríti, s városunkban több bevonuló idegenek igénylik segedelmezésüket. . .”, a tanács intézkedések sorát tervezte. Összeírták a szűkölködőket a városban és a tanyákon egyaránt, feltüntetve közülük ki a munkaképes, ki a munkára képtelen. A lakosságot önkéntes adakozásra kívánták felszólítani. Gondoskodni akartak az

adományként felajánlott élelmiszerek tárolásáról, és biztosítani a betegek, valamint az öregek legszükségesebb orvosi ellátását.⁵²

III/B. táblázat.

KECSKEMÉT HÁZAS GAZDÁINAK VAGYONI ÖSSZEÍRÁSA /1847-1848/

Tized ↔	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	össz.
Sertés	53	31	78	35	55	29	60	29	14	22	10	416
Juh	2650	725	1685	1225	1845	710	3400	1451	520	1710	375	16236
Árendás ház után kapott összeg /Ft/	1407	1505	2292	969	1663	1149	1270	1230	322	996	861	13664
Szántó /hold 1200 négyyszögöl/	1848	1437	2238	1731	1678	1269	1886	924	321	811	537	14680
Árendás föld /1200 négy- szögöl/	1156	7353	9981	7912	9146	10817	12996	8664	11351	9654	5835	10505
Szőlő /kapás=200 négyyszögöl/	5223	528	490	544	468	456	523	397	258	379	442	9708
Kazán /szeszfőző/	2	11	7	13	4	6	9	7	2	8	10	79
Malom	11	6	12	11	7	6	10	5		3		71
Mester- ség	1. oszt.		1			1						2
	2. oszt.	4	5	3		1	1	1	1			16
	3. oszt.	48	56	46	44	44	52	59	39	12	12	34

A viszonylag derülátó tanácsi nyilatkozattal a választott közönség nem tudott teljesen egyetérteni, ezért néhány nappal később nagyobb számmal megjelenvén a tanácsban, kikényszerítették az ügy ismételt tárgyalását. A tanács kissé általánosságban megfogalmazott szándékait egyenként konkretizáltatták, és egy állandó bizottság ki-nevezésével kellő súlyt adtak neki.⁵³ Ennek értelmében a korábbi határozatokat kiegészítették még azzal, hogy a nem beteg rászoruló is naponta kapjanak egy font kenyeret, és naponként egy alkalommal meleg ételt. A munkaképesek számára munkaalkalmat biztosítottak. A tizedenként körözött gyűjtővek segítségével napokon belül 1140 forint gyűlt össze, és ezt az összeget 168 városi szegény segélyezésére fordították.⁵⁴

A tél folyamán még viszonylag optimista tanácsi megnyilatkozás fokozatosan borúsabb lett. Májusban már azt kifogásolták, hogy bár a

gabona ára magasra szökött, a gazdák mégis más településeken értékesítik azt, ezért arra kényszerült a magisztrátus, hogy a gabona városból történő elszállítását megtiltsa.⁵⁵ Nem elégedett meg a korlátozásokkal, hanem Podmaniczki Jánostól 1000 mérő rozst és 1000 mérő árpát vett 22 ezer váltóforint összegért, melyet később hitelben osztottak ki a rászorulóknak számára.⁵⁶

Miként ez csaknem törvényszerű, a fokozódó inség járványos betegségek kialakulásával is együtt járt. A Felvidékről a nyomor elől

IV/A. táblázat.

A ZSELLÉREK ADÓALAPJÁNAK TAGOLÓDÁSA

Tized ↔	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	T.*	össz.
Háztartások száma	95	73	75	93	68	83	54	61	100	139	149	50	1040
Cseléd	szolga	2	1	1	4	2	2						14
	szolgáló	1	2				2	1					6
összesen	3	3	1	4	2	4	2	1					20
Fejőstehén	1		3						1	1	1		7
Hámos ló	1-2			2	1		1	2			1		7
	3-4			1									1
összesen				8	2		2	4			2		18
Sertés	1-2										1		1
	3-4										3		3
összesen											10		10

tömegesen menekülők Pest után Kecskemétre is megérkeztek, magukkal hozva a tífusz kórokozóit. Posta István tiszti főorvos javaslatára a tanács gondoskodott arról, hogy ezeket lehetőleg külön tudják elszállásolni és ellátni a legszükségesebb élelemmel. Számuk növekedésével csak a betegek ételmezését, és az orvosi kezelést tudták vállalni, így a sok koldulásra kényszerülő a városon belül a fertőzés veszélyét számottevően növelte.⁵⁷

A fentiek alapján az 1847. év Kecskeméten is több tekintetben rendkívülinek minősült. A gazdasági válság, amely összefonódott az egyre erőteljesebben jelentkező politikai válsággal, a rendkívüli szárazság nyomában jelentkező nyomor és a különféle járványok, betegségek miatt a korábbi éveknél keservesebb megélhetést eredményezett a város lakói számára.

* T: Téglások.

A súlyos állami és helyi adókat, pénzbeli terheket tetézték a természeti csapások. Az országban kibontakozódó nyomor, a városban is tömegesen megjelenő, koldusszintre kerülő menekülők fokozták az itt egyébként is régóta jelen lévő szociális feszültséget, apasztották a viszonylag szűkös anyagi tartalékokat.

A város régi gondjai, bajai — közjogi helyzetének tisztázatlansága, a további parcellások szűkülő lehetőségei, a város egészét és az egyes gazdákat egyaránt súlyosan nyomasztó pénzterhek, adósságok — éppen úgy befolyásolták az itt élőket miként a frissen rájuk zúduló természeti csapásból eredő nyomor. Ezeket mint igen jelentős, olykor a mezőváros csaknem valamennyi lakosának életét közvetlenül is meghatározó tényezőket messzemenően figyelembe kell vennie annak, aki ezen esztendőben meghozott intézkedéseket, társadalmi és gazdasági folyamatokat meg akarja ismerni.

IV/B. táblázat.

A ZSELLÉREK ADÓALAPJÁNAK TAGOLÓDÁSA

	Tized ↔	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	T.	össz.
Szántóföld 1200 □ -öl	1-2			2	2	3				3	4			14
	3-5		1	1		1	1				1	1		6
	6-10		1	1					1	2				5
	11-20						1	1						2
	21-50											1		1
	összesen		14	14	3	11	23	18	8	20	16	30		157
Szőlő /kapás/	1/2-2	10	9	21	24	8	11	4	5	9	12	30	3	146
	3-5	1	4				2			1	1	2	3	14
	6-10												1	1
	összesen	10	22	23	23	11	16	6	5	9	17	48	20	210
Mesterség szolgáltatás	1. osztály													
	2. osztály				1									1
	3. osztály	7	11	13	5	16	6	13	3			5		79
	összesen	7	11	13	6	16	6	13	3			5		80

A városban keletkezett különféle vagyoni összeírások és egyéb nyilvántartások forrásértékét a fenti tények figyelembevételével kell látnunk. A gazdasági feltételrendszer egyes területét e tények olykor egyáltalán nem érintették: a szántóföldek, a legelők, a szőlőskertek, az erdők stb. nagyságát közvetlenül alig módosították, de a demográfiai változások egyes összetevőit: pl. a halálozás számszerű alakulását viszont igen erőteljesen befolyásolhatták. A két véglet említése is érzékelhető, hogy az egyes adatsorok értékelésekor külön-külön kell az

esetlegességet számításba venni. Mindezek mellett és ellenére is látnunk kell, hogy a város forradalom előtti állapotát a felhasználásra kerülő nyilvántartások tárgyilagosan tükrözik, csupán a belőlük levont következtetéseknél kell a kellő körültekintéssel eljárunk, hogy az előző évek állapotát, illetve a következő évek lehetőségeit ne torzítsuk.

II. MEZŐGAZDASÁG

A/ NÖVÉNYTERMESZTÉS

1. Feltételek és keretek

Hazánk kontinentális klímáján belül az Alföld közepének éghajlata még szembetűnőbben szélsőséges. Ennek ellenére a Kárpátmedencében meghonosodott növények termesztésére nagyjából alkalmas ez a vidék. A város határában kibontakozódott növénytermesztést az időjárás mellett a talaj minősége határozta meg.

Az ország legnagyobb lélekszámú mezővárosa csaknem megyényi területen biztosította lakói számára a gazdálkodást. A több mint 150 ezer hold területből közel 67 ezer hold volt a sajátja, a többit hosszabb időre bérelte.⁵⁸

V. táblázat.

KERTÉSZEK ÖSSZEÍRÁSA /1848/

A puszta neve	A kertészek sz.	Ökör	Ló	Tehén	Sertés	Juh	Meddő tehén	Megjegyzés
Ágasegyháza	55		20					
Bugac	25		40	6	2	5		
Monostor	97		28	9	1	48	2	
Szentkirály /Otlík rész/	107	1	16	14	7		10	
Matkó	37	6	5	1	7			1850
A Monostori úttól Nyírig	96		13	4	11			1850
Urrét	12							1850
Borbás	49	4	7	7				1850
Városföld	41		2					1850
A Nagykőrösi úttól a Csongrádi utig	125	14	11	4	27			1850
Szentkirály /Vay/	135	8	20	15	75			
Bög	10		2		1			
Összesen	789	33	164	60	131	53	12	

Ezen az irdatlan nagy területen belül azonban erősen eltérő minőségű talajokat találtunk. Ennek csak alig 16–17%-a volt szántóföldi növénytermesztésre igazán megfelelő. A még elfogadhatónak mondható rész sem volt ennél nagyobb, tehát összesen a végtelennek tűnő határból csak annak kb. harmada felelt meg a gabonatermesztésnek

és a különféle takarmánynövények termelésének. Újabb harmadát valamilyen formában hasznosítani lehetett ugyan, de ugyanekkora terület a „futó vagy sivány homok” birodalma volt.⁵⁹ Igen szemléletesen írta le Gömöri Frigyes, a város egyik tisztviselője ennek legfőbb jellemzőit: „Szikra vidéke nyugatéjszaknak egy szakadatlan homok

VI. táblázat.

SAJÁT TULAJDONÚ SZÁNTÓFÖLD MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101-200	201-300	301-500	össz.
		hold saját szántón gazdálkodott									
Nemesi háztartások	vagyontalan										
	törpegazda	3	2	5							10
	kisgazda		2	4	5	3					14
	középgazda			2	9	16	5				32
	nagygazda				2	13	5	11	1		32
<i>összesen</i>		3	4	11	16	32	10	11	1		88
Paraszti háztartások	vagyontalan										
	törpegazda	63	95	47	8	1					214
	kisgazda	35	64	126	94	26					345
	középgazda	6	24	51	74	75	12	1			243
	nagygazda	1	3	8	30	40	25	4	1		112
<i>összesen</i>		105	186	232	206	142	37	5	1		914
Iparosok és kereskedők	vagyontalan										
	törpegazda	10	18	6	1						35
	kisgazda	1	8	14	9	1					33
	középgazda	1		1	5	6					13
	nagygazda				1	5				1	6
<i>összesen</i>		12	26	21	16	12				1	88
<i>Mindösszesen</i>		120	216	264	238	186	47	16	2	1	1090

tenger, saharai sivatag enyhítő források nélkül. Augusztus hévnapban, ha gyalogsoros egyenes utat vesz magának a buckákon keresztül s magát jó eleve itallal el nem látja, nyelve szomj miatt szájához ragad, epedő ajkai megrepedeznek: mert árnytalan kopár útjában agyvelejét a nap lángsugára futja át, lábai alatt a homok ég, a tojás is megsülne felületén, s nem talál enyhíteni egy ital vizre. . . Nem jelölhetsz meg itt egy porhadó dombot ma, melyre holnap, korán hasadtával bizonyosan rátalálj. Fölkerekedik a szél parancsára s megszakadozott sárga fellegetdarabokban más helyre vándorol, képezni

új homokemelőket oldalaiknál mély üregekkel, melyek aztán az ugynevezett alföldi homokbuczkákat képezik. . .”⁶⁰

A homok megkötésének leginkább bevált módjairól, a szőlőről és erdőtelepítésről később bővebben is szólunk. De ennek viszonylag szűkebb körű, és igazán be nem vált módjára is célszerű utalnunk. Matkón a „. . .homok elfojtására az egész közönség. . . nagyobb mennyiségbeni szalma trágyának kihordására kötelezven magát. . . mindenki évenként egy nagy szekér trágyát tartozik kivinni. . .”⁶¹

VII. táblázat.

AZ ÁRENDÁS SZÁNTÓ MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101-200	201-300	301-500	össz.
		hold árendás szántó									
Nemesi háztartások	vagyontalan										
	törpegazda					1					1
	kisgazda				1	1					2
	középgazda				1	9	6	1			17
	nagygazda				1	9	4	6	1		21
	<i>összesen</i>				3	20	10	7	1		41
Paraszti háztartások	vagyontalan										
	törpegazda				3	4	8				15
	kisgazda				5	124	279	130	5	1	544
	középgazda				2	16	64	87	24	21	214
	nagygazda						13	37	24	24	98
	<i>összesen</i>				10	144	364	254	53	46	871
Iparosok és kereskedők	vagyontalan										
	törpegazda										
	kisgazda					2	3	1			6
	középgazda					1	2	3	2	2	10
	nagygazda						1		1	2	4
	<i>összesen</i>					3	6	4	3	4	20
	<i>Mindösszesen</i>				13	167	380	265	57	50	932

Az igencsak mostoha természeti viszonyokkal szemben az országos állapotokat tekintve lényegesen kedvezőbbek voltak itt a birtokviszonyok. Bár a magyar nemesség városellenes politikája, amelyet az uralkodóház nagyjából szabadon engedett érvényesülni, nemcsak a XVIII., hanem részben még a XIX. században is hatott, Kecskemét és néhány alföldi mezőváros eredményesen akadályozta meg földesurainak azon törekvéseit, hogy a jobbágyfalvak szintjére süllyessék.⁶²

Itt merőben másképpen alakultak a birtokviszonyok már a hódoltság időszakában, mint az ország más régióiban, és az akkori vívmányaikat hosszú küzdelmeik során nagyobb részt meg tudták őrizni. Ismeretlen fogalom lett a jobbágytelek. „A gazda ugyanis földjével mint örökös tulajdonával, tetszés szerint bánhatik. . .”⁶³ A gazdák saját földjeiket árendás, haszonbérleti telkekkel egészítették ki, és e bérleti jogot csaknem örökségként kezelhették. Attól csak kivételes esetekben fosztotta meg őket a város.⁶⁴

VIII. táblázat.

AZ ÁRENDÁS ÉS A SAJÁT SZÁNTÓ EGYÜTTES MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1-2	3-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101-200	201-300	301-400	401-500	össz.
		hold szántón gazdálkodott										
Nemesi háztartások	vagyontalan											
	törpegazda	3	2	5		1						11
	kisgazda		2	3	7	4						16
	középgazda			1	5	15	17	1				39
	nagygazda				1	3	11	11	6	1		33
	<i>összesen</i>	3	4	9	13	23	28	12	6	1		99
Paraszti háztartások	vagyontalan											
	törpegazda	64	96	49	11	5	8					233
	kisgazda	2	24	83	92	143	280	135	6	1		766
	középgazda		2	2	16	56	60	101	32	11	10	290
	nagygazda				4	6	18	32	30	12	19	121
	<i>összesen</i>	66	122	134	123	210	366	268	68	24	29	1410
Iparosok és kereskedők	vagyontalan											
	törpegazda	11	17	6								34
	kisgazda		8	14	10	3	3	1				39
	középgazda				4	5	3	3	2	2		19
	nagygazda				1	2		1	1	1	2	8
	<i>összesen</i>	11	25	20	15	10	6	5	3	3	2	100
	<i>Mindösszesen</i>	80	151	163	151	243	400	285	77	28	31	1609

A XIX. század derekán alapvetően az döntötte el egy-egy gazda anyagi boldogulását, milyen nagyságú saját tulajdona volt a határban, illetve, mekkora tartós bérletre tett szert a szántóföldi művelésre leginkább alkalmas pusztákon. Tehát mind a gazdálkodás mikéntjét, mind a gazdáknak a város társadalmában elfoglalt helyét egyre inkább ezek a jogok, lehetőségek határozták meg. Éppen ezért megkü-

lönböztetett figyelmet kell fordítanunk a városban élők földbirtoklásának sajátosságaira.

Tekintettel arra, hogy a haszonbérbe vett telkeket hosszú időszakon át művelték az egyes gazdák, és hozzájuk való jog csaknem szabályozottan öröklődött is, bizonyítja, hogy ezen bérletek gazdasági súlya, haszna a szokásosnál lényegesen nagyobb volt. Ebből adódóan célszerűnek látszott a tulajdonjogon birt földterületek mellett ezek megosztását is pontosan felmérni, illetve áttekintést adni arról, hogy a kétféle címen hasznosított birtokok együttesen hogyan oszlanak meg az egyes társadalmi és vagyoni rétegek között. (L. a VI–VII–VIII. táblázat.)

A statisztikai összesítések elvégzésekor igyekeztünk figyelemmel lenni a még fennálló rendi tagolódásra és a következő évtizedek állapotát is meghatározó vagyoni rétegződésre is. Ezen túlmenően fontos szempont volt számunkra, hogy a birtokok minél részletesebb nagyság szerinti megoszlását tudjuk illusztrálni, és így ellensúlyozni a vagyoni rétegek meghatározásánál használt mennyiségi mutatók esetleges torzításait, lehetővé téve egy minden szempontból objektív rendszerező eszközt.

A korábbi évtizedekben, amikor még a nagyállattartás volt a város gazdasági életében a meghatározó jelentőségű, a számukra elemi fontosságot jelentő puszták, legelők megszerzése, valamilyen formában történő birtoklása volt az anyagi siker, gazdasági gyarapodás meghatározója. A XIX. század derekára döntő fordulat ment végbe. Ezt mi sem igazolja jobban, mint a szántóföldek megoszlása. Ez a minőségi változás indokoltá teszi, hogy mind a rendi, mind a vagyoni rétegződés mentén alaposan megvizsgáljuk a saját tulajdonú, és az árendás földek megoszlását is.

A feudális kori társadalomban Kecskeméten is a nemesség, a kiváltságos társadalmi réteg került hivatalosan és a köztudatban is a társadalom élére.

Bár a nemesek a XVII–XVIII. század folyamán nem előjogaiknak gyakorlása céljával költöztek be az alföldi városokba, és aki üres kézzel érkezett, annak számára az ügyesség, a szorgalom és a szakértelem volt a legfőbb eszköz a felemelkedéshez,⁶⁵ az országos viszonyok számukra kedvező alakulása révén mégis közülük lényegesen többen tudtak felemelkedni mint a nem nemesek közül. Mivel pedig a mezővárosokban a vagyon legbiztosabb alapja a föld lett, az ebből való minél nagyobb arányú részesedésüket igyekeztek biztosítani. A vásárhelyi nemesek is úgy nyilatkoztak 1836-ban, hogy „. . . mi földművelő emberek. . . csupán a föld hasznából várhatjuk élelmünket, annak jövedelméből ruházhatjuk magunkat, abból tenyészthetjük barmainkat, s ezekből fizethetjük adóinkat: egyszóval minden világi jólétünket egyedül a föld terméséből várhatjuk és remélhetjük. . .”⁶⁶ Bár sem

Nagykörösön, sem Kecskeméten nem sikerült a nemeseknek a külön rendi szervezetüket létrehozni, és érdekeiket maradéktalanul biztosítani, mégis e két városban éltek a legvagyonosabb városiak a nemesek az Alföldön.⁶⁷

A helyi armalisták már a XVIII. század során számarányukat messze meghaladó anyagi és politikai bázisra tettek szert Kecskeméten. Ezt a befolyást a szabadságharc előtti években is megtartották. Bár a lakosságnak, pontosabban a háztartásoknak csupán 2,8%-át alkották, a mezőváros életében ennél sokszorosan nagyobb szerepet tudtak kivívni.⁶⁸

Hogy mennyire tudott élni a helyi nemesség előjogaiból származó lehetőségeivel, mutatja a saját tulajdonban lévő földbirtokból való részesedésük feltűnően nagy aránya is. A város határában magántulajdonban ekkor alig több mint 19 ezer hold szántó volt. A város háztartásain belül mindössze 2,8%-ot kitevő kiváltságosok a magánföldbirtok 22,3%-át tudták megszerezni. (L. I. táblázat.)

E földeket az itteni nemesek is éppen úgy pénzen vásárolták, örökölték, miként a jogilag jobbágy gazdák. Mindössze egy-két család akadt, amely házasság révén tudott földbirtokhoz jutni.

Miként országshoz, Kecskeméten is igen nagy szóródást, nagy különbségeket észlelünk a nemesi háztartások birtokában lévő szántóföldek nagyságában. Igazán komoly, jelentős nagybirtok egyetlen család kezében sem volt, és több mint egyharmaduk semmiféle földbirtokkal nem rendelkezett. További 25%-uk is csupán 20 hold alatti szántót birtokolt, és mindössze 12 család tulajdonában volt 100 holdnál nagyobb gazdaság.⁶⁹

A nem nemesek, de házzal rendelkező lakosok, más szóval gazdák háztartásai között jóval erőteljesebb a vagyoni differenciáltság, szembetűnőbbek a szélsőségek. Bár a vagyontalanok száma elenyészően kevés,⁷⁰ a házbirtokosoknak csupán egy negyede rendelkezett valamilyen földtulajdonnal! Közülük is aránytalanul sokan vannak azok, akik csak 1-20 hold birtokot mondhattak sajátjuknak, és csak az összes gazda 5,2%-a tudott 20 holdnál nagyobb birtokot szerezni, s csupán 6 fő az, akinek 100 holdon felüli saját szántóföldje volt.⁷¹

A zsellérek tulajdonában a magán kézben lévő földnek csupán 0,8%-a volt, összesen 157 hold. Ennek is jelentős hányada olyanoké, akik jobbmódú gazdák gyerekei, és átmenetileg más házában laktak, így zsellérek között vették őket nyilvántartásba. Tekintettel arra, hogy ugyanakkor semmiféle árendás birtokuk nem volt, és így az összes szántónak csak 0,1%-án gazdálkodtak, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a későbbiekben a földbirtokmegoszlás további elemzésénél célszerű őket figyelmen kívül hagyni.

Miként korábban már jeleztük, a szántóföldek egyre meghatározóbbak lettek a gazdák megélhetésének biztosításában. Tekintettel arra, hogy a város tulajdonában lévő területből is csak egy töredék rész volt magántulajdonban, a zálogos és bérelt pusztákon pedig elenyésző számban élt tulajdon földjén gazda, a bérletek, más szóval árendás földek egyre fontosabbak lettek a kecskemétiak számára. Ezért a gazdák között valóságos versengés alakult ki. Városadománya birtokra, illetve árendás földre csak az számíthatott, akinek háza volt, tehát a város teljes jogú polgára, és ezen túlmenően képes volt a különféle szolgáltatásoknak eleget tenni.⁷² Az „élőföld nélkül szűkölködő” Tót Kovács Mátyás szomszédjának 1/4 rész szentlőrinci birtokát annak alapján kérte maga számára a tanácstól, „. . . mivel Pataki Istvánnak tulajdon háza nem lévén, két ökreivel az közönséget nem szolgálhatja. . .” A magisztrátus pedig azért nem teljesítette a benyújtott kérelmet, mivel a másik fél bizonyítani tudta, hogy a városban állandó lakása van, és erejéhez képest teljesítette szolgálatait.⁷³

IX. táblázat.

*KECSKEMÉT VÁROS ÁRENDÁBÓL SZÁRMAZÓ BEVÉTELEI ÉS KINTLÉVŐSÉGEI
/1847-1848/*

A puszta neve	Az árendás gazdák száma	A tartozások összege	Az egy évi árenda összege
Borbás	126	18644.- Ft	15155.- Ft
Szentkirály /Bónis-Otlík rész/	235	31510.- Ft	23584.- Ft
Szentkirály /Vay-Platty/	314	41934.- Ft	28709.- Ft
Alpár	96	15246.- Ft	9531.- Ft
Kenyeres Péteri	46	2236.- Ft	5757.- Ft
Monostor	31	2769.- Ft	2397.- Ft
Szentlőrinc	283	5124.- Ft	23828.- Ft
Kerekegyháza	76	505.- Ft	1036.- Ft
Matkó	55	9025.- Ft	18050.- Ft
Bög	12	417.- Ft	1750.- Ft
Nyomás	41	8065.- Ft	11302.- Ft
<i>Összesen</i>	1312	135475.- Ft	141107.- Ft

Az árendás föld becsét az is jól érzékelteti, hogy a bérleti jog szinte szabályszerűen öröklődött. 1844-ben Szőke Ferenc halála után árendás földje vejének, Tóth Istvánnak birtokában maradt. Amikor Nagy István a szomszédos telek bérlője azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a bérletet neki engedje át, a szokásjogon alapuló taná-

csi határozat indoklása nagyon egyértelmű lett: „...veje volna, vérségi elsősege lévén. . .” nemcsak megtarthatja a bérletet, hanem számottevő összeg fejében másnak átengedhette azt.⁷⁴ Az árendás földhöz való jog annyira egyértelművé vált, hogy még a végrendeletekbe is bevezették azt. Tasi Anna, özvegy Szekeres Antalné Úrréten levő örökös birtokuk mellett lévő árendás földjéről külön pontban testált: „. . .különösen a haszonbéres földre nézve a városi nemes Tanács jóváhagyását tisztelettel kikérvén. . .” Sándor fiára hagyta azt.⁷⁵

Az árendások lehetősége és helyzete igen különböző volt. A szántóföldek minősége, a várostól való távolsága, a bérleti díjak összege erősen eltérően alakult, és nem is voltak ezek igazán összhangban. Ebből adódóan az egyes pusztákon gazdálkodó árendások számottevően eladósodtak. (L. IX. táblázat.)⁷⁶

Ez a teher egyformán sújtott mindenkit. A jobb minőségű földiken gazdálkodó, jómódú bérlők gondosan vigyáztak arra, hogy méltatlanokká ne váljanak a bérletre. Az is egyértelműen kimutatható ugyanakkor, hogy a legcsekélyebb hátralék a bérletet legkésőbb kapókat nyomasztotta, tehát valószínűsíthető, hogy az idő előre haladtával a hátralékosok száma csaknem törvényszerűen növekedett. A század derekára a bérleti díjak be nem fizetett összege csaknem elérte az egy évi bérlet nagyságát.

A saját földbirtok és az árendás bérletek megoszlásának összehasonlítása feltétlenül indokolt, és több sajátosság megállapítására ad alkalmat. Mindenekelőtt a kétféle szántóföld erősen eltérő mérete, nagysága a szembeötlő: az árendás birtokok több mint ötször nagyobb területet foglalnak el, mint a saját tulajdonúak. Ennek ellenére az árendások száma számottevően kisebb, mint a földtulajdonnal rendelkezők (kb. 17% a különbség). Még szembeötlőbb azonban az, hogy az egyes rétegeken belül jelentős eltérések vannak. A nemesek között az árendások száma nem egészen fele mint a tulajdonnal rendelkezőké. Ennek minden bizonnyal több oka is van. Egyik feltétlenül az, hogy a nemesek kezén igen jelentős saját földbirtok halmozódott fel. További ok lehet az, hogy csekély földdel rendelkezők, illetve a földnélküliek között számottevő volt az aktív gazdálkodástól már visszavonult idősebb emberek és különféle hivatalnokok, honoráciorok száma. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy az előző évtizedekben a legjövedelmezőbb ágazat az állattartás volt, amelyben a nemesség tagjai igen erőteljesen érintettek voltak. A rideg állattartás még fennmaradt területein majd nyomon követhetjük jelenlétüket, illetve a kétségtelenül legjövedelmezőbb területen, a juhtenyésztésben való érdekelttségükre lehet majd felfigyelnünk. Az egyik legfontosabb tényező viszont kétségtelenül az lehetett, hogy az egyes puszták felparcellázása során az igazán eredményes gazdálkodás csak úgy valósulhatott

meg, a viszonylag nagy bérleti díj és a magas adó fizetése mellett csak úgy lehetett kellő eredménnyel termelni, ha a tanyás gazdálkodási formát választották a bérlők. A nemeseket viszont a különféle lehetőségek jobban kötötték a városhoz, ezért sem törekedhettek különösebben egy-egy kisebb parcella megszerzésére.

Még feltűnőbb az iparosok és a kereskedők között az árendások csekély száma. Bár jelentős hányaduk kapcsolódott valamilyen formában és szinten a mezőgazdasághoz, de esetükben is nyilván korlátozó tényező lehetett az, hogy e bérleteken csak a tanyai keretek között lehetett rentábilisan gazdálkodni, alapfoglalkozásuk pedig csaknem állandó jelleggel a városhoz kötötte őket.⁷⁷

Újabb sajátosságként kell felfigyelnünk arra, hogy szemben a saját földtulajdonnal, ahol a birtokosok 55%-át alkották az 1–10 hold közötti területtel rendelkezők, a pusztákon parcellázott árendás földek pedig ennél nagyobb táblákból álltak. Ennek alapvető oka a szervezési és gazdaságossági szempontokon túl az volt, hogy a viszonylag friss parcellázások még nem aprózódtak fel az örökösök kezén. Még a 10–20 holdat bérlők száma is meglepően alacsony (mindössze 13), sőt még a 20–50 holdat árendálók aránya is viszonylag csekély: az összes bérlő nem egészen 18%-a.

Az árendások több mint kétharmada 50–200 holdas parcellákat vett igénybe, így egy igen jelentős jómódú gazdálkodó réteget alkottak (645 fő), és ugyancsak figyelemre méltó a 200–500 hold közötti árendások száma és aránya is: 107 fő, (a bérlők 11,5%-a).

Feltétlenül szükséges, hogy a fentiek alapján rövid áttekintést szerezzünk arról is, hogy a földbirtoklás, a földhasználat kétféle formájából miként részesedtek az egyes társadalmi csoportok.

Tekintettel arra, hogy a nemesek viszonylag szerényebb bérletet vettek igénybe, ennek következtében a növénytermesztésre szánt területnek is viszonylag szűkebb része volt kezükben: az egésznek 5,3%-a.⁷⁸

Négy nemesi háztartás közül három foglalkozott valamilyen szinten szántóföldi műveléssel, amelyek többségükben húsz holdnál nagyobbak voltak. A nemesi gazdaságokban (az összes háztartás 47%-a) 20–200 hold közötti szántó volt a tipikus. Ennél nagyobb gazdasággal csupán heten rendelkeztek, és háromszáz holdon felüli birtoka csupán egy családfőnek volt.

A ténylegesen paraszti háztartásoknak nem egészen fele (45,5%) számára nyílt lehetőség szántóföld megművelésére.⁷⁹ Törpebirtokkal (1–5 hold) rendelkezett 6%-uk. Tehát a rendkívül kicsi birtokon gazdálkodók száma igen alacsony. Csak valamivel magasabb a 6–20 holdon termelők száma, aránya is, így 20 holdnál kisebb szántóföldön csak minden hetedik paraszti háztartás gazdálkodott. A valamilyen földbirtokkal rendelkező paraszti családok 60%-a 20–200 hold közötti

szántóból élt, amit joggal mondhatunk tipikusnak Kecskeméten. Figyelemre méltó viszont, hogy kimondottan jómódú vagy gazdagnak számító 200–500 holdon gazdálkodó parasztok száma is elég magas: 121 család.

Merőben más arányok tapasztalhatók viszont az iparosok és a kereskedők körében. Valamilyen szántóval csak kb. minden ötödik háztartás rendelkezett. Szántóföldet valamilyen formában mindössze 100 család birtokolt. 1–20 holdat is csak 15%-uk művelt, 20–200-on gazdálkodott 4,5%-uk, és jelentős árutermelést nem egészen 2%-uk végzett.

A szántóföldek megoszlásának vizsgálata során érdemes rövid kitekintést tenni arra, hogy az egyes vagyoni rétegek milyen arányban részesedtek, hisz a polgári forradalom után a különféle kiváltságok megszűntek, és a következő évtizedek társadalmi rétegződése ennek nyomán ment végbe.

X. táblázat.

A SZÁNTÓFÖLDEK MEGOSZLÁSA AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Vagyoni rétegek	Háztartások száma	%-os arányuk	Saját földbirtok	Árendás föld	A kettő együtt
Nincstelen	807	17			
Törpegazda	2526	53,2	1253	829	2010
Kisgazda	875	18,5	4335	47260	51772
Középgazda	368	7,8	6772	35815	42539
Nagygazda	166	3,5	7649	25079	32932
<i>összesen</i>	<i>4742</i>	<i>100</i>	<i>20009</i>	<i>108983</i>	<i>129253</i>

Az egyik legjövedelmezőbb vagyontárgyból a háztartások 17%-a egyáltalán nem részesült. A háztartások több mint 53%-át alkotó un. törpegazdák a szántóknak mindössze 2%-át hasznosíthatták. Tehát a háztartások több mint kétharmadának nem volt szántóföldje! Ebből adódóan a többi három réteg osztozott a legfőbb javakat termő terület csaknem egészéből: a 18,5%-ot alkotó kisgazdák a szántókból szám-arányuknak megfelelőnél kétszer többet hasznosíthattak, míg a két legvagyonosabb réteg, amely az összes háztartásnak csupán 11,3%-át jelentette, a szántók 58%-át művelhette meg. A fenti kitekintés igen jól érzékelteti, mennyire erőteljesen tagolódott, rétegződött a város társadalma a föld birtoklása alapján, leszögezve ugyanakkor ismételtén, hogy Kecskeméten igazi nagybirtok nem volt.

2. A tanyarendszer bővülése

A természeti adottságokon és a jogi kereteken túl más tényező is számottevően és tartósan befolyásolta a város határában folyó növénytermesztést. Az alföldi mezővárosokat többek között az különböztette meg erőteljesen a közvetlen feudális függésben lévő jobbágytelkes falvaktól, hogy itt már a hódoltság korától megszűnt a nyomáskényszer, az egyes gazdák a birtokukban lévő területet tetszés szerinti formában művelhették meg.⁸⁰ Az aránylag nagy kiterjedtségű határ lehetővé tette, hogy a szántóföldet, rétet legelőt elkülönítsék, és a vetésforgó egy fajtáját valósíthassák meg a saját gazdaságon, illetve bérleten belül:⁸¹ „...nem lévén itt azon gazdálkodás nemesítését gátló környü-lállás, hogy telkek dülökre s vetőkre szaggatván fel, ugyanazon gazdának őszi vetése egy, tavaszija más, ugarja harmadik, kaszálója pedig 4-dik s.a.t. helyen fekügyék, s az idő szerinti takarításokat, mindegyike ugyanazon időben tenni kényszerüljön. . .”⁸² emeli ki a város egyik legfontosabb sajátosságaként a kortárs Csányi János is.

Bár egy-egy pusztán a parcellázások során minden gazda egy tagban kapta meg bérelt területét, a XIX. században egyre gyakoribb lett, hogy egy gazdának volt saját tulajdonú szántóföldje, szőlője, és egy vagy több bérlete. Így valójában a gazdák jelentős hányadának birtoka több részre tagolódott: „...nem egy, de két három, az elsőrendű gazdák pedig 5–6 külön távoleső helyeken is bírnak szántóföldeket, amelyek úgy egymástól 4–5 órányi, valamint a várostól is 2–3–4 órányi, egy némelyike 8 órányi távolban is esnek. . .”⁸³ A mezőgazdasági felszereléseket viszont egy helyen volt célszerű tartani, és bizonyos munkákat (pl. nyomtatás) ugyancsak célszerű volt a legnagyobb birtoktesten elvégezni.

Az egykori puszták, amelyek korábban a legeltetést, a XIX. században egyre inkább a növénytermesztést szolgálták, olykor 20–30 km-re voltak a várostól. Ezek megművelése csak úgy történhetett, hogy ott tartós szállásokat, tanyákat hoztak létre. A rossz utak a termények városba történő szállítását csaknem lehetetlenné tették. A cselédek élelmezése, a jószágok takarmányozása is azt követelte, hogy a takarmány nagyobb részét helyben tárolják, illetve az egyre jobban kiépített tanyákon gyűjtsék össze.⁸⁴

A tanyarendszer, amely Kecskemét mezőgazdaságában 1847 táján már egyre meghatározóbb szerepet kapott, igen nagy múltra tekint vissza. Ez a sajátos képződmény fejlődése során és a közvetlen környezet hatására többféle formát öltött magára. Éppen ezért nem lehet a tanyát és a tanyás gazdálkodást környezetétől és a történelmi körülményektől elvonatkoztatva meghatározni, illetve bemutatni.⁸⁵

Több más alföldi tájegységhez hasonlóan a kecskeméti tanyagazdálkodás is a hódoltság kori pásztorkodásig vezethető vissza.⁸⁶ Valójában a külterjes állattenyésztésből a belterjesebb mezőgazdaságba való átmenet terméke,⁸⁷ mely az extenzív növénytermesztés után az egyre intenzívebb gazdálkodás irányába fejlődött.⁸⁸ A város határában a XVIII. században a tanyák nagyjából a településtől keletre és délkeletre fekvő pusztákon jelentek meg, amelyeket leginkább találtak növénytermesztésre alkalmasnak, és így leghamarabb törték fel azokat szántónak.⁸⁹ A város nyugati és északi részein, főleg pedig a távolabbi homokos pusztákon létrehozott szőlőkben csak a XIX. század során honosodtak meg igazán a tanyák. Ezek a szőlős tanyák ugyanakkor jellegükben, formájukban is több tekintetben eltérnek az alapvetően gabonatermesztésen alapuló tanyáktól.⁹⁰

Erdei Ferenc is kétféle tanyatípust különböztet meg, de merőben más alapon osztályoz. Az alföldi tanyák szabályszerű alakjának a „kisgazda-tanyát” tartja, amely alapvetően a termelési célok követése mentén jött létre. Ebben a tanyaformában is egész évben kint lakik a munkaképes fiatal gazda családjával együtt, a tanyát egy háztartás vezetésére kellően fel is szerelte, lakás céljára be is rendezte, de az igazi otthona a városban volt, ahova rendszeresen bejárt és öregkorára be is költözött. A másik, a „nagygazda-tanya”, a cselédet is tartó jómódú gazdák birtokán jött létre. A tanya gazdája állandó jelleggel a városban lakott, a tanyán viszont folyamatosan kint élt a cseléd vagy a kertész, akinek az tényleges és kizárólagos otthona lett. A gazda családtagjaival csak alkalmanként és rövid időre járt ki a tanyára, és néhány napnál többet ott nem töltött.⁹¹

Tehát a tanya nagyon összetett fogalom, amelynek funkciója, felszereltsége, mérete koronként és a körülményektől függően erősen eltért. Tanyának hívták a halászok és pásztorok alkalmi létesítményeit éppen úgy, mint egy többszáz holdas több irányú termelést végző gazdaság minden szempontból jól felszerelt majorszerű központját is.

A tanyarendszer megjelenésétől kezdve újabb és újabb támadásoknak volt kitéve. A hatóságok már a XVII. században is különféle büntetések terhe mellett tiltották a városból történő kiköltözködést.⁹² Az ok mindig is többféle volt, miként a velük kapcsolatos vádak is. „A szőlőbeli lakosok a városnak sokszori statútumai ellen nemcsak nyáron, hanem egész esztendeig, sőt esztendőig lakni tapasztaltattak, amely egyedül a város terhei hordozásának elusiojára és több szőlősgazdának prejudiciumára szolgál.”⁹³ Nemcsak Kecskeméten, hanem Debrecenben is visszatérő ütközési pont volt a tanya a gazdák és a magisztrátus között: 1724-ben 82 istálló széthányását rendelte el a tanács, „... minthogy mind a szolgálatot kerülik, kik ott kint laknak, mind az erdőben sok károkat tesznek. . .”⁹⁴ A cívis városok előjáróit a

kiköltözés gátlásában tehát mindenekelőtt az vezérelte, hogy a különféle adókat könnyebben be tudják hajtani, illetve a katonaság és nemesi megye fuvarozással kapcsolatos követeléseit teljesíteni tudják.⁹⁵ Más téren is kezében kívánta tartani a tanács a város lakosait. A tanyák helyett épülhettek volna falvak is a várostól távolabb, de éppen ezt kívánták megakadályozni. Debrecen is pl. 1774-ig hatalmas kiterjedésű határát köztulajdonban tartotta, s előbb 3, majd 7 éves bérletekbe adta ki saját polgárainak, nehogy magántulajdonba, vagy ezzel egyenrangú önbirtoklásba jutó föld kikerüljön a magisztrátus közvetlen ellenőrzése alól. Amikor örökbérletbe adta a város a telkeket, megkezdődött a tanyák kialakulása.⁹⁶

Egészen más érvek miatt kívánta felszámolni a tanyákat a központi hatalom. A bécsi udvar 1780 és 1850 táján is széleskörű kampányt kezdett a tanyatelepülések felszámolása érdekében, amit a helyi hatóság annál inkább elfogadhatónak tartott, mivel saját céljával is össze tudta ezt egyeztetni. Az államot a közbiztonság védelme vezérelte elsődlegesen. Tekintettel arra, hogy a kialakuló tanyákon egyre több termelőeszköz, termék és jószág halmozódott fel, ezeket mind több sérelem érte. Az államhatalom nemcsak az adózók érdekeit kívánta védeni, hanem fel akarta számolni azokat a helyeket is, ahol a tolvajlásból, rablásból élő betyárok zsákmányaikat elrejthették, maguk pedig menedéket, rejtékhelyet találhattak.⁹⁷ Ezek az íróasztal mellett koholt tervek érthetően gyengébbnek bizonyultak a valós anyagi érdekeknél, és csak hátráltatni tudták a szükségszerű folyamatot, de megakadályozni nem.⁹⁸

Természetesen sohasem tiltotta a tanács a pásztoroknak, béreseknek, kertészeknek a tanyákon való tevékenységét, akik az év egészében ott laktak. A tanyapásztorokat, tyúkászokat és kertészeket nemcsak megtűrték a tanyákon, hanem nyilvántartásba is vették őket és egy zsellére kivetett adó felét is behajtották rajtuk.⁹⁹ Nemcsak kint éltek sokan a várostól távol, hanem még kint is temetkeztek, ami ellen mind az egyház, mind a magisztrátus egyértelműen tiltakozott.¹⁰⁰

Tekintettel arra, hogy a tanyák létrehozásához, a gazdák állandó jellegű kint tartózkodásához a tanács igen későn adta meg az engedélyt, azokról szabályszerű nyilvántartást csak későn készített, és így nagyon kockázatos nyilatkozni arról, milyen számban léteztek az 1840-es években Kecskemét határában. Szabó Kálmán a XVIII. századi tanyák tényleges létéről és működéséről az adatok sorát idézi a háborúban eltűnt jegyzőkönyvekre utalva.¹⁰¹ Ugyanő a II. József kori katonai térképen 1000 olyan létesítményt számlált össze, amelyet tanyának minősített.¹⁰² A tanyákon lakó gazdák száma erősen ingadozott, mivel a tanács tilalmainak hatására olykor beköltöztek, majd ismét szőlőjükben, tanyájukon találjuk őket. A szőlőkben az 1820-as

években 40–90 család lakhatott, de 1834-ben már 111-et vettek nyilvántartásba. Közben a városban a zsellérek száma folyamatosan csökkent, miközben a tanyák népessége gyarapodott. Lakos Béla kimutatása szerint Talfája, Városföld és Csödör pusztákon kezdődött el legkorábban a gazdák megtelepedése. 1830-ban 12, 1834-ben 92, 1840-ben 127, 1845-ben 177 tanyáról szól, melyekben gazdák laktak.¹⁰³ Szerinte a szabadságharc éveiben a „...szőlőkben és pusztákon harmadfélszáznál több kintlakó család volt...”¹⁰⁴ Csányi János nem szól külön gazdákról és kertészekről, ő „...2000-re könnyen számítható tanya-épület, azokban pedig folyvást ott lakó s szinte két ezerre számítható úgynevezett kertész családot...” említi.¹⁰⁵ Csányi adatai nemcsak azért mondhatók megbízhatónak, mivel a város igazgatásának egyik irányítója volt, és így friss adatokkal rendelkezett, hanem mert a II. József kori összeírás is alátámasztja állítását: már 1787-ben 1308 állandóan a tanyákon tartozkodó személyt számláltak össze.¹⁰⁶

A kintlakók számával kapcsolatos bizonytalanság ellenére megállapíthatjuk, hogy az 1840-es évek végére visszavonhatatlan győzelmet aratott a tanya, ez a magyar Alföld jelentős részén annyira jellemzővé vált gazdasági szervezeti egység, amely a táj képét is számottevően formálta. A hódoltság során elvadult puszták megjelenésükkel ismét kulturtájává váltak. Ezt jól érzékeltették a kortársak is: „...Már csak a tanyák is úgy tűnnek föl a végtelen pusztákon mint kellemes enyhádó ház a saharai sivatagokban, miután alig lelhető csak egy tanyaépület is, mely gyönyörű facsoportozatokkal körülövezve ne volna, és el ne volna mellékesen látva gazdagon termő zöldséges kertekkel.”¹⁰⁷

3. Szántóföldi növénytermesztés

Miként korábban utaltunk rá, a szántóföldi növénytermelés feltételei Kecskemét határában nem voltak különösebben jók. Néhány pusztától eltekintve a talaj annyira homokos volt, hogy csak az igénytelenebb gabonafélék termesztése vált igazán kifizetődővé.

A nagyállattartás mellett már évszázadok óta folyt itt növénytermelés, bár csak a XVIII. század második felétől vált igazán versenyképessé az állattartással, és a XIX. század első felében már a szántóföldi növénytermesztés több területe vált igazán jelentőssé. Kétségtelen, hogy ezek között változatlanul a gabonatermelésé volt a vezetőszerp, de a takarmánynövények, a különféle kapásnövények is fellelhetők, sőt — ha szűkös keretek között is — érdemi kísérleteket tettek már ekkor néhány ipari növény termesztésére is.

A szántóföld minél eredményesebb használata érdekében ezekben az évtizedekben a város határában már a váltógazdaság is megjelent:¹⁰⁸ „Rendesebb gazdáinknál már divattá vált a 3 nyomású

szántás–vetés. . . Már innen átcsalogatni a helybéli gazdákat a váltó gazdaságra úgy vélem könnyebben esik. . .”¹⁰⁹ Ezt az tette lehetővé, hogy a szántók magántulajdonban vagy hosszabb időre szóló bérletekben voltak. Ennek révén bárki a szomszédoktól, illetve a közösségtől teljesen függetlenül irányíthatta gazdaságát. A „pallérozott” gazdálkodás — a nemesítések, a növények igényeinek jobb figyelembevételével a racionálisabb és a szervezés legújabb eredményeit hasznosító eljárások, melyekkel az ország nyugati részén lévő nagyüzemek komoly eredményeket értek el — a tőkehiány, a szűkös piac és a rossz utak miatt itt igazán még nem hódított teret. Az árutermelő gazdaságok egy része viszont nemcsak figyelemmel kísérte ezeket, hanem a meghonosításra is törekedett. Ennek következtében szervezték meg a városon belül az első mintagazdaságot, amely 50 hold területen a növénytermelés minden fontosabb ágazatában fel kívánta tárni, milyen lehetőségek vannak ezen a klímán és ezen a területen: „. . . A kecskeméti példánygazdaságnak több tekintetben különböznie kell az országos példánygazdaságoktól, mert legfőképp arra kell ügyelnünk, hogy itt, ahol már a mezei gazdák már többnyire a földet gabonatermesztés, szántás vetés tekintetiben eléggé jól művelik, leginkább a gazdálkodás azon részére hassunk, amelyek még itten kevésbé vannak szokásban, vagy nincsenek is, pedig hasznos voltuk országszerte el vannak ösmerve. p.o. mesterséges takarmányokkal való bánás, váltógazdaság, istállózás, mesterséges szaporítás, föld kettős hasznosítása, ékesítése, bor nemesítés, dohány célarányos kezelése stb.”¹¹⁰

Mindent összevetve leszögezhetjük a kortársak véleménye alapján is, hogy Kecskemét ezekben az években „. . . távolról sem bírja még a belterjelmes gazdálkodásnak tényezőjét, ti. kevesebbet vetni, többet aratni, s ennek ismét szükséges feltételét: a kellő mennyiségű vonó és hasznos állat számát.”¹¹¹

A szántóföldi növények közül legnagyobb mennyiségben a különféle gabonaféléket termesztették. A köles még mindig az egyik legjelentősebb tápláléknak számított, és mivel viszonylag igénytelen is volt, a legtöbb gazdaságban vetették.¹¹² A legelterjedtebb gabonaféle a homokos talaj miatt a rozs volt. Búzát csaknem kizárólag saját szükségletre vetettek a viszonylag jobb minőségű és gazdagabb talajokba. A zabot és az árpát is termelték minden jelentősebb gazdaságban, főleg azért, hogy a szükséges takarmány a jószágok számára rendelkezésre álljon, de az árpát emberi élelmezés céljára is felhasználták.

A kimondottan takarmány növények közül az egyik legkedveltebb a bükköny volt már ekkor is, és „. . . a lóherések pedig már nálunk is divatozni kezdtek. . .”¹¹³

Az ipari növények közül még kevés honosodott meg, aminek okai részben az éghajlat, nagyobb részt viszont a megfelelő ipari háttér,

illetve a rossz közlekedési viszonyok lehettek. Ezek között talán a legfontosabb a dohány volt, amit már évtizedekkel korábban is termeltek, de igényesebb formában csak ekkor tervezgették. A mintagazdaságban is az 50 holdból hatot ennek szántak, „...de nem azért, hogy mind és mindig bé vetessék, hanem olyan 1/3-da egy évben, két harmada pedig kapás élő vetemények, pl. burgonya, cukorrépa stb. lehessenek. . .”¹¹⁴ A felsorolás is érzékelteti, hogy az egyéb kapásnövények, amelyek joggal sorolhatók az ipari növények közé is, a dohány mellett a leginkább szóba jöhetők voltak.¹¹⁵ Rajtuk kívül figyelemre méltó kezdeményezésként kell tekintenünk az indigó termesztésére tett kísérletet, melyet a város is támogatott. Ugyanakkor az egyik legjelentősebb ipari növény, a repce nem tudott igazán népszerűvé válni.¹¹⁶

Ha nem is vált általánossá, de feltétlenül jelentősnek mondható a helyi kézműipar ellátása szempontjából is a len és a kender termelése. Ezek tisztítása számottevően sértette az állattartók, különösen pedig a juhtenyésztők érdekeit. Az ellentétek elsímítására a magisztrátusnak kellett közbelépnie. „Megállapított, hogy mivel a Csalános tónak a vize a kender és a len áztatással felettébb bé mocskoltatik, annak feneke a kender és a len áztatása idején használni szokott hantok behordásával töltődik, s most egyéb helyeken is találnak a lakosok erre megfelelő vizet. . .nehogy annak környékén legeltetni szokott tehéncsorda itatásban [kárt] szenvedjen, és a juhok úsztatásokra használtatni szokott víz bémocskoltasson, a kender és len áztatása tilalmaztasson. . .”¹¹⁷

Külön is ki kell emelni a kapásnövények között a kukoricát, amely takarmánynövényként már az előző század második felében ismertté vált ezen a vidéken is, és ekkorra jelentős területeken termesztették. Ez volt az egyik alapja annak, hogy az állattartás ezekben az évtizedekben számottevő szerkezeti változáson mehetett keresztül.¹¹⁸

A kapásnövények között kiemelten kell még említenünk a burgonyát, amelynek termesztése ugyancsak az előző század dereka tájára nyúlik vissza ezen a vidéken is, de ekkor még távolról sem töltött be olyan meghatározó szerepet a népelelmezésben mint később. Hasznosságát viszont már sokan felismerték: „...Krumpli vagy burgonya termesztés egy a leghasznosabbak közül. . .”¹¹⁹

A század derekán Kecskemét határában a gazdák nagyobb része még az évtizedekkel korábban megtapasztalt, szüleiktől eltanult termelési eljárásokat, munkamódszereket alkalmazták. Bár Csányi János meggyőződéssel vallja, hogy „Kecskeméten már számosan találhatnak jó szántóvető gazdák, akik rendszeren ugarolnak, jó mélyen és 3-szor szántanak, az egymásra való többszöri magvetést kerülik. . .”, de azt is kénytelen ugyanekkor megállpítani, hogy a többségre ez még

távolról sem vonatkozott: „...átallyán véve nekik bizony még helyes képzetek sincs a váltó gazdaságról, az istállózásról, a termőföld mesterséges mélyítéséről, a célirányos és könnyebb ekékről s gazdasági gépekről, a füllesztés által való baromtáplálásról stb. . .”¹²⁰

A szakmai ismeretek hiányára is visszavezethető nagyjából extenzív növénytermesztés, a tőke hiányából adódó régi és célszerűtlen szerszámok, eszközök és eljárások, és az esetek nagyobb részében a nemesített magok, alanyok hiánya összességében azt eredményezte, hogy „...a kecskeméti gazda sokat szánt, sokat vet, de keveset arat. . .”¹²¹

Az egyik legfontosabb mezőgazdasági alapműveletet, a szántást részben ökrökkel, részben lovakkal végezték, de ritka kivételtől eltekintve még a korábbi évtizedekben meghonosodott, kezdetleges ekével, amely nemcsak nehéz volt, de a talaj lazítását, forgatását is csekély hatásfokkal végezte. Az őszi vetés alá általában háromszor szántottak, de a gyengébb minőségű talajon csak kétszer, hogy ezáltal is korlátozzák a szél erózióját. A tavaszi alá rendszerint csak egy alkalommal, ősszel vagy tavasszal.¹²²

Az aratást, szemben az ország több más részével, ahol sarlót használtak,¹²³ itt kaszával végezték, amelyre egy „takarót” szerkesztettek, hogy a gabonát könnyebben lehessen összegyűjteni. A kérébe kötött gabonát kereszttekbe, „csomókba” rakták. A szemek kipergetése a megfelelő felszereltség hiányában itt még lényegesen kezdetlegesebb módon történt mint a gazdaságilag fejlettebb vidékeken. A cséplés helyett, amelyet rendszerint fedett csűrökben végeztek a Dunántúlon, Kecskeméten a szabad ég alatt lovakkal végezték a nyomtatást, a szemek kinyerését.¹²⁴ Csak vágyként fogalmazza meg a város egyik jeles gazdája a civilizáltabb, és gazdaságosabb eljárás módját: „Tágas, bátorságos és fiókokkal ellátandó pajta, hova mind a szalmás élet gabona, mind különösen az el nem maradható bükköny és hasznos muhar s több takarmány különböző fiókokba bérakattatnának, nagyon megkívántatna, hol aztán esős időben is akadály nélkül csépelni, zsupját célszerűen használni, kezelni s pénzzé fordítani lehetvén. . .”¹²⁵

A termények tárolása is még „hagyományos” módon történt: a gabonát rendszerint vermekbe tették, és még a mintagazdaság épületének megtervezésekor sem tudták elérni, hogy padlást célszerűen, gabonátárolásra is alkalmassá tehetnék volna.¹²⁶ A latifundiumok magtárai itt ismeretlenek voltak.

A trágyázást régtől fogva alkalmazták ugyan, de a szállítás nehézségei miatt a városban felhalmozódott trágyának a termőföldekre történő kijuttatása nem csekély gondot jelentett. Ismételten visszatérő teendője volt a magisztrátusnak, hogy a várost és annak lakosságát mentesítse a trágyahalmoktól.¹²⁷ A tanyagazdálkodás célszerűségét e

téren is jól érezte minden gazda, ahol a kapásnövények terjedésével az istállótrágyának nagy lett a keletje.

Bár a konyhakert régóta ismert fogalom volt az itt lakók számára és csaknem minden tanya mellett volt kisebb–nagyobb veteményes kert,¹²⁸ az igényesebb zöldségtermelés, főként értékesítés céljából történő termesztés nem régi keletű: „Ez a kerti veteményekre és úgynevezett zöldségekre nézve sokáig parlagon hevert, hanem ezelőtt mintegy 30 évvel egy–két élelmesebb gazda egy pár német kertész hozván le, azóta azt lehet mondani, hogy általában elterjedtebb, és olly nagy mértékben elszaporodott, hogy nemcsak a helybeli piac láttatik el mindennemű gyökérrel s zöldségekkel, hanem azokat eladás végett másfelé is szívesen széllyelhorják.”¹²⁹ „Főként káposzta roppant mennyiségben természetik évenként, s a tiszai vidékre is nagy mennyiségben szállítatik”.¹³⁰

Nem úttörő munkára kellett tehát vállalkozni a mintagazdaságnak e téren, hanem a nagyon figyelemre méltó eredmények szakszerű továbbfejlesztésére: „Ezen kertészet neme szépen halad ugyan már nálunk, mert némely avatott kertészek 1 hold földből két–három száz váltó forintokat is kiárulnak évenként, de mégsem annyira, hogy a példaadás már szükségtelen volna. . .”¹³¹

A városi igények fokozatos bővülését jelzi, hogy „A virág tenyésztés már Kecskeméten sem jár haszon nélkül, amint piacunk bizonyítja. Mind a virágmagokból, oltványokból s gumokból, mind magokból a virágból egész év alatt szép jövedelmet lehetvén szerezni.”¹³² Ennek érdekében már üvegház építését is programba vették. „Még pedig haszon tekintetéből is, mert a legdrágább és pénzt fogó virágok nagyobb része télen által meleg helyet kívánván, s tavasszal dúsan kamatozik.”¹³³

Ha röviden is, de szólnunk kell az állattartás még ekkor is egyik legfontosabb előfeltételéről, a kaszálókról. Ezek minden jelentősebb gazdaság elengedhetetlen részei voltak, hisz az istálló állattartás a széna nélkül elképzelhetetlen volt. Tovább növelte jelentőségét, hogy a helyben állomásozó katonai egységek számára folyamatosan kellett biztosítani a tetemes mennyiségű takarmányt. Bár nem ment már ritkaság számba a rétek, kaszálók trágyázása, annak céltudatos kialakítása, gondozása érdekében keveset tettek: „Mert bármelyik gazdánk gyepkaszálóját tekintjük is, avagy nem ugyanazon fűnemek vannak-e abban most is, mellyel 3-ik, 4-ik elődjük idejében is voltak, habár azok kevés termést is nyújtanak, vagy rossz s néha mérges fajokkal kevert természetűek légyenek is. . .”¹³⁴ A hatékonyabb, céltudatosabb eljárás meghonosítása ugyancsak a mintagazdaság feladata lett.

4. Szőlő- és gyümölcsstermesztés

Bár Kecskemét és környéke nem számít un. történelmi borvidéknek, mégis a szőlő- és gyümölcskultúra itt is sok évszázados múltra tekint vissza. Tudjuk, hogy I. Géza királyunk XI. századi oklevele már említést tesz az Alpár környéki szőlőkről.¹³⁵ A város legrégebbi feljegyzései egyértelműen tanúsítják, hogy a hódoltság korában már számottevő szőlő- és gyümölcsstermesztés folyt itt.¹³⁶

XI. táblázat.

A SZŐLŐ MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1-2	3-5	6-10	11-15	16-20	össz.
		kapás szőlő					
Nemesi háztartások	vagyontalan						
	törpegazda	12	10				22
	kisgazda	4	3	2			9
	középgazda	11	11	5			27
	nagygazda	8	9	10	3	1	31
<i>összesen</i>		35	33	17	3	1	89
Paraszti háztartások	vagyontalan						
	törpegazda	667	327	45	2		951
	kisgazda	280	143	28	4		455
	középgazda	100	88	32	3		223
	nagygazda	28	48	29	1	1	107
<i>összesen</i>		1075	516	134	10	1	1736
Iparosok és kereskedők	vagyontalan						
	törpegazda	118	56	8			182
	kisgazda	17	14	11	1	1	44
	középgazda	3	8	5	3		19
	nagygazda	2	2		3		7
<i>összesen</i>		140	80	24	7	1	252
<i>Mindösszesen</i>		1250	629	175	20	3	2077

Az előző évszázadokban is a várost környező homoktalajon folyt a szőlőművelés. A XVIII. század végén felerősödő elemi csapás új távlatokat nyitott a további telepítések számára.

Az elszabadult futóhomok országos gondként jelentkezett, és II. József császár 1788-ban sürgette a futóhomok megfékezését. A következő évek, évtizedek országgyűlésein is visszatérő téma lett a Duna-Tisza közének jelentős hányadát fenyegető veszedelem.¹³⁷

A magisztrátus nemcsak különféle tilalmakkal kívánta az elemi csapás további növekedését mérsékelni, hanem — mivel a központi segítség, intézkedés nemcsak elmaradt, sőt esély sem volt rá, hogy valamilyen formában jelentkezzen — maga kezdett egy hosszú távon is igen eredményesnek bizonyuló elképzelés valóra váltásához. 1801-től a futóhomok kietlen és rettegett területeit parcellázni kezdte. Eleinte főként erdő ültetését engedélyezte ezeken a területeken. 1801-ben Ballószögben 100 hold homokot már 1–3 holdas parcellákban szőlőnek mértek ki,¹³⁸ és 1810-től egyre több helyen telepítettek gyümölcsöst és szőlőt. A 20-as években a napszámber növekedése miatt visszafogta ugyan a tanács az újabb parcellázásokat, ismételten megtiltotta, hogy a szőlőkben lakhassanak, de 1831-től feloldotta ezt a tilalmat. 1836-tól az egyre súlyosabb pénzhiánnyal küzdő város fokozottabb mértékben szorgalmazta a homokterületek árverés útján történő felosztását, hogy így újabb jelentős bevételekhez is jusson. Ezek során 1810 és 1840 között 1600 holdat engedett át a magisztrátus szőlő telepítésére.¹³⁹

A korábbiakban csak nagyon mérsékelten növelte a tanács a szőlő területét, hogy ezáltal is védje, őrizze az extenzív állattartáshoz szükséges legelőket. Az újabb osztások után viszont számottevően megnőtt a szőlőskertek nagysága. 1836-ban 2578, 1843-ban pedig már 3387 kataszteri holdat tettek ki régi és új szőlők.¹⁴⁰

A szőlő és bortermelés az egykori vízellátás, a kialakult szokások és foglalkoztatási viszonyok miatt lényegesen fontosabb szerepet töltött be a családok életében, mint napjaiban. Éppen ezért a szőlőültetvények megoszlása az egyes társadalmi és gazdasági csoportokon belül talán még fontosabb mint a szántóföldek esetén volt. Nem lehet véletlen, hogy már ekkor csaknem minden második háztartáshoz tartozott szőlő, így a legszélesebb érdeklődésre számottartó növényi kultúra volt ez.

A rendi kereteket tekintve a szőlőterület megoszlása lényegesen kiegyensúlyozottabb volt, mint a szántóföldek esetében. (L. XI. táblázat)

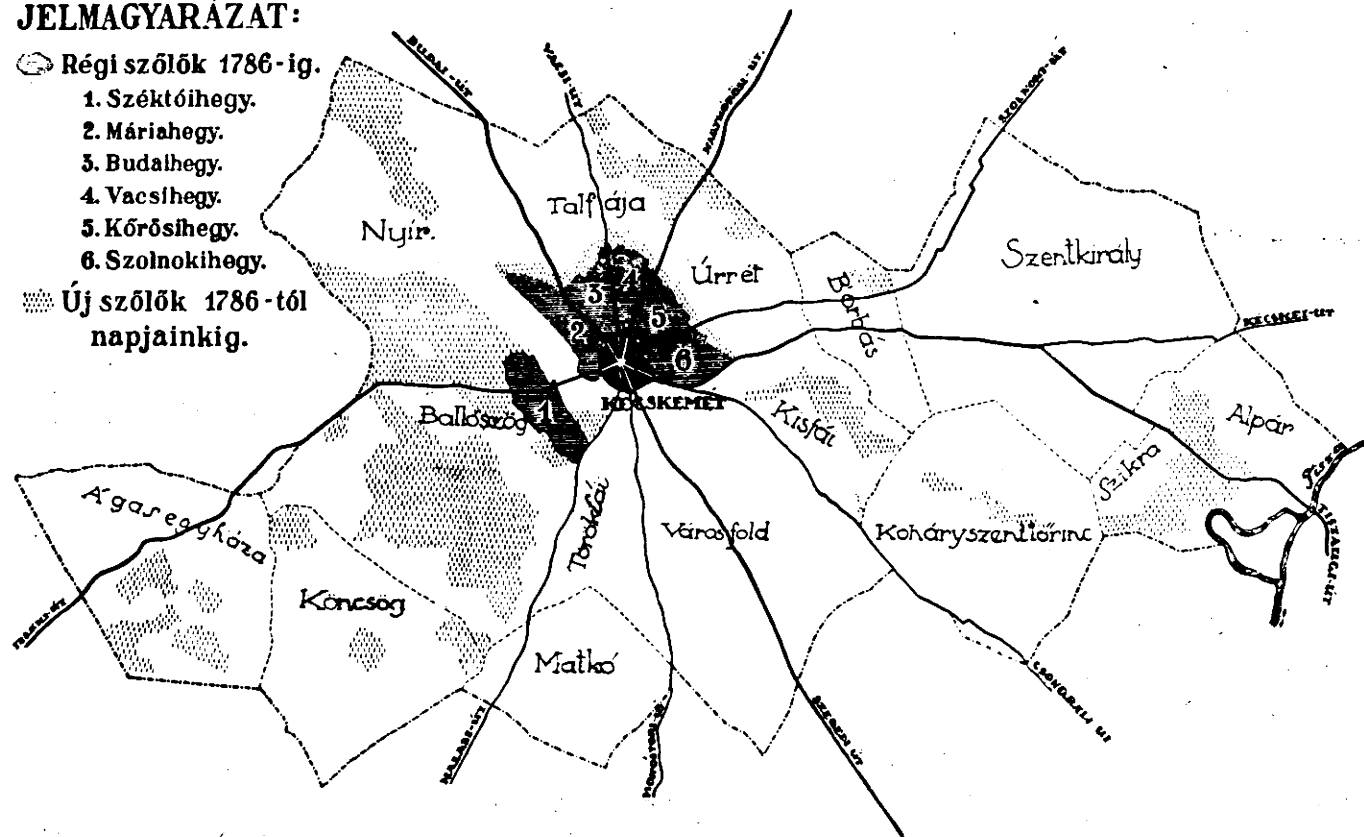
A nemesség, amely a lakosságnak, illetve a háztartásoknak nem egészen 3%-át alkotta, a szőlőültetvényekből csaknem 6%-ban részesedett. Bár ez is arányszámuk több mint kétszerese volt, de egészében azt kell leszögeznünk, hogy a többi polgárral szembeni előnyük e téren még viszonylag szerénynek mondható. Egyébként a szőlővel a nemesi háztartások 66%-a rendelkezett, de ezek közel 40%-a csak 1–2 kapás területről szüretelhetett. A 3–10 kapás, azaz kb. fél–másfél holdas szőlőgazdák voltak köztük az igazán jellemzőek (kb. 56%). Ennél nagyobb területet csupán néhányan műveltek, de igazán jelentős szőlő után csak egy fő adózott.

JELMAGYARÁZAT:

☉ Régi szőlők 1786-ig.

1. Széktótihegy.
2. Máriahegy.
3. Budalhegy.
4. Vacsíhegy.
5. Kőrösihegy.
6. Szolnokihegy.

▨ Új szőlők 1786-tól napjainkig.



SZABÓ Kálmán: Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja c. kötetből



A háztartások aránytalanul nagy többségét alkotó paraszti családokhoz (65,5%) tartozott a szőlőterület csaknem 78%-a. Azonban így is csak minden második gazdasághoz tartozott szőlő. Ezekben belül az egészen kis parcellák alkották az összes 62%-át, tehát közel kétharmadát, ezen a társadalmi rétegen belül tehát ez volt az igazán jellemző nagyság. Bár a figyelemre méltó termőterülettel rendelkezők aránya sem lebecsülendő: a szőlősgazdák 37,4%-a tartozott ide. Az igazán jelentős, komoly árutermelésre berendezkedett szőlőbirtok ezen a társadalmi rétegen belül is ritkaság számba ment, alig több mint fél %-ban volt fellelhető.

Az iparosok és kereskedők között csaknem ugyanolyan arányban voltak szőlőtulajdonosok mint a paraszti háztartásokban. Ez azt jelzi, hogy a mezőgazdasággal való szorosabb kapcsolatot mindenekelőtt a szőlőn keresztül tartották fenn. A szőlőbirtokos iparosoknak is több mint fele csaknem minimális nagyságú ültetvényt birtokolt, közel felük viszont a jelentős területet megművelők közé sorolható, de az árutermelés szempontjából is figyelemre méltó ültetvényesek aránya csekély, mindössze 3%.

A zsellérek, bár ebből az értékből részesültek legnagyobb számban és arányban, itt is teljesen periférikusak maradtak. Annak ellenére, hogy a háztartások közel 22%-át, tehát több mint ötödét alkották, a szőlőterületnek csupán harmincharmad része jutott nekik. Közöttük már az is kitűnt, aki 1–2 kapásnál nagyobb területtel rendelkezett. Az érdemi szőlőbirtokosok száma pedig elenyésző.

A rendi megoszláshoz hasonlóan kiegyensúlyozottnak mondható az egyes vagyoni rétegeken belüli eloszlás is. A lakosság valamivel több mint felét kitevő törpegazdák kezén volt a szőlőterület közel fele. A háztartások 18%-át alkotó kisbirtokosoké volt az ültetvények csaknem negyede, a középbirtokosok (a háztartások 8%-a) számarányuknak kétszeresét, a gazdagok (a háztartások kb. 4%-a) pedig a szőlők 11%-át birtokolták. Ezek az eltérések lényegesen kisebbek, az aránytalanságok kevésbé szembetűnőek mint bármely fontosabb vagyonfésülésen belül.

A szőlőkben történő lakás éppen olyan feszültségek indukálója volt mint a tanyák esetében. Az okok itt is hasonlóak. A szőlőkben lakók és a magisztrátus közötti feszültség horderejére, nagyságára jellemző, hogy a 20-as évek derekán az ügy odáig fajult, hogy „...a tanács tagjainak épületei, majd az egész város tűzzel fenyegettvén, a tanács kénytelen volt a megeshető veszedelemnek eltávoztatása tekintetéből assistatiojáért a tekintetes vármegyéhez folyamodni. . .”¹⁴¹ Még a város egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb személye, Czollner Mihály is csak hosszas utánjárás révén kapta meg az engedélyt arra, hogy szőlőjében kapása számára lakhatást biztosítson.¹⁴²

A szőlőmegmunkálás az itteni körülmények között is rendkívül munkaigényes tevékenység volt. A kortársak is úgy látták, hogy a „...szőlőművelésben legkitűnőbb nyoma fekszik a kecskeméti nép élénk munkaszeretetének és hangyaszorgalmú iparának. . .”¹⁴³ Az évszázadok során az egyre inkább terebélyesedő szőlőskertekbe sokféle és legtöbbször jó minőségű szőlőfajokat telepítettek a helybeliek. „Szőlővesszejiket, vagy az ültetésre használt venyigéket, az ország minden vidékéről szerzik össze, s valójában oly sok s különféle s nemesnél nemesebb-fajú fürtei vannak, hogy a szép iparú s dicső emlékezetű Schams vegyigeiskolájának is csak itt volna legalkalmasabb központi helye.”¹⁴⁴ 1812-ben 29 féle figyelemre méltó fajt számláltak össze.¹⁴⁵

A szőlő megmunkálása és gondozása kellő körültekintéssel történt már évszázadok óta. Mégis a kecskeméti bornak nem volt különösen jó híre. Az egyik legfőbb kifogás vele szemben az volt, hogy nem tartható el elég sokáig. A ferencesek rendfőnöke „...minden szomszédos helyre utazóval megállapodott, hogy a rendház számára nyári borról gondoskodjon. . .”, mivel „...a kecskeméti bort, amit jelenleg koldulással szerzik, szeptember után alig, vagy egyáltalán nem lehet ivásra megőrizni. . .”¹⁴⁶ A fáradságos munka után a lényegében jó fajtájú szőlők azért eredményeztek rossz bort, mivel a borkezelés terén igen súlyos hibákat követtek el az itteni gazdák, illetve igen súlyos mulasztások tettek tönkre munkájuk gyümölcsét.

Ennek eredménye, hogy bár „...Kecskeméten sok nemes fajszőlők vannak ugyan, de azok összekeverve, öszve is szüretelvén lévén, a különfajok jó vagy rosszságát színre, erőre, zamatra, tartósságra stb. való tűrősségét külön-külön meg nem tudhatjuk, s ennél fogva azt sem, melyiket kellene szaporítani vagy irtani. . .”¹⁴⁷ Mivel a szőlőkben présházak nem voltak, miként az a borvidékeken szokásos, a szőlőt, illetve a mustot többnyire hazahordták, s a bort otthon hagyták megforni, az esetek nagy részében nem elég szakszerűen kezelt hordókban. A harmincas-negyvenes években minőségi változás indult meg a kecskeméti borgazdálkodásában is. A hordókat korábban olyan hanyagul kezelték még a város pincéiben is, ahol nagy tételekben tárolták azt, hogy abból gyakorta súlyos károk keletkeztek. Nem állítható, hogy egyedi eset volt: 1808 februárjában két pincében lévő 3027 akó borból 855 akó oly rossz és dohos lett, hogy azokat kimérni nem lehetett, és helyette kénytelen volt a város 1000 akó „jőféle” új bort venni, az ihatatlan pedig ecet készítésére engedték át.¹⁴⁸ Ezekben az években több gazda mélyebb és egészségesebb pincét készítettett, a szüretelésénél pedig egyre körültekintőbben és igényesebben jártak el: „...az érett fürtknél az éretlenektől s a rohattakról, sőt a szemeknek a csumától is különválasztását, valamint a hordók-körüli sokkal vigyázóbb bánást, úgy látszik, hogy a szőlőskertek megszaporodása, a bo-

roknak azonnali el nem adhatása a borok nemesítését fogja következtetni. . .”¹⁴⁹ A jó, erős vörös bor készítése érdekében sokan a fehér és a fekete szőlőt külön szedték, és csak az egészséges szőlőt préselték ki. Éppen ezért a század derekára már csaknem általánosan érvényes az egyik kortárs megállapítása: „Jó asztali borokat, melyek Pesten is, mint egyik kereskedelmi ág felhordatnak, természet a szőlős gazda. Ezek a borok hegypincékben jól eltarthatnak számos évekig.”¹⁵⁰

A szőlőtermesztés egyre több gazdaságban már nemcsak a házi szükségletek kielégítését szolgálta: a borkimérés már régtől fogva számos gazda biztos pénzforrása volt. A hivatalosan is engedélyezett bormérések száma 100 fölé emelkedett,¹⁵¹ és ennek minden biztonnal többszörösét tette ki a kurtakocsmáké, melyek ellen a magisztrátus évszázados szélmalomharcát nagy kitartással vívta.¹⁵² A szőlőtermesztés gazdaságossága egyre nyilvánvalóbb lett. Ennek igazolására Csányi az alábbi példát hozta: „Egy olly 3 és fél holdnyi buckás homok-téren, mellyen körülhatározva csak egy birka sem kapott volna elég legelőt, 1837. évben kezdve szőlő ültetvén, már a közelebb 1839-diki szüretkor az időközben elhasznált és télire is eltett fűrtökön felül 154 akó must termett!”¹⁵³ Érthetően ennek megfelelően a szőlőültvények értéke is számottevő lett. A néhány évvel, évtizeddel korábban 30–40 váltoforintért kiosztott futóhomokból álló telek a század derekán 12–15 ezer forintot is ért.¹⁵⁴

Kecskeméten a szőlészet ikertestvéreként volt mindig is jelen a gyümölcsstermesztés. Legrégibb feljegyzéseink szerint borral együtt különféle gyümölcsöket is szállítottak a város vezetői a török basák és bégek számára a város békéjének megvásárlása érdekében.¹⁵⁵ A környező gyümölcsösök már hódoltság alatt — mondhatjuk — nemzetközi hírnévre tettek szert. Ennek jele, hogy a XVIII. század legelején, amikor a belga királyi udvar egy nagy gyümölcsöst kívánt létrehozni, Grassalkovich Antal herceg ajánlatát követve Kecskemétről szereztek be a gyümölcsfákat. A herceg nyugodt lélekkel ajánlhatta ezeket, mert közvetlen tapasztalatai lehettek e téren, hisz a gödöllői gyümölcsöse számára néhány évvel korábban ugyancsak innen szállították a csemetéket.¹⁵⁶ Ez a jó hírnév tartósnak bizonyult, hisz 1739-ben a megyei alipán is innen kért oltványokat.¹⁵⁷

Nem lehet véletlen, hogy Csányi a város és az itt élők egyik legfőbb érdemeként említi: „. . .Ki a várost mintegy ezer ölnyi szélességű zöld szalaggal majd egészen körülkoszorúzó szőlőskerteket távolabbrul nézi, azt hinné, hogy valóságos erdőséget lát: olly sűrűen díszlik azokban a buján-növekedett gyümölcsfák minden neme: a homok, mellyet régebben természet átkának gondoltunk, e részben is megmutatta, hogy ügyes szorgalom által többféle szükségünk kielégítésére alkalmas, mint az agyag föld. . .”¹⁵⁸

A reformkorban a rohamosan terebélyesedő és igényességében is gyarapodó szőlészet–borászat növekedési ütemét is meghaladta a gyümölcsstermesztés, amely amazzal több szállal össze volt kapcsolva: „... mert a gyümölcsfák szőlőpásztták szélein lévén kiültetve, azoknak tövei a szőlő oly gyakori munkáltatása, s kapáltatása által folyvást tisztán tartatnak, — minden különös költség nélkül.”¹⁵⁹ Az egymástól 6–8 méter távolságban ültetett fák kellő napfényt kaptak, és ha csak a pásztták szélére ültettek fákat, a szőlőfejlődést sem hátráltatták különösebben.¹⁶⁰

Az igényesség a gyümölcsnemesítés terén is erőteljesen hódított. A mintagazdaság szervezői a csemeték árusítását gondosan megtervezték, bízva abban, hogy a megnövekedett kereslet hatására: „... ez talán a legpénzhajtóbb ága lesz gazdaságunknak.”¹⁶¹ Ezzel a később oly jelentőssé váló helyi gyümölcsnemesítés első szervezett és nagyarányú vállalkozása bontakozódott ki közvetlenül a forradalom előtt.¹⁶² A nemesítéssel együtt egyre körültekintőbben és szervezettebben végezték a gyümölcsfák gondozását és a különféle kártevők irtását is.

A gyümölcsstermesztés iránti figyelmet mindenekelőtt a fokozatosan növekvő értékesítési lehetőségek, a termesztés gazdaságossága növelte meg. A város lakosságának ellátásán túl a pesti piac egyre meghatározóbbá vált. A rendszeres szállítások révén ez a tevékenység a gazdák jelentős hányadának biztos bevételi forrása lett. Előfordult, hogy egy–egy gazda szerencsés szezon során 400–800 pengő forintot is forgalmazott gyümölcséből.¹⁶³

5. Erdőgazdálkodás

Az Alföldnek ez a része a hódoltság során a hódítók követelésére folytatott rablógazdálkodás miatt erdőinek nagy részét elvesztette, fában szegénnyé vált. Bár a futóhomok elszabadulásában nem az erdők egykori kiirtása játszotta a főszerepet, annak megfékezésében az erdő kétségtelenül egyik leghatékonyabb eszköz lett. Ezt a város vezetői a XVIII. század végétől tisztán látták, és évtizedeken át tudatosan bővítették mindazon helyeken az erdőket, ahol a homok elemi csapásként jelentkezett. A XVIII. század derekán is történt már kisebb arányú telepítés, de ennek még merőben más volt a célja.¹⁶⁴ Az elemi csapással szembeni első tudatos intézkedés minden bizonnyal 1792-ben született, amikor „... Ballószögnek egy része az ottani homok tolvaterjedésének megakadályoztatása végett a lakosok között erdőültetés céljából. . .” kiosztásra került.¹⁶⁵ Ez a gondoskodás térben és időben egyre inkább bővült. A század derekán már „... a szentkirályi és alpári pusztában eláradt homokot szerteséjjel a közlegelő kö-

zött szinte egy mérföldnyi hossz- és szélességben új erdőknek beültet-
 vén. . .” újabb termőföldeket és legelőket tudtak megmenteni.¹⁶⁶

Bár ezek a telepítések nem voltak grandiózusak, de feltétlenül
 következetesek. Csaknem évenként újabb és újabb részeket osztottak
 ki a gazdák között, illetve maga a város is több pusztát mentett meg a
 homok további áradásától. Csak 1846-ban pl. Gyenes Mihály mérnök
 irányításával 589 hold erdőt telepítettek, amely a városnak 1474 váltó
 forintjába került. 1848-ban pedig a különféle pusztákon 38 helyen 145
 hold új erdővel növelték a védősávokat.¹⁶⁷

De nemcsak a mennyiségre törekedtek. A mintagazdaság létreho-
 zása során egy holdnyi területet szántak arra, hogy ott a különféle fák
 meghonosításának lehetőségeit, illetve a már ismert fajták tulajdonsá-
 gait közvetlenebbül is vizsgálni tudják.¹⁶⁸

A telepítéseket szigorúan összekötötték az erdők folyamatos gon-
 dozásával. Az erdőt tisztogató és nyesegető munkásoknak időről időre
 jelentős összeget fizettek ki: 1848-ban február derekán 400, áprilisban
 500 váltó forintot utaltak ki erre a célra.¹⁶⁹ Az erdővel való törődés
 hosszabb távon feltétlenül gazdaságossá vált. 1848-ban a jelzett erdő-
 gondozás révén több mint 86 ezer kéve rőzsét gyűjtöttek össze, melyért
 1407 váltó forintot kaszíroztak be.¹⁷⁰

Az erdők hasznosításának sok más lehetősége volt. Bár ezek nem
 jelentettek rendkívül nagy bevételeket, azt viszont érzékeltették, hogy
 az erdőgazdálkodás hosszabb távon feltétlenül hasznos is, és emellett
 az egész közösség érdekeit is szolgálják a maguk közvetett eszközeik-
 kel. A makknak és gubacsnak a szedését évek óta bérbe adta a másod-
 bíró. Csak a nyíri erdőért 190 ft-ot fizetett a bérlő, de bérbe adták
 Talfája, Szentlőrinc, Szentkirály és a Tőjösi erdő makk és gubacster-
 mését is.¹⁷¹ Érdeemes még egy rövid áttekintést adni arról, hogy egy
 kényszerű terhet milyen rövid idő után számottevő jövedelemforrássá
 tett a magisztrátus.

Az erdővel kapcsolatos pénzügyi egyenleg¹⁷²

Év	Bevétel	Kiadás	Haszon
1849	5212 pengő Ft	3075 pengő Ft	2136 pengő Ft
1850	8116 pengő Ft	3384 pengő Ft	4731 pengő Ft
1851	12686 pengő Ft	3101 pengő Ft	8946 pengő Ft

Végezetül arra vonatkozóan idézünk adatot, hogy a telepítések a
 későbbi eladások révén is jó befektetésnek bizonyultak a város számá-
 ra: 1848 januárjában Kisnyírben és Szentlőrincen erdőrészek eladásá-
 ból 12 és fél ezer váltó forint bevételre tett szert a tanács.¹⁷³

B/ ÁLLATTARTÁS

1. Feltételek és keretek

Bármilyen lassú is volt a fejlődés, bármilyen csekély volt is egy-egy évben, akár egy-egy évtizedben a változás a késői feudalizmus korában, még a legősibb foglalkozási ágon, az állattartáson belül is igen jelentős változásokat lehet megállapítani. Már a nyitott szemmel járó kortársak is felfigyeltek több olyan átalakulásra, amit a felszín jórészt eltakart. Változatlanul a juhtenyésztés ugyan az egyik legjövődélmezőbb ágazat, és mellette leggazdagabb familiák vagyonának tetemes részét alkotják a ridegen élő szarvasmarhák és a ménesekben száguldozó lovak, de a háttérben az alapvető változások valójában már megtörténtek. Az egykor végtelennek tűnő puszták, legelők összeszűkültek, a megmaradtakon szántóföldek és szőlők akadályozták a nyájak és gulyák szabad kóborlását. Csányi János joggal panaszolta, hogy a „baromtenyésztés”, a rideg állattartás feltételei alaposan összezsugorodtak. A város csak a Csongrád megyében lévő egykori pusztáiból a reformkor idején 12 ezer holdnyi legelőtől esett el, három ezer holdat szántónak feltörték, a város határában pedig 5 ezer holdat rabolt el a futóhomok.¹⁷⁴

Ezeket a veszteségeket a rétek, kaszálók gondosabb kezelésével, az állatokról való fokozottabb gondoskodással lehetett ellensúlyozni. Ennek megfelelően még a rideg marhák életkörülményein is jelentősen változtattak. A korábbi csaknem kizárólagos itatóhelyek, az ún. kopolya kutak ásását már a század végén megtiltották a közlegelőkön,¹⁷⁵ és helyettük az egészségesebb és bővebb vizű ásott, rovásos kutakat készítették. Így vált a XIX. század derekára az alföldi táj szerves tartozékává a gémes kút, melyből minden pusztára jutott egy-kettő. Előbb csak a rendkívüli szárazság ellensúlyozására ássák ezeket,¹⁷⁶ később viszont minden jelentősebb legelőn ásatnak kutat: pl. 1827 márciusában Pusztaszeren két, a következő évben Ballószögben 3 kutat ásatnak, majd 1832-ben az ún. kezes ménes számára ásatnak egyet.¹⁷⁷

A rideg állattartással szemben egyre inkább tért hódított az istálló állattartás. A nyáron ridegen, a pusztákon tartott jószágokat télen védettebb helyre, a gazdák tanyáira terelték, mind jobban gondoskodtak takarmányozásukról is. A város 1820-ban a Bugacon lévő jószágai számára ökoristállót és lószínt építtetett. Bent a városban a negyvenes évek derekán nemcsak bikaistállót építettek a tenyészállatok védelmére, hanem már arra is gondoltak, hogy a pásztorok is emberibb körülmények közé kerüljenek: a Budai kapuban a csordás és a kanász számára biztosítottak hajlékot.¹⁷⁸ A város határában viszont csekély terjedelmű az elfogadhatóan jó kaszáló, kevés a javításukhoz szüksé-

ges trágya, és még kevesebb a szántóföldi takarmány. Egyre nagyobb ellentét feszült a formálódó új igények és a lehetőségek között.

Az állategészségügyön belül is megtörténtek az első lépések a változtatások irányában. 1801-ben a tanács állatorvosok képzésére 150 forintot biztosított.¹⁷⁹ Amikor pedig a város ménesében betegség ütötte fel a fejét, nem a csikósokra hagyatkoztak, mint évszázadokon át, hanem sürgősen megalkudott a városgazda Farkas Ábel lacházi „lóorvossal” a gyógykezelés megkezdéséről.¹⁸⁰ A gyógyítással kapcsolatos teendők nagy részét viszont változatlanul és változatlan formában maguk a pásztorok végezték.¹⁸¹

2. A nagyállattartás

A rideg állattartás alapvető célja régtől fogva kettős volt: egyrészt ennek keretén belül tudták biztosítani a szükséges igavonók és tenyészállatok utánpótlását, másrészt a húszállatok tenyésztését is szolgálta. Természetesen ez a nomád állattartás több előnye mellett számottevő hátrányokat is magában rejtett. A XIX. század derekán már egyre többen látták, hogy ez a tenyésztési mód zsákutca: „Nálunk magyaroknál a gazdasági jelszó az olcsóság, nem azon, a gazdaszat-

XII. táblázat.

A PUSZTASZEREN LÉVŐ GULYÁK¹⁸⁶ /1848/

Számadó neve	Gazdák száma	Öreg tehén	Öreg tinó	Harmad-fű	Másod-fű	Bika	Nincs jejlöve	össz.
Kardos István	46	246	86	223	177	9	51	792
Szili János	40	295	118	205	169	12	58	857
Fekete Mihály	39	255	86	178	202	15	78	814
külön gulyában			132				11	143
összesen	125	796	422	606	548	36	198	2606

nál is axiómául elfogadott kereskedési számítás: minél nagyobb tiszta hasznot elémutatni, s a fekvő s üzleti tőkét minél többször, minél korábban gyümölcsözővé tenni.”¹⁸² A ridegen tartott marhák viszonylag kevés befektetést igényeltek ugyan, de a mostoha körülmények miatt rendkívül csekély volt a gyarapodás, a tényleges haszon. Mindennek háttérében a bénító tökehiány húzódtott meg, amely nem tette lehetővé, hogy az eléggé költséges istállókat felépítsék, a megfelelő

A SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1-2	3-6	7-10	össz.	1	2-3	4-5	össz.	1-5	6-10	11-20	21-	össz.
		jármos ökör				fejős tehén				egyéb szarvasmarha				
Nemesi háztartások	vagyontalan													
	törpegazda					1			1					
	kisgazda	1			1	3			3		1			1
	középgazda	15	1		16	24	2		26	2	3			5
	nagygazda	7	18		25	28	1		29	6	5	4	4	19
<i>összesen</i>		23	19		42	56	3		59	8	9	4	4	25
Paraszti háztartások	vagyontalan													
	törpegazda	29			29	31	5		36	15	2			17
	kisgazda	159	12		171	52	8		60	25	2	1		28
	középgazda	83	26		109	54	8	1	63	16	7	1		24
	nagygazda	34	59	4	97	50	5	1	56	19	6	9	8	42
<i>összesen</i>		305	97	4	406	187	26	2	215	75	17	11	8	111
Iparosok és kereskedők	vagyontalan													
	törpegazda	1			1	14	1		15					
	kisgazda					4			4	1				1
	középgazda	4	1		5	4	1		5					
	nagygazda	2	1		3	3	1		4	1	1			2
<i>összesen</i>		7	2		9	25	3		28	2	1			3

takarmányokat biztosítsák, ami többszörös haszonhoz is vezetett volna.

A viszonylag olcsó pusztai legeltetés lehetőségeinek beszűkülése egyre élesebb ellentéteket idézett elő a város gazdái között. A különféle csoportok egymás rovására kívántak előnyöket biztosítani: „...miután tapasztaltatik, hogy Pusztaszer nagy része tavasszal az oda toluló jármos ökrök által annyira legeltetik, hogy később a heverő marha csak alig tengődhet rajta, és most közelebb szerzett haszonbéres puszták használása a jármos jószág szaporodtát okvetlenül maga után követte, ezentúl Pusztaszerre senkinek jármos jószágát legeltetés végett lehajtani szabad nem leend, s az ott találtatandó jármos marhák mint tilalmasban kaptak fognak tekinteni. . .”¹⁸³

A szántóföldi növénytermesztés fokozatos térhódításával együtt járt az igavonók számának növekedése. A szántásnál és a betakarításnál nélkülözhetetlen ökrök takarmányozása viszont csak megfelelő legelők biztosításával volt akkor még elképzelhető. A kétféle érdek ütközése szükségszerű volt, melyből a választott közönség jóváhagyásával a városhoz közelebbi puszták bevonása lehetett a kiút: „...az ökörscorda három helyen lészen felállítva: Monostoron, Pákán és Matkó pusztán. . .”¹⁸⁴ Mivel pedig az igás ökrök száma tovább szaporodott, néhány évvel később Matkó szomszédságában Ballószög egy részét is ezek legeltetésére jelölték ki.¹⁸⁵

A rideg marhák döntő többsége tehát Pusztaszeren töltötte az év nagy részét. Itt három gulyába gyűjtötték a város gazdáinak barmait, melyhez később egy további kisebb gulya is csatlakozott. Ezek gondozására a város magisztrátusa nevezett ki számadókat. (L. XII. táblázat)

Miként látjuk, egy-egy gulyában kb. 800–900 jószág volt együtt, kb. 50–60 gazda marháját tömörítve. Természetesen igen nagy eltérések voltak az egyes gazdák állományai között. A kb. 150 legeltető nagyobb része csak néhány jószágot csapott a gulyához, néhányan viszont kisebb gulyára való barmot vertek ki. Fórián György 122, Deák Lajos 102 szarvasmarhát hajtattott Pusztaszerre, és tucatnyi azok száma, akik 40–60 jószág után fizették a legeltetési díjat. A többség viszont, köztük több cseléd és kertész is, csak néhány tinót és üszőt bízott a számadók gondjaira.¹⁸⁷

Tekintettel arra, hogy a szarvasmarha nemcsak a vagyon nem elhanyagolható részét jelentette még ezekben az években is, hanem a szántás és a szállítás terén még mindig meghatározó szerepük volt, feltétlenül célszerű megvizsgálunk, milyen módon oszlottak meg az egyes társadalmi–gazdasági csoportokon belül. (L. XIII. táblázat.)

Az ökrök megoszlása a lovakkal együtt egyben azt is érzékelteti, hogy az egyes csoportok milyen eséllyel szállhattak síkra a szántóföldi

bérletek megszerzésére, hisz megfelelő igavonók nélkül semmi lehetőségük nem volt a földművelésre.¹⁸⁸ Az összeírás tanúsága alapján kb. minden tizedik háztartás, illetve gazdaság rendelkezett ezzel az igavonóval. Ez részben azt jelzi, hogy a szántás és szállítás jelentős hányadát ekkor már ezen a vidéken lovakkal végezték, részben pedig azt, hogy a kisebb gazdák földjük megmunkálására mások igás jószágait voltak kénytelenek igénybe venni. E téren mind a rendi, mind a vagyoni csoportokon belül a differenciáltság közel oly mértékű mint a szántóföldek esetében.¹⁸⁹

A fejőstehenek száma a még mindig erőteljesen extenzív állattartás miatt is viszonylag kevésnek mondható. Itt utalnunk kell egyrészt arra, hogy mindenekelőtt saját szükségletek kielégítésére termeltek tejtermékeket, másrészt pedig arra, hogy még mindig jelentős, nyugodtan fogalmazhatunk úgy, meghatározó volt e téren a juhtartás, a juhok tejterméke.

A hústermelést és az állomány szaporítását szolgáló „heverő marhák” esetében az állomány pontos megoszlását az adónyilvántartás alapján nem lehet megvonni, mivel úgy tűnik, hogy nemcsak a Pusztaszeren lévő állományt, hanem az is lehet, hogy a gulyákban lévő teljes állományt figyelmen kívül hagyták.¹⁹⁰ Éppen ezért ebből messzemenő következtetést levonni nem lenne szerencsés, még ha fel is tételezzük, hogy a kisebb és nagyobb gazdák arányosan voltak mindkét nyilvántartásban képviselve.

Nehéz pontos és megbízható képet formálni arról is, milyen fontosságú volt a kecskeméti gazdák bevételeiben a szarvasmarhatenyésztés, és milyen súlyt képeztek ezen belül a rideg tartás során felnevelt, exportra szánt jószágok aránya. Az viszont kétségtelen, hogy az egykori piacokra részben az ország más tájairól, részben a birodalom más területeiről is jelentős számban szállítottak jószágokat. Miként majd a kereskedelem ismertetése során utalunk rá, az egykori kecskeméti barom-vásárok ekkorra számottevően módosultak, fontosságuk a város életében erősen csökkent. A marhaállomány apadása visszavezethető arra is, hogy „...a közelebbi időkben a marhadög is nagy pusztításokat tön, a barmok régibb igen nagy száma is alább szállott, s úgy látszik, hogy ezt... istállószármód hozhatja helyre...”¹⁹¹

A *lótenyésztés* Kecskeméten mindig is a gazdálkodás igen fontos része volt. Jelentőségének növekedése a XIX. század első felében tovább nőtt. Ezt részben az igás lovak abszolút számának gyarapodásából, részben az igás ökrök számához mért arányuk alapján is megállapítható. Kétségtelen tehát, hogy mind a mezőgazdasági munkákban, mind a szállítások során a gyorsabb, mozgékonyabb lovasfogatok kedveltebbé és főként hasznosabbá váltak.

A korábbi századokban a város lótenyésztése kedvező hírnévnek örvendett. „Hajdan magának a városnak saját ménese volt. . . Ezen ménes a legremekebb magyar fajú lovakkal állt elé, s nagy földön ismeretes volt az, és ritka ménes volt e hazában. . .”¹⁹² A XIX. század első felében a korábbi megítélés számottevően módosult. Ebben kétségtelenül közrejátszott az is, hogy a város magisztrátusa hosszú időre lemondott az önálló ménes tartásáról.¹⁹³ A város gazdasági életét ismertető kortárs lemondóan nyilatkozik ezzel kapcsolatban: „Örömet írnék a lovak nemesítéséről is, de ezzel már fájdalom elkéstem. . .”¹⁹⁴ A város erre csekély pénzt tudott fordítani, így az eredmény is egyre szánalmasabb lett. A szabadságharc alatt a polgármester már azt volt kénytelen jelenteni a képviselőtestületnek, hogy a város mén lovai olyan rossz állapotban vannak, hogy azok célszerűen többé nem használhatók, az egyiket „. . . már száraz keh nyavaja is emészti. . .”¹⁹⁵ Ez a tény főleg a város szegényebb gazdáinak lótenyésztésére hatott ki igen kedvezőtlenül, mivel saját ménnel ők nem rendelkeztek.

XIV. táblázat.

A PUSZTASZEREN LÉVŐ MÉNESEK¹⁹⁶ /1848/

Számadó neve	Gazdák száma	Öreg kanca	Paripa	Harmad-fű	Másod-fű	Csödőr	Nincs jelölve	össz.
Nagy Imre	27	189	42	48	57	6		342
Hornyak János	36	251	42	75	68	7		443
Kopiás József	29	130	22	55	44	2		253
külön ménesben	36						92	92
összesen	128	570	106	178	169	15	92	1130

A fél rideg állattartás a lótenyésztésen belül is fellelhető volt a városban. Pusztaszeren három nagyobb, és egy kisebb ménest tartott fenn a város, amelyben 94 gazda jóval több mint ezer lovat tartott. Itt kisebb állománnyal rendelkeztek ugyan az egyes gazdák, mint a szarvasmarhák esetében, de Kovács László 48 lova magában is jelentős ménesnek volt mondható, és figyelemre méltó, hogy Csernus Mihály 30, Fórián György 29 lovat tartott itt, és mellettük tucatnyi azon gazdák száma, akik 15–20 lovat–csikót hajtottak ki Pusztaszerre. (L. XIV. táblázat.)

Az adóösszeírások a lovak egyes vagyoni és társadalmi csoportok közötti megoszlása terén néhány fontos tanúságot mutat. (L. XV. táblázat.)

Az egyik leginkább szembetűnő, hogy a 8–10 holdnál nagyobb területen gazdálkodók csaknem kivétel nélkül tartottak lovat, és két kivételtől eltekintve legalább kettőt, vagy annál többet. A másik sajátosság, hogy az un. heverő lovak, a tenyészállatok száma még mindig igen magas a hámos, az igás lovak mellett, tehát a tenyésztés és az igavonóként való hasznosítás még jórészt párhuzamosan történt.

XV. táblázat.

A LOVAK MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1	2-4	5-	össz.	1	2-4	5-	össz.	1	2-4	5-	össz.
		hámos lovat tartott				méneses lovat tart.				csikót tartott			
Nemesi háztartások	vagyontalan												
	törpegazda		4		12								
	kisgazda		5		15								
	középgazda		36		108	1	4		13	2			2
	nagygazda		35		105		12	7	78	3	11	2	52
	<i>összesen</i>		80		240	1	16	7	91	5	11	2	54
Paraszti háztartások	vagyontalan												
	törpegazda		140		420								
	kisgazda	1	524		1573	3	1		6	2	2		8
	középgazda		246		738	9	7	1	78	7	6		25
	nagygazda		118		354	10	28	9	166	13	31	1	114
	<i>összesen</i>		1028		3085	22	36	10	250	22	39	1	147
Iparosok és kereskedők	vagyontalan												
	törpegazda	1	8		25								
	kisgazda		15		45								
	középgazda		16		48								
	nagygazda		8		24		1		3		1		3
	<i>összesen</i>	1	47		142		1		3		1		3
	<i>Mindösszesen</i>	1	1151		3467	23	53	17	344	27	51	3	204

A lótenyésztés viszonylagos elhanyagoltsága a széles körű állattartás mellett a kortársak közül is sokaknak feltűnt: „Alig tudja az ember magának megmagyarázni, miszerint maga e városnak ősi eredeti lakossága a lótenyésztésre oly kevés, mondhatnók legcsekélyebb gondot fordít. . .”¹⁹⁷ Pedig a mezőgazdaságon belül is egyre nagyobb mértékben vették igénybe a lovak energiáját. A szántás, a termények

szállítása, a pásztorkodás több területe mellett a gabona cséplése helyett a nyomtatásnál voltak nélkülözhetetlenek. Ez a hosszan tartó munka „roppant lecsigázza a kecskeméti lovakat. . .” még évtizedeken át. Éppen ezért erre az annyira fontos munkára még a szilaj ménesekből is fogtak ki megfelelő számban lovat.

3. Juhtenyésztés

Az állattenyésztésen belül kétségtelenül minden szempontból a juhászat volt az egyik legjelentősebb. Ennek ellenére éppoly extenzív módon tartották a juhokat mint a szarvasmarhák jelentős hányadát. Juh-hodály vagy ól csak néhány esetben állt rendelkezésükre, ahol legalább a téli zimankó elől menedéket találhattak volna. A juhászok az évszázados tapasztalatok alapján gondozták nyájaikat, és semmiféle szakképzést nem kaptak.¹⁹⁸ A korábbi magyar juh és a racka juh mellett a századfordulón egyre nagyobb számban tenyésztették a „bürge” juhot, a merinóit, amelynek gyapja lényegesen finomabb, jobban értékesíthető.¹⁹⁹

XVI. táblázat.

A SERTÉSEK ÉS A JUHOK MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyonilag tagozódás	1-2	3-10	össz.	1-10	11-50	51-100	101-500	501	össz.
		sertést tartott			juhot tartott					
Nemesi háztartások	vagyontalan									
	törpegazda						1			1
	kisgazda									
	középgazda	3	3	6		6	5	2		13
	nagygazda	4	16	20			7	14	2	23
	<i>összesen</i>	7	19	26		6	13	16	2	37
Paraszti háztartások	vagyontalan									
	törpegazda	7		7	3	22	1			26
	kisgazda	35	2	37	1	28	4	1		34
	középgazda	31	16	47	1	46	25	6		78
	nagygazda	22	38	60		10	36	37	1	84
	<i>összesen</i>	95	56	151	5	106	66	44	1	222
Iparosok és kereskedők	vagyontalan									
	törpegazda	1		1						
	kisgazda	1		1						
	középgazda	2		2		1				1
	nagygazda									
	<i>összesen</i>	4		4		1				1

Bár az igazi nemesítés a teljesen rideg tartási körülmények között eléggé kockázatos vállalkozás, nem mondtak le teljesen róla. „Birkáikra nézve pedig a budaörsi és számos egyéb nemesítő helyen eladatni szokott nemesb kosokért évenként nagy summa pénzt kiadogatni nem sajnálnak, és gyapjokat a középfinomságra már majd általánosan felemelték. . .”²⁰⁰ Ennek ellenére helytálló az a kritikai észrevétel, hogy a város „. . . juhtenyésztése sok kívánni valót hagy hátra. . .”²⁰¹

XVII. táblázat.

JUHOK ÖSSZEÍRÁSA 11846-471

Tized	Gazdák száma	Juhok száma	Juhászok	Juhaik
			száma	
I.	37	6953	26	924
II.	19	2140	11	325
III.	25	1798		
IV.	22	5256	14	696
V.	28	2877	16	445
VI.	13	586	10	135
VII.	46	6200		
VIII.	18	3345	6	245
IX.	12	930		
X.	13	1600	8	180
XI.	11	635		
összesen	244	32320	91	2950

A még így is gazdaságos juhtenyésztés hatalmas legelőt igényelt. Különösen a század végétől állandósult a harc a juhtenyésztők és a többi gazda között, amely hatására csak azoknak engedtek jelentősebb falkát tartani, akiknek saját földjük volt, és számukra is maximáltak.²⁰²

A juhok számát megállapítani még lényegesen nehezebb mint a szarvasmarhákét vagy lovakét. Esetünkben valóban csak azt állíthatjuk biztosan, hogy a nyilvántartásokban fellelhető számok a minimumot jelölik. Erre utal az is, hogy Csányi, aki ugyan a kortárs benyomása alapján ítélkezett ez esetben, számukat 80 ezerre tette.²⁰³ Bár ez a szám túlzottnak látszik, de nem teljesen magalapozatlan. Igaz ugyan, hogy a kb. hét évvel később történt összeírás adatai csaknem nagyságrenddel eltérőek, (L. XVI. táblázat.) de figyelembe kell vennünk, hogy közben egy hosszantartó és nagy áldozatokkal járó dögvész pusztított a kecskeméti juhnyájokban is.

Ugyanakkor az összeírókat különféle utasításokkal látták el, hogy a felesleges vitákat és az indokolatlan sérelmeket egyaránt elkerüljék. Egyik ilyen utasítás is érzékelteti, milyen ráhagyásokkal dolgoztak: „Az összeírás ideje jelen lévén, ennél fogva utasíttatnak minden tizedbeli tanácsnok urak, hogy tizedjökben levő zselléreket adó alá, úgy szinte a tizedjökben levő juhok gazdák juhait, dögre kihagyván százból tízet. . . saját kerületeikben a legnagyobb szigorral írják össze. . .”²⁰⁴

A városban lévő juhok számát jelentősen növelte a juhászok tulajdonában lévő állatok száma is. Ennek érzékeltetésére mellékeljük az 1846–47. évi összeírások adatait. (L. XVII. táblázat.)

Ebből egyértelműen kitetszik, hogy a juhászoknak kezén a gazdák állományainak közel tíz százaléka volt található.²⁰⁵ A legnagyobb juhállománnyal nemes Antal István rendelkezett, kinek kerekítve 1000 állat után kellett fizetnie. Mellette a legnagyobb falkákkal az alábbiak: Csernus Mihály 840 db., Szél János 650 db., B. Kiss Mihály 700 db., Deák Mihály 600 db., és tucatnyi gazda 2–500 db. között.²⁰⁶

Az 1847-es összeírás azt jelzi, hogy számottevően csökkent a lakosságéhoz viszonyítva a juhok száma, még jelentősebb csökkenést mutat az igazán nagy nyájaké. Száznál több juhot, amely érdemi hasznot hozhatott, alig több mint hatvan gazda tartott. A többinél a juhtartás inkább csak a gazdaság kiegészítő részét alkothatta.

További figyelemre méltó vonás az, hogy a nemesek közül még mindig minden negyedik juhok gazda volt, míg a paraszti háztartások esetében csak minden tizennegyedik. Az iparosok és kereskedők között pedig csupán egyetlen juhot tartó személyre bukkant az adóösszeíró. Ugyancsak megjegyzésre érdemes, hogy a nemesek között átlagosan kb. 200, a paraszti háztartások esetében átlagosan 100 birkát tartottak a juhok gazdák. Ezek a számok és arányok feltétlenül azt érzékeltetik, hogy még az 1840-es években is igen jelentős pénzbeli haszon származhatott a juhtenyésztésből, és ennek előnyét mindenekelőtt a nemesek élvezték.

Végezetül még arra célszerű utalni, hogy a gyapjú jobb minősége érdekében előbb a Széktót,²⁰⁷ majd a Csalánosi tót alakították át juhok usztatására alkalmassá, illetve a Tiszán is hoztak létre usztatót.²⁰⁸

4. Egyéb állatok tartása

A sertésenyésztés is nagy múltra tekint vissza Kecskemét környékén, de fontosságát, hasznát tekintve nem mérhető össze sem a juhtenyésztéssel, sem a marhatartással. Tekintettel arra, hogy a város környékén sem nagyobb tölgyesek, sem kiterjedtebb mocsarak nem voltak, nagyobb falkák, kondák tartására kevesen és ritkán vállalkoz-

tak.²⁰⁹ Az a tény viszont, hogy a magisztrátus újból és újból kénytelen volt foglalkozni a sertéstartás körülményeinek, feltételeinek biztosításával, jelzi, hogy távolról sem mondható periférikusnak a jószágtartásnak ez a területe. Egy legelő megszerzése a juhos gazdák és néhány sertést tartó szegényebb rétegek között csaknem mindennapos harcot követelt. A város vezetőinek szociális érzékét dokumentálja, hogy miközben tekintettel voltak a többnyire jómódú juhos gazdák igényére, a szélesebb tömegek érdekeit sem tévesztették szem elől. „... a nyomásról a kurtarfalkákban lévő sertések eltiltatván... ez eddig való kapubeli sertés nyájakra egyedül a szegényebb sorsúaknak engedtesen 5 avagy 6 sertéseket kihajthassanak...”²¹⁰ Az egyre szűkösebb legelőkön mind nehezebben tudtak osztozni a gazdák, különösen, ha más fajta jószág tenyésztéséből reméltek jövedelmet. A tanács nem ritkán salamoni döntések révén tudott békét biztosítani. 1847 tavaszán a választott közönség és a tanács közös határozattal tiltotta ki a belső nyomásról a birkákat „... azon oknál fogva... hogy a disznó csordának a legeltetésében tágasabb és jobb mező tartassék...”, de ezzel egyidőben a birkás gazdák érdekében megtiltották, hogy a juhok legelőjén disznókat tartsanak.²¹¹

A sertések számát az adóösszeíróknak sem lehetett könnyű megállapítani, „... mert ezek oly közös falkákra mint a marhák nem veretnek, közönséges összeírás alá nem jönnek...”²¹² Az összeírások során általában a tenyészállatokat vették számításba. (L. XVI. táblázat)

Ez a tenyészállomány sem ekkor, sem korábban nem fedezte a helyi szükségleteket, így már évszázadok óta a Szerémségből és a Balkán erdeiből hajtottak fel sertéseket nagy számban Kecskeméten keresztül, ahol jelentős vásárra számíthattak a szerb kereskedők. „... Annyi igaz, hogy nemcsak minden gazda, hanem minden zsellér is sőt a tanyákon lakó kertészek is rendszeren hízlalnak 1-től kezdve módjuk szerint 10 s 12 darabot, ... a szerb szélektől ide évenként 2000 darab mangalicza hajtatván be a többi a lakosok magok nevelik...”²¹³ Mind a gazdák, mind a zsellérek részben maguk számára, részben értékesítés céljából hízlaltak, és áruikat Kecskeméten, de a negyvenes években már egyre nagyobb arányban Pesten értékesítették.²¹⁴

Bár az adókönyvben nem találjuk nyomukat, mivel nem képeztek adóalapot, a városon belül mindvégig igen fontos volt a baromfityenyésztés. Ezekből az „aprójószágokból” néhány még a legszegényebb zsellérportán is megélt. Az igazi felvirágzást viszont kétségtelenül a tanyagazdálkodás hozta meg számára, ahol az aratás során elszóródó magok, a növénytermesztés különféle melléktermékeinek legjobb és legolcsóbb hasznosításának ez bizonyult. Ezeket az „aprójószágokat”

„kimondhatatlan számban” tenyésztették, „. . . mellyel nemcsak Kecskemét piacza kellőképp ellátatik, hanem azzal Pest városa is nagyobb-részt a kecskeméti úgynevezett „tyúkászok” által láttatja el magát”.²¹⁵

Bár nagyságrendjét tekintve az előzőkhöz képest jelentéktelenek, feltétlenül említésre méltó még az a néhány foglalkozás, amely az ipar, az egészségügy, az élelmezés és néhány tucat háztartás számára jelentős lehetett. A halászat mindenekelőtt a Tiszán biztosított több halásznak megélhetést, akik áruikat már évtizedek óta Kecskeméten tudták leginkább értékesíteni. Nem volt elhanyagolható akkor még a Széktó, a Csalános tó és több más szikes tó vizéből kifogott hal mennyisége sem.

Ugyancsak említésre méltó az orvosi pióca gyűjtése, aminek alkalmazása ezekben az évtizedekben nemcsak a „divat” számlájára írható. 1826 tavaszán a város Rottenbiller József pesti lakos részére adta bérbe a pióca szedés jogát.²¹⁶

Nem kis részben a közigazgatás szorgalmazása nyomán történtek kísérletek a városon belül is a selyemhernyótenyésztés meghonosítására. 1823-ban a Csongrádi kapu mellett jelöltek ki helyet egy epreskertnek,²¹⁷ majd 1835-ben már egy kamrát is építettek a hernyótenyésztés elősegítésére.²¹⁸ A nekibuzdulás a gazdák között is számottevő lehetett, mert nemcsak az eperfák ültetése és nevelése vált közismertté és kedvelté, hanem azok levelének szedését is statumban kellett szabályozni, hogy a tulajdonosok és a hernyótenyésztők között az inzultusokat el tudják kerülni.²¹⁹

III. IPAR

1. A mezővárosi ipar

A város lélekszámának erőteljes növekedése, a gazdasági tevékenység fokozatos átrendeződése önmaga is döntően hozzájárult a különféle iparcikkek iránti igény számottevő bővüléséhez. A társadalom további differenciálódása, ennek során egy viszonylag széles, jómódú réteg kialakulása, a civilizáltabb-kulturáltabb igények mind szélesebb körű jelentkezése sok területen kihatott e mezőváros iparának fejlődésére, formálódására is, kedvezett a mezővárosi céhes ipar erőteljes növekedésének. Tekintettel arra, hogy ezzel párhuzamosan a XVIII. század végétől a szabad királyi városokban a céhes ipar válságos helyzetbe került, időnként csaknem tömegesen jelentkeztek mesterek és mesterlegények a gazdaságilag mind jobban megerősödő mezővárosokban.²²⁰ Kecskeméten a korábbi évtizedek gazdasági fejlődése és a helyi igények, a felvevő piac viszonylagos nagysága miatt a XIX. században az egyes mesterségek teljesen önálló céheket hoztak létre, így a rokonszalmák egymástól sorra elváltak. Ezt a folyamatot érzékelteti, hogy 1826-ban kaptak önállóan privilégiumot az asztalosok, 1845-ben pedig a kerékgyártók is.²²¹

A XIX. század első felében a kézművesek száma országosan lényegesen gyorsabban nőtt, mint ahogyan az ország lakossága gyarapodott: a század elejéhez képest négyszeresére emelkedett. Ez a fejlődési ütem sem takarhatja el azonban a valóságot, azt, hogy még mindig elenyészően kevés volt a számuk a többi foglalkozási-társadalmi réteghez képest. Bár 1846-ban már minden 51. keresőre jutott egy iparos az országban, de Kecskemét környékén, a Jászkun kerületekben csak minden 92-re.²²²

Városunkban érthetően merőben mások az arányok. 1780-ban 443 mestert adóztattak meg, 1840-ben pedig 1183 kézművest tartottak nyilván.²²³ Számuk tehát háromszorosára emelkedett. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy az országon belül Bács-Bodrog megye után Pest megyében volt a legnagyobb 1790 és 1848 között a céhek szám-szerű növekedése.²²⁴

Az országos tendenciától bizonyos mérvű eltérést kell megállapítanunk a tekintetben is, hogy míg a falusi céhek szinte egyértelműen, a mezővárosiak is nagyobbrészt csak a mezőgazdasági tevékenység mellett, kiegészítésként végeztek ipari tevékenységet,²²⁵ itt azt tapasztaljuk, hogy az iparosoknak csak elenyészően kis hányada rendelkezett szántófölddel vagy szőlővel.²²⁶ A mesterségek száma, amely 1840-ben 56 volt, 1849-ben pedig meghaladta a 60-at, megközelítette vagy elérte a kisebb szabad királyi városok átlagát.²²⁷

Míg a falusi és mezővárosi céhes iparosok általában az elemi ipari szükségletek kielégítésére vállalkozhattak, (ács, kőműves, lakatos, bognár, kádár, kovács, ritkábban bádogos, cserepes stb.), továbbá csak a legegyszerűbb eszközöket készítették el, illetve a kevésbé fontos igényeket elégitették ki, (molnár, szabó, takács, szücs, tímár, kalapos, szíjgyártó, üveges stb.) Kecskeméten néhány olyan mesterség is meghonosodott, amely már a városiasabb igények jelentkezéséről árulkodtak: szobafestő, orgonakészítő, cukrász, ezüstműves, könyvkötő stb. Mivel pedig a mesterséget űzők száma és mesterségek félesége is feltétlenül jellemző egy mezővárosban jelentkező igényekre, érdemes egy rövid korabeli felsorolást idézni: „Jelenleg van Kecskeméten: 310 csizmadia, 120 ruhaszabó, 28 szűrszabó, 147 vászontakács, 104 szücs, 38 tímár és cserzővarga, 36 ács és kőműves, 63 molnár, 26 bodnár, 4 kádár, 30 asztalos, 20 szíjgyártó, 52 kovács, 47 lakatos, 4 kolompár, 3 rézműves, 2 bádogos, 2 ötvös, 4 puskaműves, 2 késcsináló, 2 gyolcsfestő, 4 mézeskalácsos, v. bábsütő, 4 kötélgyártó, 1 kapczakötő, 8 czipevarró, 1 esztergályos, 6 gombkötő, 10 kalapos, 3 fésűs, 3 rostacsináló, 3 könyvkötő, 2 órás, 8 gerencsér, 12 téglas cserépetető, 4 szappanos, 5 sütőmester, 2 nyerges, 2 üveges, 2 irhakészítő, 4 divatárusnő, 8 főkötővarrónő, 1 kesztyűs, 1 posztónyíró, 1 szegkovács, 1 mázsakészítő, 3 köszörűs, 1 kéményseprő, 1 szeszégető, 1 szobafestő, 1 orgonacsináló, 1 keményítő, 10 talicskacsináló, 2 olajsajtoló, 8 mézárós, 12 hentes, „akik nemcsak a helyi szükségletre termeltek, . . . hanem nagyobb része az ország számos vidékinek vásárait is ellátja készítményeivel. . .”²²⁸

A céhek egykori rendeltetése és társadalmi megítélése a feudális társadalom késői szakaszában igen nagy változásokon ment át. Egyre kevesebb olyan tevékenységet lelhetünk fel náluk, amelyik fennmaradásukat még ekkor is indokoltta tette volna. Ezekkel szemben viszont növekedett azon tényezők száma, amelyek a hétköznapi termelő és értékesítő lehetőségeket voltak hivatva korlátok közé szorítani. Így érthető, hogy a kortársak közül mind többen sértették meg a céhszabályok tiltó rendelkezéseit, és a közfelfogás nem talált semmi kivetnivalót ezen regulák áthágásában. De a céheken belül is egyre összetettebb és mélyebb ellentétek alakultak ki. Ezek között az egyik leginkább szembevető, a formákat mereven őrzők, illetve az újabb igényekhez alkalmazkodók között jelentkezett. Pl. a szűrszabók azt kifogásolták már a század elején, hogy „. . . némely fiatal mester emberek új szabású, kerek, hosszú galléros szűrőket akarnának készíteni. . .” Mivel ezt a régiekhez ragaszkodók luxusnak tekintették, azt állítva, hogy „. . . az azokat viselőknél nemcsak káros, de veszedelmes is. . .” annak készítését és árusítását megtiltották.²²⁹

A konkurencia megfékezése érdekében az egyes céheken belül a mesterek számát is korlátozni kívánták, de ehhez a tanács a szükség-

letek kielégítése érdekében ritkán járult hozzá. Ezért a csizmadiák pl., akik már 1837-ben 270-en voltak a városban, úgy egyeztek meg, hogy egyik részük az egyik heti vásárban, a másik pedig a következőn árusítja portékáit.²³⁰ Csak ritkán fordult elő olyan eset, hogy valóban a minőség érdekében léptek fel: 1847-ben ugyancsak a csizmadia céh azt panaszolta, hogy a csizmákat többen ócska subabórból készítik, és 1837 óta megtett többszöri panaszuk nem járt eredménnyel.²³¹ Ezekben az évtizedekben már ritkán fordul elő, hogy a céhek egyes csoportjai a hitelrontás meggátolása érdekében fellépnek. Sokkal inkább az vált jellemzővé, hogy a gyenge minőségű hazai anyagokat mind drágábban dolgozták fel, és akadályozták a külföldi nyersanyagok felhasználását.

Az igazi harc azonban a céhes mesterek és kontárok között folyt évtizedeken át. Tekintettel arra, hogy a lakosság létszáma folyamatosan és viszonylag nagy ütemben nőtt, az elfogadható ellátás és a szociális nyugalom megőrzése érdekében a magisztrátus nagyfokú türelmet tanúsított a céhen kívüli termeléssel szemben. A céhek ismételt tiltakozása ellenére is egyre többen voltak a városban, akik a mesterség elsajátítása után a céhbe nem léptek be és úgy folytatták mesterségüket; sőt a mesterség formális tanulása nélkül ipart űzők száma is gyarapodott. Jellemző adatként említjük csupán, hogy 1830-ban a szücs céh 93 egyént vett nyilvántartásukba, akik céhen kívül űzték mesterségüket.²³² A régi kötöttségek fellazulásának egy újabb fokát dokumentálja az asztalosok 1847-ben a tanácshoz benyújtott panasza, amely szerint a kontárok nemcsak elszaporodtak igen nagy mértékben a városban, hanem a céhszabályok ellenére legényeket és inasokat is tartanak, áruikkal az országos és heti vásárokon megjelennek. Közülük néhányan hajlandók ugyan a remeklési díjat lefizetni, de „remekelni” nem akarnak. A céh határozott tiltást követelt, de a tanács salamoni döntést hozott: a kontárok a vásárokon kötelesek külön árulni portékáikat.²³³

A céhek bomlásának újabb jele, hogy szegényebb mestereket bedolgozóként alkalmaztak. E folyamat főleg a takácsok között figyelhető meg: Kolozsi Sándor takácsmester pl. Csapó András szegény mester társát fogadta fel, „... a szövésért fizetendő fele summára, a pamut szövetért pedig rőfjét 4 krajcárjával. . .” díjazva.²³⁴

A céhek visszafordíthatatlan bomlásának egyik legfőbb előidézője kétségtelenül az 1840. évi VI. és X. tc. volt, amely megszüntette a céhek korábbi kiváltságainak jelentős hányadát, amikor biztosította azt, hogy egy-egy ipart a céhen kívül is lehet űzni.²³⁵

A belső válság kétségtelen jelei ellenére az egyes céhek mind számban, mind gazdasági erőforrásaikat tekintve még tudtak gyarapodni a reformkorban is. Működésükhöz a korábbiakhoz képest jobb

körülményeket is képesek voltak megteremteni, 1829-ben a csizmadia céh kérte, hogy számukra ház építését vagy vásárlását engedélyezze a tanács, ahol összegyűlhetnek. 1835-ben a szabó céh számára adtak házvételre oly feltétellel engedélyt, hogy a laudemiális taxát minden 30. évben kötelesek lesznek megfizetni.²³⁶ 1844 januárjában a tímárok folyamodtak kérésükkel a magisztrátushoz házvásárlás engedélyezése céljából, mivel: „. . . helyszüke miatt eddigi szokás szerint tartani szokott céhmester szállásán. . .” gyülekezni nem tudnak, különösen akkor, ha a legények is jelen vannak.²³⁷

2. A magisztrátus és a céhek

Bár az egyes céhek privilégiumaik birtokában viszonylag nagy szabadságot élveztek, tagjaik önálló életet élhettek, de a város tanácsa mindvégig rajtuk tartotta szemét, sőt számottevően befolyásolta is működésüket. Ez mindenekelőtt a letelepedés engedélyezésében, a felmerült vitákban történő döntésekben, az árusítás feltételeinek biztosításában és a nem kívánt konkurencia elhárításában nyilvánult meg.

Beleszólt a város vezetése a céh legbelső ügyeibe is, ha az alkalmazott büntetés a kettő forintot meghaladta. A XIX. század elején egységesen szabályozott céhlevelek a korábbiaknál is nagyobb befolyást biztosítottak a tanácsnak.²³⁸ A kijelölt tanácsnok távollétében nem tarthattak gyűlést sem, a felmerült vitákat pedig ő dönthette el.²³⁹ Beleszóllhatott a tanács a céh összegyűjtött pénzének elköltésébe és a munkabérek limitálásába is.²⁴⁰ A tanács döntött a céhtagok között felmerült munkajogi viták esetében is.²⁴¹

Több alkalommal is utaltunk már a magisztrátus figyelemre méltó liberalizmusára, amely az élet legkülönbözőbb területein megnyilvánult. Amikor a lakatosok egy cigányt nem akartak céhükbe fogadni, a tanács megparancsolta, hogy Zsákai Jánost vegyék maguk közé: „. . . Az nem határos, hogy gyalázatos nemzetiségű, hanem mint adózót kell tekinteni. . .” szövegű határozat.²⁴² A gazdasági életben kialakult feszültség csökkentésének igénye és a tanács bevételeinek fokozására irányuló kényszerítő erő egyaránt közreműködött abban, hogy a helyi zsidósággal szemben is nagyfokú liberalizmust tanúsítottak. Tekintettel arra, hogy több iparág, amelyre növekvő igény jelentkezett, még nem honosodott meg a városban, illetve az iparcikkek ára változatlanul magas volt, a hiányszakmák képviselőit szívesen látták, mégha zsidó is volt az illető. Érthetően az igen jelentős anyagi erőforrásaik is segítették őket. Az 1830-as években a mézszárszéktartás joga fokozatosan kezükbe került. Négy helybeli zsidó társaságban tömörülve 5300 váltó forint fejében megszerezte a tanácstól az összes mézszárszék bérletét.²⁴³ Más területen is kizárólag a gazdasági tényezők vezérelték a magisztrátust. Schweiger Mártontól

1817-ben ugyan még megtagadták az un. magazin épület bérbé vételét, melyben repce olajmalmot kívánt létrehozni,²⁴⁴ de néhány év múlva tervét keresztül tudta vinni: 1821-ben 1320 ft-ért húsz évre megszerezte az engedélyt.²⁴⁵ Bár a zsidó iparosokat a helybeli céhek maguk közé nem vették be, a tanács 1844-ben kisebb módosítással megfelelőnek találta folyamodványukat, amely szerint „...egy jótékony egyletet kívánnak alakítani, mely a rend fenntartását, egymás eránt követendő kölcsönös segedelmest, szűkölködő társaik s legényeik s tanítványaik ápolását tartalmazza...”, amely 19 pontba foglalta a legfontosabb követelményeket.²⁴⁶ A helybeli zsidóság soraiban ekkor már 2 tímár, 2 szobafestő, 2 szabó, 2 pipaszerelő, 1 szücs, 1 bádogos, 1 cipész, 2 sipkás és 1 üveges található.²⁴⁷

A racionalitás és a valós igények kielégítése elől akkor sem zárkózott el a magisztrátus, ha a tanyák feldolgozó iprának fejlesztését kellett szolgálni. Akár aanyagazdálkodás jogosultsága elismerésének is felfoghatjuk, hogy a negyvenes években Alpáron, Monostoron és Szentkirályon maga a tanács épített malmokat: 1844 augusztusában Bagi György molnár mester már az építés költségeinek negyed részét igényelhetette is a tanácstól.²⁴⁸ A következő években folyamatosan dolgozó malmok közül a Szentkirályon lévőt oly módon át is alakították, hogy az a búzaörlés mellett kása örlésére is alkalmas legyen.²⁴⁹

3. Régi és új mesterségek

Miként korábban már utaltunk rá, a városban csaknem valamennyi használati tárgy készítését és szolgáltatási igény kielégítését biztosító iparág képviselve volt. A különféle kézművesek mindeneke-lőtt a helyi igényeket szolgálták, bár néhány mesterségen belül részben a környékbeliek látták el termékeikkel, részben a pesti és a szegedi vásárokon is megjelentek áruikkal. Olyan iparág viszont, amely a környező települések lakosait is el tudta volna látni termékeivel, nem alakult ki.

Az ipar igazán jelentős ágazata a mezőgazdasági alapanyagok feldolgozásán belül fejlődött ki. A gabonaörlés igénye már évszázadokkal korábban életre hívta a malmokat. A város természeti adottságai miatt vízimalmot csak igen szűk keretek között, a Tiszának is csak egy kis szakaszán tudott működtetni, amely viszont csupán egy szűkebb terület igényeit tudta kielégíteni.²⁵⁰

A hagyományos szárazmalmok mellett több szélmalom is szolgált a az örletni kívánó gazdákat. Kecskeméten szélmalom már a XVIII. században is működött: Szabó Kálmán az egykori jegyzőkönyvekre hivatkozva 1706-ból említi az elsőt, a századfordulón pedig leírása alapján a városnak két szélmalma is volt, amelyeket később eladtak.

Oka Dugonics András által feljegyzett szólásmondásban keresendő: „Kevés a haszna mint a kecskeméti szélmalomnak.”²⁵¹ Számuk jelentősen csak a huszas években nőtt: 1826-ban hat szélmalom számára közel három ezer forint értékben mért ki telket a város. A túl nagy versengés megakadályozása érdekében számukat 17-ben maximálták.²⁵²

A lakosság számának növekedése részben a malmok számának további gyarapodását követelte meg, részben pedig azt is szükségessé tette, hogy a város belső részét mentesítsék tőlük. A szélmalomokat is a sűrűn lakott részeken kívül lévő kisebb dombokon engedték felállítani. A tudatos városépítés és -formálás jeleként kell értékelnünk, hogy az egyik leggazdagabb malomtulajdonosnak, Csernus Mihálynak sem engedték meg, 1815-ben, hogy malmát felújítsa, hanem arra utasította őt a magisztrátus, hogy azt a városon kívül építse fel.²⁵³ Amikor pedig az új városrészekhez a házhelyeket kiosztották, hamarosan a malmok is megjelentek szomszédságukban. 1830-ban két malom számára is adtak el telket a Máriavárosban.²⁵⁴

A nagyszámú malom lehetővé és szükségessé is tette, hogy azok eltérő igényeket is ki tudjanak elégíteni. Éppen ezért búza, köles, árpa őrlésére és kása készítésére is a lakosság rendelkezésére állott megfelelő számú malom. A kukorica termelés növekedésével ennek őrlése, darálása is mind szélesebb körben jelentkezett igényként.²⁵⁵

A technikai igényesség is fokozatosan tért hódított. A XVIII. század végétől figyelemmel kísérhetjük a finomabb liszt készítésének mind szélesebb körű gyakorlatát a városban: egyre több un. pitlis malom építésére kértek engedélyt.²⁵⁶

A gépi technika a malomiparon belül viszonylag korán jelentkezett Kecskeméten. Már 1839-ben Cseszori Eörhalmi Antal azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy számára engedélyezze egy gőzmalom építését.²⁵⁷ Ennek sorsáról bővebbet nem tudunk. Az első gőzmalom tényleges felépítésére mégis csak 1844 januárjában történt valóban kísérlet. Klingert János azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a már működő malmát „. . . a már egész világon elterjedt, s bámulatos sikerrel működő gőz erőre alakíttassa. . .” A tanács tervét kedvezően fogadta: „. . . Folyamodó által beterjesztett igen hasznos vállalat pártfogolása e tanács részéről eleve nyilvánítatván, annyival inkább, minthogy olly törvény, melly annak kivitelét gátolná, nem létez. . .”²⁵⁸

A malmos gazdák a féltékenység, illetve a konkurencia rémképe miatt „. . . mélyen megilletődtek, tekintve malombeli értéküknek ez által tetemes csökkenését. . .” Mégsem tilalom érdekében folyamodtak, hanem arra kívánták Klingertet kényszeríteni, hogy vagy részvényesként vegye őket maga mellé, vagy szolgáltatassa ki műszaki do-

kumentációját. A tanács érthetően ezekkel a követelésekkel mereven szembeszállt.²⁵⁹

Az ország legnagyobb mezővárosában, amely lélekszámát tekintve a harmadik legjelentősebb település volt, az adókönyvekben rögzített adatok szerint 96 malom működött.²⁶⁰ Ezek döntő többsége még mindig az állati igával meghajtható ún. szárazmalom volt, amelyek teljesítőképessége viszonylag szerény maradt: „...egy malomban egy fogat ló nem örölhet meg többet 10 vékánál, melyből, 2,5 mázsa liszt készül...”²⁶¹ Tekintettel arra, hogy a szélmalmok működtetéséhez szükséges szél egyenetlen és nem elég erős ezen a vidéken, és többnek műszaki állapota nem volt megfelelő, valójában csak 65 malom egyenletes termelésével számolhattak a forradalom alatt is a városban.²⁶²

XVIII. táblázat.

A SZESZFŐZŐ ÜSTÖK ÉS A MALMOK MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	1	2	össz.	1	2	3	4	össz.
		szeszfőzője volt			malma volt				
Nemesi háztartások	vagyontalan								
	törpegazda								
	kisgazda								
	középgazda				7	1			8
	nagygazda				6	4	1		11
<i>összesen</i>					13	5	1		19
Paraszti háztartások	vagyontalan								
	törpegazda	45		45	1				1
	kisgazda	18		18	8				8
	középgazda	1		1	12	2			14
	nagygazda	1		1	20	6		1	27
<i>összesen</i>		65		65	41	8		1	50
Iparosok és kereskedők	vagyontalan								
	törpegazda	6		6					
	kisgazda	5		5	1				1
	középgazda	1		1	9				9
	nagygazda				4	2			6
<i>összesen</i>		12		12	14	2			16

Miként utaltunk is korábban erre, az egyes malmok haszna is erősen eltérő lehetett. Bár az időjáráshoz szigorúbban kötött vízi és szélmalmok egyenletes működtetése gondot is okozott, a birtoklása számottevő jövedelmet is biztosíthatott. Ennek ellenére Kecskeméten korábban egy társadalmi csoport sem tudott maga számára monopol-

helyzetet teremteni. Bár kétségtelen, hogy a nemesek tulajdonában számukhoz képest viszonylag sok malom volt, nagyobb részük mégis a paraszti háztartásokhoz, illetve ugyancsak figyelemre méltó arányban az iparosokhoz tartoztak. (L. XVIII. táblázat.)

Tíz olyan szerényebb vagyonú gazda is volt, aki malmot működtetett.

A jó műszaki állapotban lévő malmok a jelentős vámok miatt érthetően figyelemre méltó jövedelmet is eredményezhettek. Ennek következménye, hogy a század derekán bizonyos fokú centralizáció is megfigyelhető tulajdonlásukban. Minden ötödik malomtulajdonosnak kettő vagy több malma volt, tehát 17 gazda birtokolta a malmok 35%-át.

A gabona mellett a különféle olajos magvak feldolgozása volt az egyik legjelentősebb ipari tevékenység. Az „olajütés”, az olajpréselés is már a XVIII. században jelentkezett, és a XIX. század derekáig mind mennyiségi mind minőségi változások is megfigyelhetők. 1815-ben Ladányi Gergely kért olajmalmához fundust a várostól. 1820-ban Schweiger Márton türelmezett izraelita kapott 20 évre engedélyt olajmalom működtetésére. 1829-ben csaknem egyidőben Csillag Mártonnak, ugyancsak türelmezett izraelitának, és Ferenczy Györgynek, Gergelynek, és Lászlónak nyílt lehetősége olajmalom működtetésére.²⁶³ A fokozódó konkurencia jele volt, hogy 1844-ben a választott közönség a malmos gazdák kívánságának megfelelően nem javasolta Hakker Lőrincz izraelita számára egy újabb olajmalom engedélyezését, „...kit a törvény sem jogosít. . .” erre. Érdemes felfigyelni arra, hogy a tanács nem tartotta elegendőnek a választott közönség érvelését, az elutasítás indoklását, és csak azért tekintett el az engedély kiadásától, hogy a felesleges ellentéteket, vitákat a választott testülettel elkerülje.²⁶⁴

A XVII–XVIII. században az egyik legjelentősebb céh a szappanosoké volt. Tagjai csaknem kivétel nélkül jómódúak voltak, de akadt közöttük nem egy, aki a leggazdagabbak között érezhette magát. A XIX. század derekára ez az iparág lehanyaglott: 1850-ben már mindössze három szappanost vettek nyilvántartásba.²⁶⁵

A gyümölcs- és szőlőtermesztés melléktermékeinek feldolgozására már a XVI. századtól van adatunk. A következő századokban a szeszfőzés mind szélesebb rétegeket érintett, de túlságosan sokan még az egyszerű szeszfőző üstökkel, fazekakkal sem rendelkeztek. Tekintettel arra, hogy lényegesen kisebb tőkét igényelt, helyszükséglete pedig elhanyagolható volt, a legkülönbözőbb vagyoni rétegeken belül fellelhető a szeszfőzés évszázadokon át. A XIX. század derekán éppen azt figyelhetjük meg, hogy a nemesek távol tartották magukat ettől. A kisebb, gyenge technikai felszereltségű üstöket nagyobbrészt a szegényebb rétegek tagjai működtették, míg az újabb, igényesebb árú előál-

lítására alkalmas készülék is megjelent már a városban. (L. XVIII. táblázat)

A forradalom előtt működött már itt egy jelentősebb szeszfinomító és egy hozzá szakmailag közelálló üzem, egy ecetgyár is. Burián László külföldi tanulmányútja után vagyonát pénzzé téve fogott bele egy újabb szeszgyár létrehozásába.²⁶⁶ A XVIII. század végétől működött már egy serfözde is Kecskeméten. A magisztrátus a század elejétől bérlőknek engedte át üzemeltetését. Termelése feltétlenül jelentős lehetett, mivel 1847-ben is 8500 forint volt a bérleti díja.²⁶⁷

A városban megindult igényesebb építkezés, és az évtizedeken át gyakran megismétlődő katasztrófális méretű tűzvész életre hívta az építőipar néhány létesítményét. Ezek közül mindenekelőtt a téglá- és cserépegetőket kell kiemelni, de már ugyancsak a manufakturális szintet jelentettek a helyi iparon belül a különféle fűrészmalmok is.²⁶⁸ Fűrészmalom felállítását 1801-ben határozta el a tanács. 1802-ben Czollner Mihály kereskedő ehhez „különös fűrészeket ajándékozott”. A következő évben már megfelelő taxa meghatározása alapján működött a léceket, gerendákat készítő üzem, amely később magántulajdonba került.²⁶⁹

A civilizáltabb életkörülményeket, választékosabb igények kielégítését szolgálták azok az újabb iparosok, kikről részben már szóltunk is. A szobafestő, a sütőmesterek után hamarosan jelentkezett a tanácsnál Salis András cukrász mester, akinek 1844-ben adtak engedélyt arra, hogy a város belső sétányán bódét nyisson,²⁷⁰ majd 1847-ben Limbek János mézeskalácsos kapott működési engedélyt.²⁷¹ Ugyanitt érdemes megemlíteni, hogy 1820-tól folyamatosan működött a városban egy fürdőház 7 fürdőszobával és 10 káddal.²⁷²

Végső soron az iparnál kell említést tenni néhány olyan foglalkozásról is, amelyek viszont több tekintetben túlmutattak az egyszerű kézműves mesterségen. Első helyen az egészségügyet szolgáló gyógyszerészeket kell megemlítenünk, akik nemcsak árusították a gyógyszereket, hanem nagyjából maguk is állították elő azokat.²⁷³ Batlay János 1847-ben már azzal a kéréssel folyamodott a tanácshoz, hogy a második gyógyszertár felépítése után 26 évvel a harmadikat megnyithassa.²⁷⁴ Tekintettel arra, hogy a város lakosságát még ez a három patika sem tudta könnyen ellátni, ugyanebben az évben Schwarzmayer János a negyedik gyógyszertár felállítására kért engedélyt.²⁷⁵

Bár kulturális szerepe alig becsülhető túl, a nyomdát ugyancsak itt kell megemlítenünk. A középiskolák működése és a jogakadémia léte is serkentette az iránta való igény mind határozottabb formálódását a városon belül. Az első nyomdász, aki tervbe vette, hogy Kecskeméten dolgozni kezd, Lukács László volt, aki munkájának

megkezdéséhez a várostól 2000 ft. támogatást kért 1835-ben.²⁷⁶ Mivel az anyagi igények miatt terve meghiúsult, a városban csak 1841-ben kezdte el működését az első nyomda, amelyet tulajdonosa, Szilády Károly hamarosan országos hírűvé tett.²⁷⁷

A népi ipar, bár egyre szűkebb területre szorult vissza, a század derekán még igen jelentős a lakosság szükségletének kielégítésében. Mind a termelésben, mind a háztartásban egész sor használati tárgyat még mindig házilag készítettek és javítottak. Az élelmiszerek alapanyagainak nagy hányadát nemcsak a kisebb-nagyobb gazdaságokban termelték meg, hanem ott is dolgozták fel. Tekintettel arra, hogy a városi lakosság létszáma ezekben az évtizedekben a korábbiaknál lényegesen nagyobb ütemben növekedett, ezek élelmiszerekkel való ellátása a háziipar számára is komoly lehetőséget jelentett. A paraszti árutermelés számára ily módon tartós és méreteiben rohamosan növekvő új piac volt ez.

Bár az alapvető élelmiszereket, gabonát, lisztet, élő baromfit, bort stb. feldolgozatlanul, vagy félig feldolgozott állapotban szállították a pesti piacra, a mindinkább differenciálódó igényeknek megfelelően egyre több készárut is elő tudott állítani a paraszti háztartás. Ezekben az évtizedekben sertéshúst, különféle hústermékeket, zsiradékot, kenyeret, többféle tejterméket, aszalt gyümölcsöt stb. tekintélyes mennyiségben szekereztek fel Pestre a még mindig reménytelenül rossz úton. A helyi piacra ugyancsak kellő mennyiségben jutott ezekből a háziasszonyok által készített termékekből.

A népi iparral kapcsolatos rövid felsorolás távolról sem teljes, hisz elsődlegesen azokra a területekre utaltunk, amelyek az árutermeléssel valamilyen formában kapcsolatban állottak. Részben már a népi gyógyászat és a néprajz területére tartozna a házi gyógyszertárak feltöltésének módja, a ruházkodással és a táplálkozással kapcsolatos tevékenység egész sora.

A háziiparral éppenhogy csak határos, de mindenképp az ipari tevékenységhez kapcsolódik néhány olyan munka, amelyet már régtől fogva űztek ezen a vidéken is. Ezek közül a gubacs és a makk gyűjtését kell kiemelni.²⁷⁸ Nem kevésbé jelentős volt a széksó söprése is. Ha a város életében érthetően nem is lehetett igazán jelentős e tevékenység, súlyát nemcsak az érzékelteti, hogy a pusztabíró rendszeres kötelességei között rögzítették a seprés utáni dézsma beszédését, hanem az is, hogy csak Bugacon 1844-ben 400 ft-ért vették bérbe a széksó seprésének jogát.²⁷⁹

Röviden célszerű még utalni egy olyan kézművességre, amely egyre inkább közérdeklődésre tarthatott számot. A vízben szegény tájon a kutak készítése mind a lakosság számának növekedése, mind a fokozatosan belterjesebbé váló állattartás miatt, a tűzvédelem meg-

szervezése és a lassan erősödő higiénés igények kielégítése érdekében elodázhatatlanul fejlesztésre szorult. Már a XVIII. század végén közügynen számított egy-egy városi kút átépítése: „A nagytemplom előtt való kút, miután igen jó forrású, ilyenre pedig a városnak nagy szüksége van, fennhagyatván, téglával kirakatni rendeltetett.” A kereskedők is hajlandók voltak áldozni kutak ásására, ha a tanács anyagiakkal nem győzte: „Czollner Mihály, Horváth János, Miskolczi Miklós s több helybeli kereskedő kérelme folytán a piacon egy kút készítés elrendeltetett oly módon, hogy annak fenntartásáról a folyamodók gondoskodjanak.”²⁸⁰

A különféle csordajárásokban a jelentősebb erdőtelepítések során éppúgy kutat készíttetett a város mint az egyes tizedekben.²⁸¹ Nem ritkán az egyes kutak díszítéséről is gondoskodtak: 1838-ban az un. Kaszap kutat „szivárványossá alakították”, melyhez a lakosság közadakozással 221 ft-t, a város pedig további 163 ft-t adott. Az egyes tizedek kútjaihoz 1844-ben egységes kivitelben 11 kádat készített a város. 1848 májusában a Sétányon is egy új kút készítésébe kezdtek.²⁸²

IV. KÖZLEKEDÉS, KERESKEDELEM, PÉNZÜGYEK

1. Közlekedés

A kereskedelem jelentőségét Kecskemét életében is részben földrajzi helyzete határozta meg. Az a tény, hogy országhatároktól távol, egy nagy tájegység közepén helyezkedik el, és közelében sincs folyó, már alapvetően korlátozta, behatárolta a kereskedelem lehetőségeit. Tekintettel arra, hogy a XIX. század dereka táján egyetlen olyan árút sem állítottak itt elő, amelyet nagyobb tömegben tudtak volna akár a belső, akár a külső piac számára tartósan biztosítani, így a kereskedelem szempontjából kedvezőtlen helyzetét nem tudta a város ellensúlyozni. Ráadásul Európának ez a része a világgazdaság perifériáján volt már évszázadok óta, és a költséges szállítás miatt még a Habsburg Birodalmon belül nyíló lehetőségeit sem tudta kihasználni.²⁸³

Mezőgazdaságunk és részben iparunk által termelt áruk sorsát is döntően meghatározta az országban meglévő szállítási lehetőség. Igazán versenyképesé csak a közlekedés jelentős fejlődése után válhattak a Magyarországon termelt áruk Európa bármely pontján. Még a XIX. század derekán is nálunk az áruk aránytalanul nagy részét tengelyen szállították, mint több más környező országban is. Még a XVIII. század végén is csupán 770 km hosszú épített úthálózat szolgálta ezt. Bár 1850-re ez a távolság 1770 km-re nőtt, ez a valós igények töredékét jelentette csupán. De így is még azokon a szerencsésebb országrészekén is, ahol ezeket az utakat kiépítették, a magas szállítási költségek a legelfogadottabb magyarországi árukat is csaknem versenyképtelenné tették az örökös tartományokban.²⁸⁴

Ezek az utak csak a gazdaságilag legfontosabb területeket kötötték össze a Lajtán túli örökös tartományokkal. „Nagy kövekkel kirakott, vagy pedig aprókkal macadamizált utakról itt szó sincs... a kőnek messze földről ide hordatása majd felszámíthatatlan erőbe és költségbe került...” állapítja meg az egyik kortárs. Annak ellenére, hogy folyamatosan sokat áldozott a város és lakossága az utak építésére, „...a kecskeméti vidéken keresztül általában véve rossz utak vannak...”²⁸⁵

Nem voltak vigasztalóbbak a városban lévő utak és utcák sem. Kecskemétnek „...a belvárosban egyetlen igényes utcája sincs. A házak állanak kiljebb, beljebb, mint a részeg embernek lábai...”²⁸⁶ A XIX. század során felparcellázott újabb részekén már szabályos, egymást derékszögben metsző utcákat jelöltek ki, de az úttestek minősége ettől még nem változott. Bár a magisztrátus sok határozatot hozott annak érdekében, hogy az utcák tisztaságát és járhatóságát mind a gyalogosok, mind a szekerek számára biztosítsa, ennek évtizedeken át

csekély volt a foganatja.²⁸⁷ „ . . . Itt-ott annyira feneketlen a sár, hogy a legkönnyebb terhű kocsi is elakad, úgy a mellékes, mint a főutcákon. . . ” A gyalogosok is csak úgy tudtak közlekedni esős időben, ha a kátyúkat deszkákkal hidalták át.²⁸⁸

Éppen ezért érthető, hogy a város vezetői és lakói nemcsak nagy figyelemmel kísérték minden olyan vállalkozást, amely valamilyen formában be tudta volna kapcsolni az országos kereskedelembe és úthálózatba, hanem kihasználták a legkisebb lehetőségeket is. Nagy rokonszenvvel fogadták a Tisza szabályozását, bár a város pusztáit nem fenyegette olyan mértékben az árvíz, mint a folyó bal oldali részét, de a folyami szállítás lehetőségével élni akartak. Alpáron már a 30-as évek végén egy kikötőt építettek, amit 1845-ben egy újjal egészítettek ki, amelyek részben a fa, részben a só szállítását segítették.²⁸⁹ Ugyancsak nagy figyelemmel kísérte a Széchenyi által felvetett Duna-Tisza csatorna megépítésének tervét is, amely lényegesen közelebb hozhatta volna a városhoz a két nagy folyót.²⁹⁰

Minden tekintetben ígéretesebb és realizálhatósága miatt nagyobb horderejű volt a Cegléd-Szeged vasútvonal kiépítése, amely hatékonyan kötötte volna össze Kecskemétet Szegeddel és Budapestel. Érthető, hogy éveken át a tanács és a választott közönség figyelmének középpontjában állt a munka előkészítése. Tekintettel arra, hogy „ . . . felvirágzása pedig a városnak csak úgy érhető el, ha a város vasúti vonallal mentől közelebbi összeköttetésbe tételik. . . amennyire a közbiztonság engedi, a vasúti pályaudvar a lehető legközelebb helyeztessék a város derekához, és amennyire lehetséges a körösi utca által ellenében álltassék fel. . . ”²⁹¹ A jegyzőkönyvi szövegezésből is kivilágó felfokozott érdeklődés nem csökkent a következő években sem. A forradalom évét a tanács éppen a vasút ügyeinek megtárgyalásával kezdte, és egyik legkonceptízusabb tanácsnokát küldte Pestre, majd Pozsonyba és Bécsbe, hogy a vasútépítés ügyét minél inkább szorgalmazza.²⁹²

Nem lankadt a vasút építésének ügye iránti érdeklődés még a forradalom idején sem. Május elején ugyancsak Csányi Jánost küldte a város Pestre, hogy gróf Széchenyi István miniszternél szerezzen megfelelő támogatást.²⁹³ Rendkívül sokatmondó az a tény is, hogy a szabadságharc megindulása során, az ezernyi katonai szervezési munka és politikai teendő között is változatlan fontosságot tulajdonítottak az ügynek, és a legkeservesebb pénzügyi gondok közepett is időben megküldték a 40 darab vasúti részvényből a városra eső összes esedékes részét.²⁹⁴

2. Kereskedelem

Nehéz feleletet adni arra a kérdésre, hogy a külső vagy a belső piac volt-e fontosabb a magyar áruforgalomban 48 táján, mivel a részletes kutatások hiányában sem az országos, sem a helyi állapotokról nem lehet megnyugtatóan nyilatkozni.²⁹⁵ Egyébként a megfelelő közlekedési hálózat hiányában még az egységes belső piac léte is kétséges.

Kecskemét áruinak egy részével kétségtelenül részese volt a külföldre irányuló kereskedelemnek. Azt viszont szinte kockázat nélkül állíthatjuk, hogy a korábbi századokban az agrártermékek kivitelében részesedési aránya feltétlenül nagyobb volt. Bécs ellátásához ekkor a szükséges húst már több örökös tartományból is szállították, és ugyanekkor Kecskeméten pedig a rideg szarvasmarhatenyésztés lehetőségei számottevően szűkültek. Megfelelő részfeldolgozások hiányában azt sem tudhatjuk, hogy az itt felvásárolt nyersbőr, gyapjú, gubacs, gabona, faggyú, len- és repceolaj stb. milyen hányada került külföldre, és milyen hányada szolgálta a közben egyre növekvő hazai igényeket. Azt viszont a tévedés különösebb veszélye nélkül állíthatjuk, hogy a kecskeméti borok, különféle élelmiszerek, gyümölcsök a hazai piacon, elsősorban Pesten találtak gazdára. Más vidékek termékeire is főként ott figyelhettek fel a helyi kereskedők és utazók.²⁹⁶

Az 1820-as évek végén készült országos összeírás alapján az akkori Magyarországon 138 piacközpont rajzolódott ki a kutatók előtt. A különféle tényezők együtthatása alapján azt állapíthatták meg, hogy a lélekszámban kiemelkedő Kecskemét a piaci vonzáskörét tekintve a másodrendű piacközpontok közé tartozott.²⁹⁷ Pest–Buda és Szeged között viszonylag gyenge céhes iparával csak a közvetlen környező falvak és kisebb mezővárosok lakói számára lehetett bevásárló központ. Rossz útviszonyai miatt pedig azok mezőgazdasági áruinak csak kis részét vonzotta. Bár egyéb irányú szerepkört is vállalhatott már a század derekán, de ez 50–100 ezer embernél többet nem érintett.²⁹⁸

Tekintettel arra, hogy a város lakossága többségében agrár termékeket állított elő, és „... természetvényeit nagyobbbrészint önmaga emészti meg...”,²⁹⁹ viszonylag csekély árualapot kínálhatott fel a helyi és a vidéki kereskedőknek. Termékei között még mindig jelentős helyet foglalt el az élőállat. Gabonából inkább csak az igen kedvező termés esetén szállítottak el nagyobb mennyiséget. A korábbi kezdetleges vermekben történő tárolás is csökkenthette gabonájuk keletjét. Összefogtak ugyan többen már a negyvenes évek elején „...köz erővel egy magtárt felállítandók, hova a termény években olcsó áron beszedett, vagy az eltartás végett természetben beadott gabonát becsűrözvén, azt vagy a nagyobb drágaság idején köz nyereséggel eladják, vagy az igen szűk terméskor a tartogatási költségek levonása mellett a szűkölködő társak közt kiosz-

szak. . .”³⁰⁰ Tehát a figyelem központjában elsődlegesen nem a kereskedés, a jobb értékesítési lehetőség állott, hanem egyfajta segédkezés, és a saját ellátás biztonságossá tétele.

Az egyik legnagyobb tömegű termék a gyapjú volt, amit évről-évre fel tudtak kínálni. Ennek viszont a minősége volt erősen közepes, és általában elég szennyezett is volt,³⁰¹ így nagyon szerény haszonra számíthattak a gazdák. Ezen túlmenően ki voltak szolgáltatva a különféle spekulációnak is.³⁰² Ugyancsak rendszeres és viszonylag tömeges árú volt a nyersbőr is, de mivel a hízott marhákat nagyobbrészt külföldre és a nagyobb városokba szállították, a helyi vágóhidakon rendszerint a lesoványodott és öreg jószágokat vágták le, amelyeknek bőre viszont gyenge minőségű volt.

XIX. táblázat.

A KECSKEMÉTI ORSZÁGOS VÁSÁROK BEVÉTELEI

Év	Gergely	Gordján	Lőrinc	Katalin	Cyprián
1789				305	
1790	358		1163		
1791	320		1114		
1794	362	357	1515	300	
1799		370			
1800	208		2038	407	
1801					230
1809					301
1810	211	418			
1811					1866
1812			1642		
1820	429	951	2274	532	
1821					821
1824				443	
1825	452	448	1852		727

Távolabbi országrészek, sőt külföldi áruk nagyobbrészt csak az országos vásárok alkalmával jelentek meg Kecskeméten. A XVIII. században méltán országos híruék voltak ezek a „sokadalmak”. Figyelemre méltó, hogy a nyomtatott hírközlést már ekkor mennyire fontosnak érezték: a különböző naptárakban szükségesnek tartották az időpontok változásának rögzítését, illetve ismertetését: Pest, Vác, Komárom és Győr felsorolása, ahol ezeket a kalendáriumokat nyomtatták, az áruk útjának pontos jelzése is egyben.³⁰³ Ezek a vásárok nemcsak a lakosság számára voltak több szempontból is nagyon fontosak, hanem

a magisztrátusnak is, hisz számottevő bevételt is biztosított számára. Az alábbi adatok több szempontból is beszédesek. (L. XIX. táblázat.)³⁰⁴

A felsorolt adatok jelentős eltéréseket, olykor hullámzásokat érzékeltetnek a csaknem negyedévenként megtartott vásárok bevételét és ezen keresztül forgalmát tekintve is. Az viszont kétségtelen, hogy egy-egy szerencsésebb évben a város számára több ezer forint jövedelmet eredményezett megtartásuk. Érthető, hogy a földesurak is szemet vetettek rájuk, és éveken át tartó vitát eredményezett ez a város és a leghatalmasabb földesura között. A tanács álláspontja határozott és következetes volt: „. . .minthogy a vásárok szerzésébe a földesúr soha be nem foly, azt a város teljes joggal szerezte, s határozottan kinyilatkoztatta, hogy ebbéli szabadságában magát korlátozni nem engedi, anélkül, hogy ez által a földesúrnak praejudicálna.”³⁰⁵

Érthető, hogy a város a legszükségesebb felszerelését folyamatosan biztosította, és nagy gondot fordított a rend és a különféle értékek megőrzésére: 1828-ban kutakat készíttetett Fehértónál a baromvásár mellett és kocsmát építtetett; 1843-ban a cédulaház mellett a vásárbíróság számára fogdát készítettek, kellő számú lovas és gyalogos rendfenntartóról gondoskodtak stb.³⁰⁶

Egy-egy írásos jelentés is dokumentálja, milyen sikerrel zárultak a vásárok: „. . .A fehértói baromvásárokon, hogy a közelebbmúlt alkalmatossággal szinte 7000 darab marhák voltak, és mind az adók, mind a vevők céljaikhoz képest szerencséseknek mondták legyen magokat.

Ezen kívül, hogy az ürü vásár is igen népes lett legyen, jelentvén a vásár deputátus urak. Minthogy egynéhány esztendőök oltá az tapasztaltatott, mintha ezen baromvásár csüggedni kezdett volna, mind az adók, mind a vevők kedvéért a magyar és német újságokban köz hírül tétetni határozatott, hogy a barom és ürü kecskeméti vásárok mely nagy divatba legyenek. . .”³⁰⁷

Az egykor nagy hírű baromvásárok 1820-ban észlelt „csüggedése” sokkal mélyebb okokra volt visszavezethető, semhogy néhány újsághirdetéssel azokat ellensúlyozni lehetett volna. Kézzel foghatóan bizonyítja ezt az is, hogy 1848 februárjában Getsner József, aki a kecskeméti vásárokat bérelte, azzal a kéréssel fordult a városhoz, hogy „. . .miután a fehértói baromvásár vásárnak lenni már teljességgel megszűnt. . .” és az általa bérelt terület díja kapcsolatban volt a vásárral is, kérte, hogy az árenda összegét 1000 forinttal csökkentse a tanács.

Az ügy a választott közönség elé is került, amelynek részvevői kiemelték, hogy a vásár teljesen nem szűnt meg, annak forgalma függ magától a bérlőtől is, Getsner ezt a belső vásárokkal együtt bérelte, így azokat különválasztani nem lehet. Azt viszont megerősítették, hogy „. . .annak gyakorlatilag való hanyatlása kétségbe nem vonattathatik. . .”³⁰⁸

Az országos vásárokhöz képest méretüket és vonzaskörüket is tekintve lényegesen szerényebbek voltak a hetivásárok, amelyek ugyancsak több száz éves múltra tekintettek vissza. Mivel ezek lényegesen gyakrabban biztosítottak lehetőséget az árúk kicserélésére, fontosságuk elvitathatatlan. Ezt igazolja az is, hogy már a XVIII. század dereka táján körültekintően szabályozta a tanács ezeknek az ugyan-csak népes városoknak, piacoknak a rendjét: „. . . elrendeltetett, hogy a vásártér jobb rendbehozatala végett a középutczán fekvő deszkabódék egyenletes arányban állítassanak fel. . .”³⁰⁹ Az egykori sátrakat felváltó bódék a korábbiaknál kényelmesebbek és biztonságosabbak is voltak. Ezeket csak a tanács engedélyével lehetett felállítani, illetve más számára az árusítás lehetőségét átruházni.³¹⁰ Ezeken a valóban utcát alkotó árusító helyeken a kecskeméti céhek mesterei és kereskedői is árulták portékáikat, de már az 1700-as évek derekától más városok kereskedői és iparosai is folyamatosan jelen voltak. Az állandó bódék fenntartásáért folyamodó kereskedők többsége pesti görög–szerb volt, de jelentős számban volt közöttük német és magyar is. A pestieken kívül a folyamodók között fellelhetünk egy–egy budai, esztergomi, bajai, nagykőrösi, irsai stb. kereskedőt is.³¹¹ Ezek a bódék idővel jelentős áron cseréltek gazdát. 1850 nyarán Heisz József pesti kereskedő halála után bódéját 103 ft. és 33 kr.-ra becsülték fel. Ezeken a bódésorokon az árúk sokfélesége kínálta magát: fűszerárusok, szűcsmesterek, posztókereskedők, kordoványosok, vaskereskedők, könyvkötők, szabók, cipészek, kalaposok, csipkeverők, selyem árusítók, vászonkereskedők, mézeskalácsos, (kék-) festők, ruhakereskedők stb. portékái vártak itt vevőkre.³¹² Az egyébként is látványos, hangos összejöveteleket tovább színezték a vásári komédiások.

A XIX. század dereka táján a város nem közvetlenül irányította ezek forgalmát, hanem haszonbérloknak engedte azt át. A működésük során felmerült panaszok, feszültségek feloldása, munkájuk ellenőrzése viszont továbbra is a tanács feladata maradt.³¹³

Ezekből a bódékból lettek később az állandó boltok, amelyek a folyamatos kínálatot biztosították a vevők számára. „A város 3 belső piacain s ezek körül vannak 34, a külsőbb utczákon pedig 22, összesen 56, kereskedőboltban a portékák mindenféle nemeivel kereskedők. Kik közül némellyel igen szép és nagykiterjedésű kereskedést gyakorolnak, nemcsak itt helyben, hanem külső városokban is.”³¹⁴

A fenti tények és megállapítások ismeretében is azt kell leszögeznünk, hogy Kecskemét kereskedelmét és piaci vonzását tekintve az országban, de még az Alföldön sem volt igazán kiemelkedő. Semmiképpen sem hasonlítható e tekintetben Debrecenhez, Szegedhez vagy akár csak Bajához. Ezt érzékelteti az alábbi néhány adat is: 1828-ban az országos összeírás során szegeden 56, Baján 73 jómódú (mondhat-

nánk nagy-) kereskedőt vettek nyilvántartásba, Kecskeméten viszont mindössze hármat találtak!³¹⁵

A reformkor utolsó évtizedében még a vidéki városokban is számottevő gazdasági pezsdülés mehetett végbe. Kecskemét kereskedelmén, áruinak forgalmazásán és különféle ehhez kapcsolódó szolgáltatásain belül is a korábbiakhoz képest jelentős változás tapasztalható, amely során a kereskedelem szervezete egyre inkább differenciálódott, az áruforgalommal foglalkozók száma jelentősen nőtt, a forgalmazott árú mennyisége gyarapodott.

Már az egyszerű felsorolás is érzékelteti, hogy valójában egy mindinkább városias igény kielégítésére alkalmas ágazat bontakozódott ki. A városban 1850-ben már 5 gyógyszerész, 2 hadsereg szállító, 78 kereskedő, 62 kocsmáros, 16 kupec, 9 kereskedelemmel kapcsolatos hasznobérlő és 5 vendéglős működött közre a bővülő igények kielégítésében.³¹⁶ Ezekhez járult még a 24 hentes, 10 juhúst mérő és mészárszékek sora.

Az igények és ennek nyomán a kereskedelem differenciálódását érzékelteti, hogy bár a 78 kereskedőből 16-nál nem jelölték pontosabban, mire szakosodott (valószínűleg ezeknél valójában nem lehetett egyértelműen szakosodásról szólni), 15 féle jelöléssel találkozunk: 2 aprólékkereskedő, 2 boltos, 1 bőr-, 3 fűszer-, 3 gyapjú-, 6 házaló-, 3 kis-, 1 liszt-, 15 rőfös-, 1 só-, 1 szalonna-, 8 szatócs, 4 vas, 10 vegyeskereskedő és 1 zsidókereskedő található a lajstromban.³¹⁷

A jelentős hasznot hozó kereskedelmén belül mindig is komoly érdekellentétek feszültek. A fejlődés ezeket az eltérő érdekeket még inkább szembeállította egymással. Az előző évszázadban a helybeli kereskedők és kupeczek legfőbb riválisai a görög-szerb kereskedők voltak, akik mellett és akik rovására a zsidó kereskedők váltak mind fontosabbakká.³¹⁸ 1822-ben 1 fő I. osztályú és 12 fő II. osztályú kereskedőt tartottak nyilván a városban, 1843–44-ben már 7 I. osztályú kereskedő és 2 kalmár, 5 II. osztályú kereskedő és 1 kalmár és 10 III. osztályú kereskedő volt található.³¹⁹ Ezek a kereskedők, ha vagyonuk nagyságát tekintve nem is hasonlíthatók a pesti nagykereskedőkhöz, igen figyelemre méltó értékek felett rendelkeztek, amely jócskán meghaladta az I. osztály alsó határát jelentő 30 ezer forintot. Fischer Jakabnak pl. több tízezer ft. értékű vagyona volt, Csillag Mártonnak tetemes készpénze mellett háza, kereskedése volt. Schweiger József és Salamon 800 mázsányi gyapjú összevásárlására elegendő tőkén túl még további 55346 váltó forint összeget adott kölcsön helybeli lakosoknak. Feuer Ádám halála után unokái gondnokai 90 ezer váltó forint értékű vagyont kezeltek. Hellsinger Simon még ennél is nagyobb vagyont hagyott örökösire.³²⁰

Ezek a mezővárosi keretek között mindenképpen nagynak minősülő vagyonok az eltérő szinten végzett kereskedésen túl egyéb jövedelmi forrásokból is származtak. A helybeli zsidóság eleinte csak a bormérést végezhetette, a vendégfogadók, a kocsmák stb. bérletének lehetőségeiből kizárták őket. Később ezek a kötöttségek gyorsan oldódtak. 1840-ben Fischer Jakab az árverésen 24 kocsmáltatási jogot szerzett meg maga számára 21576 forinton, és később még két újabbal egészítette ezt ki.

3. Pénzügyek

A mezővárosi pénzforgalomról és tőkefelhalmozásról igen keveset lehet ma még az ilyen jellegű kutatások hiányában elmondani.

Nehezíti az ítéletalkotást az is, hogy az országos felmérés is hiányzik még e téren. Azt minden esetre megfogalmazhatjuk, hogy a paraszti tőkefelhalmozásnak igen szűk kerete, lehetősége volt a XIX. század derekán is. Ennek alapvető korlátja az itt folyó extenzív növénytermesztés és állattartás, amely a kezdetleges eljárások, a csekély hozamot biztosító törzsállomány, a gyenge belső- és távoli külső piac stb. A meglévő csekély esélyeket tovább mérsékelték a rossz közlekedési és szállítási lehetőségek. A nagyon gyenge termelési feltételekkel szemben ugyanakkor évtizedek, sőt évszázadok óta a hozzájuk képest rendkívül magas állami adók meredeztek, amiket a különféle helyi adók, a bérleti díjak és a még csaknem változatlanul fennmaradt súlyos szolgáltatások (forspont, katonai beszállások stb.) növeltek. Ebből adódóan csak az igazán kedvező gazdasági években lehetett szó minimális felhalmozásról.

Ezeket az értékeket viszont csak a legritkább esetekben fordították a termelés korszerűsítésére. A megtakarított összeget a legtöbbször további extenzív növénytermesztésbe, ritkábban állattartásba ruházták be: újabb parcellákat vásároltak a várostól egyre nagyobb távolságokban. Az ott folytatott szántóföldi gabonatermelés ritkábban kapás növények termelése a növekvő szállítási költségek és a bizonytalan piac csekély hasznot hozott a beruházóknak.

A felhalmozást tovább apasztotta a takarékoság hiánya, amely mindenekelőtt a fényűző helyi szokásokra vezethető vissza. A „szerfeletti fényűzésre” a korabeli feljegyzések is sorra kitértek. „. . . E fényűzési kór az apákat s férjeket igen terheli. A kissé feltűnni akaró nő vagy leány vásár- és ünnepnapokon karton-szoknyában ugyan ki nem menne az utcára. . . a nő s leány talpig selyembe takarja magát. . . a pornők sajátos viselete a nagy takaros fejkötő, melly 80, 90 sőt 100 forintba is került. . . a férj vagy apa keresményének legnagyobb részét tehát a nő-, vagy leány túlságosan piperevágya emészti fel. . .”³²² „A jobbmódú gazdák nejei, valamint a leányok, szinte a legújabb divat

szerint, a legdrágább ruhákban páváskodnak. . . Gyakran lát az ember olyan asszonyt, aki legalább is két három száz ezüst forint értékű ruházatban jár a legnyilvánosabb helyeken végig s utána a férj subában sompolyog nyomról nyomra. . .”³²³ „A pazar fényűzés és a lakomázás. . .” különféle alkalmi, formái megcsapolták azokat az értékeket, amelyeket a szerencsésebb gazdasági években felhalmoztak. Így a paraszti háztartások közül csak nagyon kevésben gyűlt össze olyan tartalék, amely segítségével az esetleges természeti vagy gazdasági katasztrófákat, gondal áttudták hidalni. Akadt ugyan néhány jómódú paraszti család, melynek tagjai testamentumukban figyelemre méltó anyagi gyarapodásról adnak számot,³²⁴ esetenként készpénzről, jelentős kintlevőségekről is szólnak. Az előző évszázadokban sem volt ritka eset, hogy akár paraszti, akár nemesi háztartás számottevő összeget adott kölcsön a városnak vagy magán személynek kamatra: 1847 végén is Kovács László 20 ezer váltó forintot kölcsönzött a magisztrátusnak, de ez távolról sem volt jellemző.³²⁵ Egyébként ez az eset is érzékelteti, hogy biztonságosabbnak, kifizetődőnek találták a nem túlságosan magas kamatra történő kölcsönzést a gazdaságba történő befektetésnél. A gazdák iparba, kerskedelembe csak a legritkább esetekben ruháztak be, legfeljebb állatokkal kereskedtek, kupeckedtek.

A városban a forradalom előtt pénzügyi intézet, takarékpénztár nem működött, így kölcsönök felvétele nagy nehézségbe ütközött. A temetkezési egyletek kezén felhalmozódott összegből kaphatott csupán néhány személy kisebb-nagyobb kölcsönt.³²⁶ Így a negyvenes években a tanácsi jegyzőkönyvekben egyre gyakoribbak, szinte tipikusnak mondhatók a hasonló feljegyzések: „Széchenyi Nagy Gábor a Pest megye párfogása alatt lévő takarékpénztárból kölcsönt venni szándékozván, javainak az intézet szabályai szerinti összeírására, megbecsülésre bizottmányt neveztek ki, s annak munkálata nyomán vagyoni értékéről hiteles bizonyítványt kér adatni. . .”³²⁷ Ezek nyomán csődperek a 40-es években tömegesen jelentkeztek, így a mezőgazdaság révén elérhető felhalmozás nem volt elegendő ezek ellensúlyozására. A görög és zsidó kereskedőktől felvett kölcsönök is az esetek nagy részében nem az újabb vállalkozások, nem az intenzívebb termelés elindításának szolgálatába álltak, hanem az adósság törlesztését szolgálták, és igen gyakran az uzsora kölcsönök formáját öltötték fel.

Egészében tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy az 1840-es évek nyomasztó gazdasági pangása, a katasztrófálisan rossz 1847-es esztendő csak tovább növelte adósságát, olykor katasztrófálissá tette a mind súlyosabban eladósódó helyi parasztság helyzetét. Ennek pontos folyamatát, főként pedig méreteit csak egy részletes gazdaságtörténeti elemzés tudja majd feltárni.

V. TÁRSADALOM

1. Néesség

A XIX. század első felében Magyarországon mérséklődött ugyan a lakosság számának növekedési üteme az előző félévszázadhoz képest, de még így is 1787-hez képest kb. 40%-os emelkedést mutatnak az 1850–51-es népszámlálások eredményei.³²⁸ Kecskemét lakosainak száma ennél valamivel nagyobb fejlődési ütemet mutat. A József kori összeírás alapján 1787-ben 22626 fő élt a városban,³²⁹ míg az 1851-es népszámlálás során 39834 személyt számláltak össze, így a növekedés 76%-os volt.³³⁰ (L. XX. táblázat.)³³¹

Ez a növekedés különösen erőteljes volt 1828-ig, amikor is a 41 év alatt kb. 12 és fél ezerrel emelkedett az itt lakók száma,³³² míg az utolsó két évtizedben csupán 250 fős évi növekedést tapasztalhatunk, így a következő két évtizedben csupán 4795 fővel nőtt a lakosság.³³³

Itt viszont mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az összeírás szerint a városban csak 32308 ember élt, és 7526 fő, az összlakosság 19%-a tanyákon és a különféle pusztákon telepedett meg, kertész és pásztor volt.³³⁴

A lakosság számának mérsékeltebb növekedése több okra is visszavezethető. Az egyik kétségtelenül az, hogy a város magisztrátusa is különféle akadályokat gördített a letelepedés elé, másrészt a megélhetési lehetőségek, a munkaalkalmak is mérséklődtek ezekben az évtizedekben. Ezekon túlmenően utalnunk kell az 1831-es és az 1847-es járványokra, a negyvenes évek nyomott gazdasági életére, és a forradalmat megelőző évek rossz termésére, nyomorára.

A nagymérvű számszerű gyarapodás sem idézett elő érdemi változást a város nemzetiségi összetételében. Bár fellelhető volt itt korábban is néhány idegen, Kecskeméti lakosságnak döntő többsége mindig is magyar anyanyelvű volt. A nem magyar anyanyelvűek száma a XIX. század derekán is csekély, az összes lakos 7,5%-a. Legjelentősebb létszámban a zsidók vannak jelen, de ezek asszimilálódása már ekkor igen figyelemre méltó. Ugyanezt mondhatjuk el a szerbekről, illetve görögökről is: „... a görögök általánosan, úgy szinte a zsidók — igen kevés kivétellel — ... egymás között is, kivált a fiatalabb rész, magyar nyelven társalognak. . .” A németek és szlovákok is nagyobb részt mint vándor kézművesek érkeztek a városba, és itt meglepedtek az előző évtizedekben. „Német vagy más nyelvet csak elvétve hallani. . .” Kecskeméten. Figyelemre méltó hogy az itt álmásozó nagyjából német anyanyelvű tisztek is fontosnak tartották, hogy gyerekeik magyarul megtanuljanak.³³⁵

KECSKEMÉT ÉS PUSZTÁINAK FŐBB NÉPESEDÉSI ADATAI (1851)

		Kecs- kemét	Alpár	Borbás- szállás	Bugac- puszta	Kömpöc	Kön- csög	Matkó	Monos- tor	Péteri- puszta	Szent- király	Szent- lőrinc	Újfalu	össz.	
A háztartások száma		8315	95	85	62	33	30	49	142	427	349	157	178	9962	
A lakosság száma		férfi	15619	204	177	154	85	144	120	348	971	804	343	431	19460
		nő	16217	203	201	134	66	149	115	327	947	762	342	409	19872
Nemz. megoszl.	magyar	29449	407	378	288	148	293	235	673	1908	1541	685	840	36845	
	izraelita	935				3								948	
	cigány	417												417	
	német	169												161	
	szlovák	163							2		25			190	
	szerb	99												99	
Vallási megoszl.	katolikus	19369	345	230	243	148	232	175	656	1906	1332	577	830	26043	
	evangélikus	523	1	6	26		15	16			13	1		601	
	református	10304	61	122	19		46	44	19	2	221	107	10	10955	
	görögkeleti	99												99	
	izraelita	935				3				10				948	
Családi állapot	nőtlen	8851	127	98	90	53	84	75	221	565	487	199	265	11115	
	hajadon	8285	112	177	76	36	83	66	188	522	428	188	232	10333	
	házas	férfi	6351	74	76	57	31	54	44	120	388	306	137	159	7797
		nő	6395	74	76	57	30	54	44	120	390	306	138	159	7843
	özvegy	férfi	477	3	3	4	1	7	1	7	19	11	7	9	549
		nő	1537	17	8	4		11	5	19	34	28	16	16	1695

XX/B. táblázat.

KECSKEMÉT ÉS PUSZTÁINAK FŐBB NÉPESEDÉSI ADATAI (1851)

		Kecs- kemét	Alpár	Borbás- szállás	Bugac- puszta	Kömpöc	Kön- csög	Matkó	Monos- tor	Péteri- puszta	Szent- király	Szent- lőrinc	Újfalu	össz.
A férfiak közül 17-26 éves		2069	31	33	15	17	17	18	39	135	102	45	64	2585
Távollévő	férfi	260			1			1	1	4	1	2	4	274
	nő	63										1		63
Bevándorolt	Az orsz. más r.	709		2	18	4	15		7	43				759
	A birod. más r.	24												24
	Külföldről	2												2
<i>A lakosság száma összesen</i>		32308	407	380	308	155	308	234	681	1957	1565	684	850	39834

Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a nemzetiségeknek aránytalanul nagy része a városban lakott. Csupán egy zsidó és néhány szlovák család lelhető fel a tanyák lakosai között.

A bevándorlás nagyobb nyomot hagyott a város felekezeti összetételében. A vallási megoszlást vizsgálva rögtön szembe tűnik, hogy a magyar nyelvű lakosság csaknem egésze a római katolikus, vagy a református valláshoz tartozik. Ezek aránya a XVII. században még hozzávetőlegesen megegyező volt, ekkora viszont a katolikusok aránya lényegesen meghaladta a reformátusokét. Míg az előzőek a lakosság 65,4%-át, az utóbbiak csak 27,5%-át alkották.³³⁶ A zsidók az izraelita vallást, a szerbek (görögök) a görögkeleti ritust követték, a másfél százaléknyi evangélikus részben a magyar, részben a német és szlovák nyelvű lakosok közül került ki.

XXI. táblázat.

SZÜLETÉS

Vallás	Fiú	Lány	össz.
Római katolikus	616	584	1200
Református	264	237	501
Evangélikus	13	13	26
Görögkeleti	1	1	2
Izraelita	25	18	43
<i>Összesen</i>	914	853	1767

A vallási türelem Kecskeméten szép hagyományokra és nagy múltra tekint vissza. Ez akkor még nem lehetett elhanyagolható momentum, mivel a kortársak nem győzik kiemelni: „Különösen figyelmet érdemel, s egész honunkban talán páratlan a kecskeméti vallásbeli egyetértése s türelme, melly a legnagyobb üldözések idején sem háborított meg soha. . .”³³⁷ „Testvéri egyetértés s türelem jellemzi a kecskeméti különböző hitfelekezetűeket, mi valamint egy részről a kormányzó lelkipásztorok loyális gondolkodásmódja- s férfias, keresztényi békés szellem szülte egymás iránti gyengédségnek igen dicséretes tanújele: úgy más részről a nép jellemének egyik legszebb vonása. . .”³³⁸

Igen figyelemre méltó, hogy a múltban gyökerező hagyományokon a lélekszámon belüli jelentős arányeltolódás és az országos politikában és hivatali körök részéről a protestánsokkal szemben a XVIII. században nem egyszer megnyilvánult türelmetlenség ellenére sem változtak. „Ezen ős régiségben gyökerezett egyenlőség volt annak is alapja, hogy a vallásbeli altenáció, (melly szerint a városi hivatalbeli-

eknek hason fele egyik, más hason fele másik felekezetből tétetik). 1830. évben ő cs. kir. felsége által kegyelmesen továbbra is megerősített.”³³⁹

A népesség vizsgálata során feltétlenül szükséges néhány demográfiai szempontból fontos területet legalább a legfontosabb adatok szintjéig végig pásztázni.

A férfi munkaerő iránti igény miatt a lakosság nemenkénti megoszlása valamelyest eltért a városban és tanyákon: a városban 1,7%-kal több volt a nő mint férfi, még a tanyákon, pusztákon több esetben a férfiak száma lényegesen meghaladta a nőké: Bugac, Monostor, Péteri puszta stb. Ezt mindenekeelőtt a rideg állattartás érthetővé is tette.

XXII. táblázat.

A SZÜLETÉSEK HAVONKÉNTI MEGOSZLÁSA %-os arányban!

Hónap	Katolikus	Református
Január	11,2	12,2
Február	8,5	9,6
Március	8,3	8,4
Április	6,6	6,4
Május	8,2	8,-
Június	7,2	5,6
Július	7,5	7,2
Augusztus	8,7	8,8
Szeptember	10,1	8,4
Október	9,2	8,8
November	9,2	8,6
December	6,7	8,2

A nők száma a mai állapotokhoz közelállóan 1,7%-al magasabb mint a férfiaké. A nőtlenek és a hajadonok közötti arány viszony egészen mást mutat. Közöttük a különbség a férfiak javára 2%, ami a tanyákon és a pusztákon valamivel még magasabb is mint az átlag. Ennek oka részben a két nem házasságkötési életkorában fellelhető különbségből adódik, részben pedig arra vezethető vissza, hogy több mint háromszor akkora az özvegy asszonyok száma mint a férfiaké: tehát az előzvegyült férfiak lényegesen gyakrabban kötöttek újabb házasságot mint a nők.

Valamivel bővebben célszerű kitérni az alábbi demográfiai változásokra, hisz ezek határozták meg alapvetően a korra jellemző népességi sajátosságokat.

A születések száma 1847-ben is igen magas volt a mai fogalmink, a mai tapasztalatok alapján: 44,2 ezrelék. (L. XXI. táblázat.)

Ha az egyes felekezetek részesedését nézzük, csaknem mind egyiknél a lakosságon belüli arányszámokat kapjuk a születéseknél is. Egyedül a görögkeletieknél tér el érdemben, de számuk a lakosság egészéhez képest oly csekély, hogy akár egyetlen születés is feltűnően módosíthatja a statisztikai arányt. A született fiúk aránya 51,7%, a lányoké 47,3% volt.³⁴⁰

Talán nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy a születések száma egyes hónapokban mindkét nagy felekezeten belül erőteljes eltéréseket mutatnak. (L. XXII. táblázat.) A felsoroláson belül az egyik feltűnő vonás a januári igen magas születési arányszám mindkét felekezetenél. A másik pedig az, hogy egyes hónapokban lényegesen alacsonyabb az átlagosnál. A reformátusoknál pl. a júniusi születési arány csak feleakkora mint a januári. Tehát egy jelentős időszakon át, a május- augusztus hónapokban az átlagosnál csekélyebb a születések száma. Ezek a sajátosságok nyilvánvalóan közvetlen kapcsolatba hozhatók a paraszti munka sajátosságaival, annak szakaszaival és intenzitásával.

Néhány jellegzetes vonást érdemes kiemelni a házasságkötésen belül is. 1847-ben minden ezer lakos közül 8,45 pár lépett házasságra. Itt is azt látjuk, hogy csaknem minden felekezeten belül létszámuknak, arányuknak megfelelően jöttek létre a házasságok, tehát a különlegesen rossz gazdasági évre e téren sem reagáltak eltérő módon a különböző vallású, illetve nemzetiségű és jogállású lakosok.

A házasságok kötésénél az egyes hónapokon belül fokozottabb hullámzást észlelhetünk, mint a születések esetében. (L. XXIII. táblázat.)

Mint látjuk, a két felekezet szokása, gyakorlata között e téren számottevő eltérés fedezhető fel. A leginkább szembevetendő az, hogy a katolikusok a nagybójt és az advent heteiben gyakorlatilag nem kötöttek házasságot, ami általában lakodalmi mulatsággal volt összekapcsolva, míg a reformátusoknál ilyen jellegű korlátozás nem fedezhető fel, mégha mutat is valamelyes csökkenést a házasságkötések száma e két időszakban. Újabb feltűnő vonás, hogy a katolikus házasságok kétharmadát az év negyed részében: november, január és február hónapokban kötötték, még a reformátusoknál nem egészen a fele esik erre a három hónapra. Ugyancsak feltűnő, hogy a legfontosabb mezőgazdasági munkák idején minimálisra csökkent az esketések száma: a júniustól mindszentig tartó öt hónap alatt a katolikusoknál a házasságoknak csak 14, a reformátusoknál pedig 16%-át kötötték.

XXIII. táblázat.

A HÁZASSÁGKÖTÉSEK HAVONKÉNTI MEGOSZLÁSA

Hónap	Katolikus	Református
Január	48	16
Február	49	21
Március	-	13
Április	16	5
Május	27	8
Június	11	5
Július	6	1
Augusztus	2	1
Szeptember	5	6
Október	8	3
November	53	11
December	-	9
<i>összesen</i>	225	99

XXIV. táblázat.

A HÁZASSÁGRA LÉPŐK ÉLETKORI MEGOSZLÁSA A RÓMAI KATOLIKUSOKNÁL 118471

Életkor	Férfi	Nő
15		1
16		2
17		22
18	1	68
19	5	40
20	34	19
21-25	98	36
26-30	46	14
31-35	8	11
36-40	10	2
41-45	5	6
46-50	7	4
51-55	3	
56-60	8	

Feltétlenül érdemes kitérni a házasságkötésre vállalkozók kor szerinti megoszlására és a közöttük lévő korkülönbségre is, hisz ez koronként, vidékenként és felekezetenként is számottevő eltérést mutat. Itt sajnos nincs mód arra, hogy mindkét nagy vallásnál ezt megejtjük, mivel a református anyakönyvekben ezekben az években a

házasulók életkorát nem rögzítették. Így csak a katolikusokra vonatkozóan tehetünk ezúttal megfigyeléseket. (L. XXIV. táblázat.)

E táblázatok adatai azt jelzik, hogy a XVIII. század végéhez képest a katolikusoknál lényegi változás nem történt, hisz a paraszti életkereteken

XXV. táblázat.

A HÁZASSÁGRA LÉPŐK KÖZÖTTI KORKÜLÖNBSÉG A RÓMAI KATOLIKUSOKNÁL

Korkülönbség	Férfiak javára	Nők javára
0	12	12
1	12	3
2	32	3
3	26	2
4	20	2
5	16	1
6	18	
7	16	1
8	9	2
9	9	
10	9	1
11	4	
12	5	
13	3	
14	5	
15	4	
16		
17		
18	3	
19		
20	5	
21		
22		
23		
24	1	
25	1	

belül sem mentek végbe mélyreható változások.³⁴¹ A katolikus nők kétharmada 20 éves kora betöltése előtt házasságra lépett, több mint negyven %-uk pedig még a 18. életévük betöltése előtt oltár elé állt. A házasulók között csak elvétve akadt 15, illetve 16 éves, de kb. 10%-uk már 18 év előtt letette a párták. Éppen ezért a harmincon felüli arák száma, aránya alacsony, kb. ugyancsak 10%.

A férfiak esetében a házasságkötést az esetleges katonai szolgálat is befolyásolta. Éppen ezért 20 év alatt csak elvétve léptek házasságra. A férfiaknál a legjellemzőbb házassági kor a 20–25 év (59%)! Még jelentős ugyan a 26–30 éves korú völegények aránya is (20,4%), de harmincon felül egyre kevesebben kötnek házasságot. Ezek jelentős hányada minden bizonnyal már özvegy volt. (L. XXV. táblázat.)

A halálozások száma 1847-ben Kecskeméten lényegesen magasabb volt mint az előző évben. A katolikusoknál az 1846. évi 695 halottal szemben 1341 személyt temettek, a reformátusoknál pedig 341-gyel 617 főt búcsúztattak. Az egyébként is rendkívül magas halálozási szám 1847-ben a mind szélesebb körben jelentkező nyomor és a járványok miatt lehetett ilyen súlyos. Magyarország közegészségügye a XIX. század derekán egyébként is elég alacsony szinten állott. Rendkívül széles körben pusztított a tüdővész, bőven szedte áldozatát a sokféle nemibetegség, változatlanul legnagyobb csapás a csecsemőhalandóság. Ezekhez 1847-ben a rossz táplálkozás mellett még a kiütéses tifusz társult.

Fáy András vizsgálatai alapján a forradalmat megelőző években minden ezer újszülöttből 288 életének első, további 91 második újabb 43 pedig harmadik életévében meghalt. Öt éves korát már 535, a tizediket pedig már csak 417 élte meg. Az európai átlagéletkor a magyarnál ekkor már lényegesen kedvezőbb volt.³⁴² Összehasonlításként feltétlenül érdemes közölni a szomorú kecskeméti statisztika összeállítását. (L. XXVI. táblázat.)

Az 1767 születéssel szemben a városban 2039 személyt temettek. Az eredmény tehát igen nagy negatívumot jelez. Bár feltételezhetjük, hogy a csecsemőhalandóság is jóval kisebb volt az előző években mint 1847-ben, mégis a halálozásnak ilyen tömege feltétlenül visszahatott a lakosság egészének közérzetére.

Az egy éven aluliak tették ki a halottak több mint negyedét. Ugyancsak minden negyedik koporsót 2–5 éves gyerek számára készítették. Ez az arány csaknem pontosan megfelel Fáy András felméréseinek. Még mindig igen magas volt (10,5%) a 6–10 éves korúak száma. A leginkább ellenállónak a 11–20 év közöttiek voltak, míg az idősebb korosztály tagjai közül életkoruk miatt is viszonylag többen haltak meg.

A sokféle betegség ellenére jelentős számban érhatték meg a városban a magas életkort is: heten voltak, akik 90 évnél többet éltek meg, közülük négyen a századik év közvetlen közelébe jutottak.

HALÁLOZÁS

Kor	F E L E K E Z E T E K					össz.
	Római katolikus	Református	Evangélikus	Görög-keleti	Izraelita	
1	353	156	5		9	523
2-5	336	142	9		10	497
6-10	140	61	6		8	215
11-15	27	10			1	38
16-20	35	11	1			47
21-30	58	23	1		2	84
31-40	48	30	1			89
41-50	65	26	4		2	97
51-60	73	46	7			126
61-70	69	61	2		1	133
71-80	53	39	1			93
81-90	44	11				55
91-100	6	1				7
Nincs jelölve	24			11		35
összesen	1341	617	37	11	33	2039

2. Nemesség

A késői magyar rendi társadalom egyik fő sajátossága kétségtelenül az volt, hogy nem tudott általánossá, még kevésbé kizárólagossá válni. A szabad paraszti fejlődés szigetei fennmaradtak, és számukban gyarapodva nagy hatással voltak a jelentősebb mezővárosokra. Kecskemét társadalmá a korábbi évszázadokban is sok hasonlóságot mutatott ezekkel. A Dunántúlon és a Felvidéken továbbélő rendi tagolódás itt nem volt fellelhető. A nemesi rend itt lényegében hiányzott, hisz a beköltöző armalisták vagy a kiváltságlevelet megszerző gazdag civisek nem alkottak nemesi rendet.

A kecskeméti nemesség, miként az alföldi városokban fellelhető nemesek a hódoltság ideje alatt és főként a XVIII. században költöztek be. Ezek nagy része és a helyben lakó armalisták nem ősi nemesi familiák leszármazottjai voltak, hanem pénzen vették meg a nemesi címet. Tekintettel arra, hogy a királyi adományozás csak személyükre vonatkozó jogokat tartalmazott, ezek a földbirtok nélküli nemesek letelepedési helyükön kötelesek voltak viselni minden közterhet.³⁴³ Előfordult ugyan Nagykőrösön és Kecskeméten, hogy a manumittált nemesekre a földesúr a telket is ráíratta, de ezek a „ráíratott”, inscri-

bált telkek nem váltak nemesi telkekké, az armalistát nem mentesítették semmiféle kötelezettség alól.³⁴⁴ Mivel az Alföldre, így Kecskemétre is szinte kizárólag armalista nemesek költöztek, itt valójában hiányzott az un. bene possessionatus réteg, amelynek tagjai valóban élhettek volna nemesi kiváltságaikkal.³⁴⁵

A Rákóczi–szabadságharcot követő évtizedekben a feudális előjogok biztosítására és részben ezeknek az armalistákra történő kiterjesztésére mind több kezdeményezés történt. Az országos politikai fejlődés a század végén és a XIX. században is kedvezett a nemesi előjogok további érvényesítésének. A mezővárosi nemesek messzemenően éltek is ezekkel a lehetőségekkel, megkövetelték a nekik nem járó kiváltságokat, és így mind gyakrabban ütköztek egykori befogadóikkal.³⁴⁶

Ezek a küzdelmek évtizedeken át tartottak, és a város polgárai nem kaptak megfelelő jogorvoslatot. Nem véletlen, hogy a kecskeméti-ek keserű szavakkal vezették be régi sérelmeik újabb tálalását 1832-ben: „Azon kérdés, valyon a Kecskeméten lakó nemesek a maguk ingó és ingatlan vagyonaiból az eddig gyakorlott szokáshoz képest adózni és egyéb terheket is viselni tartozzanak-e, még 1790-ik esztendőben az országgyűlés eleiben terjesztvén, de mind eddig elhatározva nem lévén. . .”, kénytelenek ismét megfogalmazni sérelmeiket az orvoslás érdekében.³⁴⁷ A nemesi vármegyéhez küldött panaszaiuk minden tekintetben megalapozottak voltak. Ezek jogosságát a történészek későbbi feltárásai csak megerősíteni tudják: a nemesek beköltözésük alkalmával nem élhettek kiváltságaikkal. „A legrégebb időtől fogva szakadatlan szokás lévén, hogy a helybeli nemesség valamint az adózó nép költségein szerzett minden beneficiumban más lakosokkal egyformán részesült, úgy a közterheket is mind ingó, mind ingatlan javaiktól egyformán viselte. . .”³⁴⁸ A város nemesi kiváltságokkal nem rendelkező lakosai joggal sérelmezték azt, hogy a rendkívül drágán megváltott földesúri előjogok előnyeit a nemesek is élvezik, de a váltságdíj rájuk eső részét nem vállalják, sem a kamatokat, sem az adóikat nem fizetik. Így a nemesek hátralékai a különféle fizetési kötelezettségek terén egyre súlyosabb teherként nehezedett a város pénztárára.³⁴⁹

Jellemző esetként Nemes Fekete Zsuzsanna adóhátralékának esetét emeljük ki: már 1836-ig a vele szemben lefolytatott vizsgálat alapján 786 és fél forint adóhátraléka gyűlt össze,³⁵⁰ de a tanács 1844-ig sem tudott vele szemben eredményesen fellépni. Még ebben az évben is nemesi adómentességre hivatkozva kérte a vele szemben támasztott követelések visszavonását. A magisztrátus ezt a kérést figyelmen kívül hagyva elrendelte, „. . . hogy ezen tartozásaikra nézve a már e részre lefoglalt szöllején túl biztos és elfogadható kezeset is állítson. . .”³⁵¹

A magisztrátussal szemben a nemesi megyétől azt kérték: „...világosan jelentsék ki, hogy a nemesség ellen városi tanács csak annak bírása előtt indíthat keresetet.”³⁵² Azt a lehetőséget, hogy a mezővárosi nemesek felett is csak a nemesi megye bírászkodhat, és öt-hét lépcsős bírói utat kellett megjárni a velük szemben fellépőknek, ők messzemenően kihasználták. Kitartó harccal 1844-ben is a város a nemesi megyénél inkább csak látszat eredményt ért el: „...városi küldöttségünk a tekintetes megyére tett azon folyamodásra, melyben a helybeli nemességet a városi adó és váltság kamat fizetésére kötelezni kérte, a N. megye által olyatén t. határozat tétetik, hogy e fenti tartozását a helybeli nemességnek e tanács a maga végrehajtói útján is tegye meg. . .”³⁵³ A megye felemás döntése érthetően nem hozott érdemi változást. Kiváltságaikhoz ragaszkodva a következő évben a korábbi álláspontjukat csaknem fölényeskedve újból kifejezésre juttatták: „...A kecskeméti nemesek állítván, hogy községi adó fizetését sem magok el nem vállalták, sem őket a törvény arra nem kötelezi. . . azt ezután sem fogják viselni. . .”³⁵⁴

A vagyonosabb nemesek az egyszerű kijelentéseket és tagadásokat nem tartván igazán megbízhatónak, kellő jogi alapot is teremtettek vitatott kiváltságaikhoz. A városi tanács nehezteléssel fordult a nemesi megyéhez a választott közönséggel együtt, mivel nemes Balázsfalvi Kiss Mihály a város „alkotmányát” megszegve és megkerülve birtokot cserélt a Vay családdal, és így olyan birtokra tett szert, amelyre korábban valóban érvényes volt a nemesi adómentesség. A felháborodás érthetően nagy volt: „...több rendbeli Felső Királyi Resolútiók ellenére a censuális állapotokon túl terhes árenda fizetéseket kívánnak, s egyenesen ezen város alkotmányának megrontásával ön magokat és maradékaikat lakos társaiknak és vélek egy sorsúaknak és Földes uraikká tenni törekednek. . .”³⁵⁵

A lakosság elenyésző hányadát képező nemesek — akik a legvagyonosabb réteget alkották, — és a város többi lakója között értehetően nőtt a feszültség a mind súlyosabb eladósodás során. A liberális eszmék, amelyek egyre szélesebb körben váltak népszerűkké, még csak fokozták a velük szembeni indulatokat. Az ellentéteket csak bonyolította és mélyítette az a tény, hogy többen ráadásul teljesen jogtalanul hivatkoztak nemesi címükre, előjogaikra, hisz azt sem tudták hitelesen igazolni. Ezen „gyanús nemesekkel” szembeni indulatokat fogalmazta meg és továbbította a választott közönség: „Városunkban a közterhek viselése alól — mely alatt a szegény adózó lakos társaik vállalai ingadoznak, — több lakos részint azért, mivel az előljáróság által annak teljesítéséért nem szoríttatnak, részint pedig mivel némelyek álarc alatt a nemesi jogok gyakorlásába magokat bele tették, mások pedig hamis oklevelek szerzésével némely törvényható-

ságok által a nemesi jogok gyakorlatába rövid úton tették magukat, hogy elődeik is városunkban nemesi szabadsággal éltek. Ilyenek Bar mos Károly, Kozma testvérek stb. . . Különösen ez utóbbiaknak elődei köztudomány szerint görög Macedóniából származnak. . . Kéntelen e Választott Közönség felszólalni, mint gyanús nemesek ellen, aki huza mosabb idő óta minden köztehortól kivonták magukat. . .” A nyomaték kedvéért még hozzáfűzték, ha a tanács a kért intézkedéseket nem tenné meg, kénytelenek lesznek a kancelláriához fordulni.³⁵⁶

A tanács, amelynek tagjai között jelentős számban voltak neme sek, felháborodással fogadta az átíratot: „. . . a Választott Közönség részéről méltatlanul rágalmaztatván e tanács hanyagság vétkével. . .” állították, és kiemelték az e téren elért állítólagos sikereket: „. . . Már eddig, is azon eredménye keletkezett, hogy több álarcos nemes, milye nek voltak Ország Sándor, Árva János, Szarka Sámuel, az adózók sorába visszaállítottak, s Bar mos Károly ellen is épp e tanács feladá sára a vizsgálat a tek. megye részéről elrendelve, de mind az ideig befejezetlenül van. . .”³⁵⁷

Tehát a nagyobbbrészt nemesekből álló tanács és a nemesi megye között az aktatologatás több mint hatvan éven át minden kézfelfogható eredmény nélkül folyt. Érthető, hogy még 1848. március 15-én is a magisztrátus a választott közönség újabb benyújtott panaszára a gya nús nemességgel rendelkező személyek ügyét volt kénytelen tárgyalni. Ennek a végeláthatatlan folyamatnak az 1848-as polgári forradalom vetett véget, eltörölve a mezővárosi nemesek jogilag sohasam létező kiváltságait is, gátat vetett sorozatos jogsértéseinek és önzésének.

Néhány család a possessionátus, a birtokos nemes számára kijáró jogokat követelte maga számára. A Sárközyek, a Ladányiak a Her payak és a balásfalvi Kiss-család akart élni e jogával. Különösen a Sárközyekkel gyűlt meg a baja a tanácsnak.³⁵⁸ Utalnunk kell még a félnemesekre (az un. agilisekre), akik cívis gazdák voltak, de nemesi családba házasodva kívánták gyakorolni földesúri jogaikat.³⁵⁹

Kellően hangsúlyoznunk kell, hogy a nemesek megismétlődő tö rekvései ellenére Kecskemét eredményesebben tudott szembeszállni velük, mint a legtöbb mezőváros. Ezt több tényező együttes hatása tette lehetővé. A város azon eltökéltségén túl, hogy mindenképpen megőrzi kivívott jogait, számottevő segítséget jelentett legnagyobb föl desurának, Kohárynak, majd leszármazottainak támogatása. Kétség telenül közrejátszott az is, hogy az itt élő nemesek egyetlen alkalommal sem tudtak egységesen fellépni, mivel közöttük is számot tevő feszültség, sőt ellentét húzódott. A város vezetésében tartósan helyet kapott, műveltebb és távolabbra is tekintő nemesek a pillanat nyi és csekély előny érdekében nem voltak hajlandók feláldozni a hosszabb távon is bőségesebb anyagi és erkölcsi hasznot hozó megala-

pozott lehetőségeiket. Ez a polgárosodottabb, nem ritkán a leggazdagabb cívisekkel családi, rokoni kapcsolatra is lépő nemesi csoport vált igazán hangadóvá, mely a következő években is a polgári haladás egyik fő szószólója lett a városban.³⁶⁰

A rendi tagolódásnál lényegesen erőteljesebb és valósabb volt a nemesek között a vagyoni különbözőség. (L. I. és a VI-VIII. táblázat.) Teljesen vagyontalan ugyan nem található közöttük, de 31%-uk a törpegazdák közé sorolható, tehát minden harmadik nemes igen szerény vagyonnal rendelkezett. Nem elhanyagolható, hogy több mint 12% volt a viszonylag csekély birtokon gazdálkodók aránya, akik a kisgazda cívisekkel állottak azonos gazdasági szinten. Kétségtelen viszont, hogy többségük jómódú, sőt gazdag volt. Több mint 30%-uk közepes birtok tulajdonosa volt, 25,9%-uk viszont egyértelműen gazdagnak számított Kecskeméten. Ez azt is jelentette, hogy a középbirtokosok között minden tizedik, a gazdagok között pedig minden negyedik nemes volt. Tekintve a lakosság egészén belüli csekély arányukat, megállapíthatjuk, hogy a Kecskemétre legtöbbször szegényen vagy csak szerény vagyonnal betelepülő armalisták messzemenően kihasználták a feudális kiváltságok visszaállításáért és megőrzéséért indított országos folyamatokat, és néhány évtized alatt vagyonokat tudtak felhalmozni, miközben a paraszti rétegek széles körei adósodtak el.

A nemesek vagyonszerzésének legfőbb forrásai a konjunktúrák kihasználásán, a gyakran körültekintő gazdálkodáson túlmenően különféle adók fizetésének megtagadása, az előfogatolás, a beszállásolás alóli kibúvás és a városi közigazgatásban szerzett aránytalanul nagy befolyás volt, amely révén különféle előnyöket tudtak maguk és rokonságuk számára biztosítani.³⁶¹

3. Parasztság

A mezővárosi parasztság az ország egyes részein más és más alapokból kiindulva folytatta harcát régi jogainak megőrzése végett, vagy a jobbágyi sorból való kiemelkedésért. Kecskemét a reformkor első nagy eredményeinek hatására a teljes megváltakozást és a szabad királyi városi jog megszerzését tűzte ki célul.³⁶²

Ha ezt nem is tudta ténylegesen elérni, a nemesi vármegye gyámkodását, az úriszék jelenlétét nem is tudta felszámolni, a megváltakozás fejében fizetett hatalmas összeg kiadása nem volt teljesen hiába való, mert döntő többségében paraszti lakosai számára így tudta elérhetővé tenni megélhetésük legfőbb forrását, a földet. Csak így tudta megnyugtató módon biztosítani, hogy polgárai mentesüljenek a falusi jobbágyásra nehezülő terhektől és megaláztatásoktól. Csak így vált lehetővé, hogy legalább a lakosság egy része bekapcsolódhasson az árutermelés és pénzgazdálkodás korszerű intézményrendszerébe.

Bár az előző évtizedekben és évszázadokban is a város maga gyakorolta a fizetett taxa fejében a földesúri jogok többségét, a különféle állami terhek alól érthetően nem mentesülhetett. Változatlanul fizetni kellett az országgyűlés, majd a nemesi vármegye döntése alapján lebontott mennyiségben az állami adókat. Bár a vagyonfelmérés és az ezt követő adókiivetés a magisztrátus irányítása alatt történt az esetek nagyobb részében, a nemesi megye e téren sem biztosított teljesen szabad kezet. Főként a háborús időszakban vált igen keserves teherré a forspont, az előfogat kiállítás, amely a szegényebb parasztságot gyakran katasztrofális helyzetbe sodorta jószáguk, felszerelésük rongálódása, pusztulása révén.³⁶³ Nem kevésbé nyomorította a paraszti háztartásokat a katonák beszállásolása, amely az ország más részein is sokirányú elégedetlenségnek vált kiindulópontjává. Ez nemcsak istállók építésének a terhét jelentette, hanem az idegen katonák különféle zaklatásának a forrása is lett. Érthető, hogy Kecskeméten is kb. negyedévenként sorrakerülő beszállásolás alól különféle módon igyekeztek kibújni. Ennek egyik módja a megfelelő istálló készítése elől történő kitérés, ami azután közvetve és közvetlenül is hátráltatta az állattartás korszerűbb formájának gyorsabb terjedését is.³⁶⁴

Az állami terhek mellett nem elhanyagolható mérvű volt a nemesi vármegye számára kifizetett évi összeg sem, amit az úriszék működtetésének költsége tetézt. Bár a földesúri kizsákmányolás helyett a megváltási összeg kamatai és a törlesztések nyomasztották a lakosságot, amihez az egyházi tized megváltásának összege is járult, a súlyos terhek még így is mérsékeltebbek voltak mint a falvak zselléreire és jobbágyaira nehezedő közvetlen földesúri kizsákmányolás, valamint a robot.

A mezővárosi lét egyik legfontosabb előnye kétségtelenül az volt, hogy lehetőséget biztosított az árutermelésre, annak bővítésére, újabb formáinak alkalmazására. Kecskeméten a pénzgazdálkodásnak és a széleskörű árutermelésnek már évszázados hagyományai voltak, így nem lehet meglepő, hogy a reformkorban is az országos átlagnál szélesebbkörűek, a lakosság életében meghatározóbb jellegűek voltak a gazdálkodás minden területén. Tekintettel arra, hogy a XVII–XVIII. századra annyira jellemző földesúri robot itt ismeretlen volt, a cívisek és a nemesi gazdák egyaránt bérmunkával biztosították az árutermeléshez szükséges munkaerőt. A cselédek százait, a napszámosok ezreit készpénzen fogadták fel és fizették az esetek aránytalanul nagy részében. A naturáliák már az előző évszázadban is a konvencióknak, salláriumoknak elenyészően csekély részét alkották.³⁶⁵

Annak következtében, hogy Kecskeméten már több évszázados múltra tekintett vissza az árutermelés és pénzgazdálkodás, a paraszti társadalmon belül igen erőteljes volt a tagozódás. Ez a maga összetett-

ségében a korabeli nyilvántartásokban nem tükröződött maradéktalanul. Azt viszont erőteljesen hangsúlyoznunk kell, hogy ez a rétegződés mindenekelőtt vagyoni alapon történt. A gazda a zsellértől alapvetően abban különbözött, hogy volt a városban telke, háza. Éppen ezért a háztulajdonnal nem rendelkező nemest is olykor a zsellérek között vették nyilvántartásba,³⁶⁶ miként zsellérnek minősültek a jogi korlátozás miatt házat venni nem tudó, régóta itt élő igen gazdag zsidó kereskedők, a több ezer forint bérletet fizető vendéglős stb. is.³⁶⁷ De nemcsak a zsellérek és a gazdák között volt jogi szempontból elhanyagolható a különbség, hanem a cselédek is merőben más elbírálás alá estek itt mint a latifundiumokon. A pásztorok, béresek, cselédek maguk is rendelkezhetek jószággal, összegyűjthették kerestetüket, és vásárolhattak a városban házat. Ezt tette végrendelete tanúsága szerint Juhász János is, aki cselédként kezdte, és egy élet munkája nyomán rögzítette végrendeletében: „. . .Vagyon ez Házom, mellyet magam bérességem által kerestem. . .”, és mint házas gazda kaphatott a magisztrátustól Alpáron és Szentkirályon is mezei kertet. Ezekén túl örököseire két tinót, két hámos lovat, egy fejőstehenet, két üszőt és két éves borjút testálhatott.³⁶⁸

A háztartások nagyobb részét a gazdák alkották. Tekintettel arra, hogy az adózás és a különféle szolgáltatások során ennek a társadalmi csoportnak a tagjai tudták leginkább igénybe venni, a különféle nyilvántartások alapján a rájuk vonatkozó adataink a leginkább megbízhatóak. A paraszti háztartások száma — eltekintve itt a zsellérektől és a kertészekről — 3568 volt, de a családtagokkal együtt 18–20 ezer körül lehettek. Vagyoni rétegződésük is érzékelteti, mennyire erőteljesen differenciálódott a polgári forradalom előtti évekre a mezővárosi társadalom. Minimális arányban a teljesen vagyontalanok is fellelhetők közöttük. Ez nyilván abból adódhatott, hogy a gazdák között vették nyilvántartásba az olyan háztartásokat is, amelyek családfője nem rendelkezett semmiféle adóalappal, bár külön háztartásban élt, de a gazdák közé számított hozzátartozójának házában lakott. (L. I. táblázat.)

A gazdák igen nagy hányada, 62,5%-a a törpegazdák közé volt sorolható. Ezen nagy részének házon kívül semmi érdemi adóalapja, vagyona nem volt. A több mint ezer zsellércsalád és a kertészek mellett ők biztosították az árutermelésre berendezkedett jómódúak számára a mezőgazdasági bér munkát, hisz csekélyke szántójából vagy szőlőjéből a többség nem tudott megélni, legalább az év egy részében kénytelen volt munkát vállalni.

A mezővárosi paraszti társadalom meghatározóan fontos részét alkották a közel ezer családból álló kisbirtokosok. A háztartások kb. 20%-át kitevő réteg, melyet joggal sorolhatunk ide, meghatározó gaz-

dasági és társadalmi szerepet kapott Kecskemét életében. Ennek tagjai elég stabil gazdasági alappal rendelkeztek ahhoz, hogy a gazdasági viszonyok változásaihoz alkalmazkodni tudjanak. Joggal állíthatjuk azt is, hogy a város „földszerző” politikájának egyik legjelentősebb haszonélvezői lettek. A forradalmat megelőző évtizedek során gazdálkodásuk alapjait szélesíteni tudták, vagyonukat számottevően növelték. (L. XXVII. táblázat.)

XXVII. táblázat.

A FONTOSABB ADÓALAPOK %-OS MEGOSZLÁSA AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Adóalapok		Vagyon rétegek					össz.
		Nincstelen	Törpegazda	Kisgazda	Közéngazda	Nagygazda	
Házartások %-os	száma	807	2526	875	368	166	4742
	aránya	17,1	53,2	18,4	7,8	3,5	100
Saját tulajdonú szántóföldek			1410	4335	6772	7649	20166
Árendás szántó /hold/			829	47260	35815	25079	10893
Szántóföldekkel rendelkezők száma			278	821	348	162	1609
Szőlő /kapás/			3068	1503	1014	732	6317
Igásállatok			535	2001	1202	913	4651
Fejőstehenek			63	74	114	101	352
Szarvasmarhák			177	559	570	1000	2306
Juhok			838	1460	6273	20780	29351

A későbbi évtizedek mezőgazdasági fejlődése mindennek előtt ennek a rétegnek munkája, gyarapodni akarása révén ment végbe. A mezőgazdaság legfontosabb feltételeinek (szántóföld, rét, igás állatok stb.) kb. 40%-át birtokolták, és a szükséges munkaerő is bőven állott rendelkezésükre. Joggal állíthatjuk, hogy ezekben az évtizedekben a Duna–Tisza közén élő paraszti lakosság tipikus alakja lett a városban és a környéken élő gazdálkodó kisbirtokos, aki a maga és a családtagok munkaereje révén boldogult.

Fele ekkora létszámú sem volt ugyan a középgazda réteg, de a kb. negyedfélszáz család számát tekintve is igen figyelemre méltó, hisz a paraszti háztartásoknak ugyan alig 10%-át alkotta, de a valamilyen szántófölddel rendelkezőknek több mint 20%-át! Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági termelőeszközök több mint harmada ennek a társadalmi csoportnak a tulajdonában, birtokukban volt, — viszonylag kis

száma ellenére — érthetően a város egyik legfontosabb teherviselőjévé lett. Az ide sorolt háztartások tagjai anyagi megalapozottságuk, családi kapcsolataik és növekvő intellektuális igényeik révén nemcsak a mezőgazdaságból, hanem a város közigazgatásából és szellemi életének formálásából is egyre többet kért maga számára.

Létszámában ugyan a legcsekélyebb a másfél száz háztartásból álló nagygazda réteg, de a társadalomban elfoglalt helyét vagyoni súlya minden téren hosszú időre biztosította. Bár számuk sem becsülhető le, gazdasági alapjuk, vagyonuk, társadalmi és gazdasági befolyásuk nemcsak a városban volt meghatározó, hanem kihatott a környező települések életére is. A számokat, arányokat vizsgálva érdemes utalni arra is, hogy a tényleges gazdaságok közül minden tizedik ide volt sorolható! Ugyancsak nagyon figyelemre méltó, hogy a gazdaságok közül minden harmadik a közép- és a nagygazdák tulajdonában volt. Ez azt jelentette, hogy néhány hasonló mezővárostól eltekintve a nagyfokú szegénység mellett, számát tekintve egy igen széles és nagyon jelentős vagyoni alappal rendelkező — paraszt-polgári — társadalmi réteg jött létre már a polgári állam megteremtése előtt Kecskeméten.

Miként már több alkalommal is utaltunk rá, zselléren itt nem pontosan azt értették mint amit a közigazgatás és a jog terminológiája takart.³⁶⁹ Kétségtelen, hogy aránytalanul nagy részük valóban nincstelen, vagy csak csekély javakkal rendelkező paraszt volt. De ezeket sem nyomorította az ország nagyobb részén még fennálló jobbágyi köztöttség, személyükben gyakorlatilag szabadok voltak, sőt mint a város polgárai ingatlanok (szőlő, szántó, stb) tulajdonosai is lehettek. Nagy részük semmiféle vagyonnal nem rendelkezett, napszámosként, alkalmi munkásként keresték meg élelmüket, ruházatukat. Ebből a kb. ezer háztartásból került ki a mezőgazdasági részes művelők jelentős része, közülük került ki változatlanul a cselédek nagyobb hányada is. Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy 15%-uknak volt földtulajdona, és több mint 20%-uknak volt *saját*, bár csekélyke szőlője. (L. VI. táblázat.)

Sajnos a zsellérek összeírása nem ad lehetőséget arra, hogy a köztük meglévő vagyoni különbségeket pontosan fel lehessen tárni, illetve életkörülményeikre nem lehet megalapozottan következtetni. A VII. tized tanácsnoka, aki néhány évvel később a város polgármestere lett, az átlagosnál részletesebben és alaposabban végezte el az összeírást, így munkája alapján tehetünk néhány észrevételt. Bár legkisebb számban ebben a tizedben éltek zsellérek, az adatok nyújtanak tájékoztató pontokat.

Egyértelműen megállapítható, hogy az 54 háztartásból 33 családfő napszámos volt. Rajtuk kívül egy-egy molnár-, mészáros-, illetve

asztaloslegényt vettek nyilvántartásba. Tehát ez is dokumentálja azt a kétségbe nem vonható tényt, hogy a zsellérek aránytalanul nagy része napszámos- és egyéb alkalmi munkából élt. Tizenhárom esetben található olyan háztartás, amelynek családfője mesterember volt, akik részben vagy egészében meg tudtak élni iparos tevékenységükből, bár nem volt feltétlenül önálló műhelyük, üzletük.³⁷⁰

Ki kell emelnünk, hogy a város egészében a zsellérek nem elhanyagolható hányada, 7,7%-a nem, vagy nem kizárólag a mezőgazdaságból élt, hanem iparos, kereskedő vagy bérlő volt. Főleg ezek közül kerültek ki azok a háztartások, amelyekben cselédet, szolgálót is tartottak.³⁷¹

Ugyancsak utalnunk kell arra is, hogy bár a zsellérek közé sorolták az ekkor már jelentős számban lévő zsidó háztartásokat, a feldolgozásunkban alapul vett nyilvántartásokban ezek nem szerepelnek, mivel nem voltak a város teljes jogú polgárai, és így különféle kötelezettségeik teljesítését, azok nyilvántartását is más formában követelték.

Egészen sajátos helyet foglaltak el a város társadalmán belül az un. téglások. Az összeírásokban kb. 50 háztartás tűnik fel több esetben is. Ezek sajátos körülményeik miatt sem a gazdák, sem a zsellérek közé nem lehetett bevenni. Életmódjuk és vagyoni helyzetük alapján gazdának nem voltak mondhatók, hisz földbevajt putrikban laktak, a városban telkük, házuk nem volt, téglá és vályogvetésből éltek.

Viszont a nyomorúságos, egészségtelen putri mégis a sajátjuk volt, nem másnál laktak, így zsellérnek sem minősültek. Esetenként az is előfordult, hogy csekélyke szőlővel, kerttel rendelkeztek.³⁷²

A tanyarendszer kialakulásával párhuzamosan jelent meg Kecskemét — és a környező, hasonló fejlődésen átment mezővárosok — társadalmában egy új, egyre népesebb társadalmi csoport, a kertészeké. Többségükben a zsellérek közül kerültek ki.³⁷³ Tekintettel arra, hogy a gazdasági szempontból mind fontosabb tanyákon egyre több terményt, jószágot és különféle gazdasági felszerelést tartottak, ezek gondozásáról, védelméről a gazdáknak gondoskodniuk kellett. Az önálló lakással nem rendelkező zsellér család itt nemcsak szállásra, hanem az év egészében munkára is talált. Az esetek egy részében részesművelésre is vállalkozhatott.

A kertészek gazdasági és társadalmi fontosságát jól érzékelteti az is, hogy nyilvántartásukra, majd bizonyos keretek között megadóztatásukra a magisztrátus újabb és újabb intézkedéseket tesz.³⁷⁴ Tekintettel arra, hogy a forradalom előtt az egységes és szilárd keretek e tekintetben még nem alakultak ki, számukról az egyes pusztákon való megoszlásukról teljesen objektív képet nem lehet alkotni. A fennmaradt nyilvántartások (L. V. táblázat) kb. nyolcszáz háztartásra terjed-

tek ki, de ezt semmiképpen sem tekinthetjük teljesnek, hisz több jelentős pusztá adatai hiányoznak.

A korabeli utalások két ezer körüli kertész családról szólnak.³⁷⁵ Tehát joggal feltételezhetjük, hogy számuk nemcsak elérte, hanem meg is haladta a városban élő sorstársaikét, a zsellérékét. Bár a tulajdonukban lévő élőállatok közül csak a lovak száma a figyelemre méltó, így gazdasági súlyuk csekély volt, de munkaerejük, főleg a szőlő és gyümölcsstermelésben szerzett szaktudásuk révén igen jelentős mértékben hozzájárultak a város határában az anyagi javak létrehozásához.

XXVIII. táblázat.

A CSELÉDEK MEGOSZLÁSA

Rendi tagozódás	Vagyoni tagozódás	Háztartások száma	1	2	3	4	Cselédet tartók száma	Cselédek száma
			cselédet tartott					
Nemesi háztartások	vagyontalan							
	törpegazda	42	2	1			3	4
	kisgazda	17	3	1			4	5
	középgazda	41	13	16			29	45
	nagygazda	35	1	27	7		35	76
	<i>összesen</i>	135	19	45	7		71	130
Paraszti háztartások	vagyontalan	26						
	törpegazda	1859	56	9			65	74
	kisgazda	801	86	22	1		109	133
	középgazda	301	85	64	1		150	216
	nagygazda	121	20	70	13	1	104	203
	<i>összesen</i>	3108	247	165	15	1	428	626
Iparosok és kereskedők	vagyontalan			2			2	4
	törpegazda	372	96	19	1		116	137
	kisgazda	54	17	5			22	27
	középgazda	25	4	14	1		19	35
	nagygazda	9	1	7	1		9	18
	<i>összesen</i>	460	118	47	3		168	221
	<i>Mindösszesen</i>	3703	384	257	25	1	667	977

A létszámban rohamosan gyarapodó kertészekkel szemben egyre zsugorodott a cselédség. Az előző évszázadokban a háztartásokhoz viszonyítva lényegesen népesebb volt ez a társadalmi réteg.³⁷⁶ Bár még a XIX. század második felében sem tudta mellőzni az Alföldön munkaerejüket sem a mezőgazdaság, sem az ipar és a háztartások egy része, a rideg állattartás fokozatos visszaszorulásával párhuzamosan

csökkent fontosságuk. A növénytermesztés nem igényelt olyan folyamatos gondozást mint az állattartás, így a cselédek helyett gazdaságosabb volt napszámosok, részesművelők, vagy kertészek alkalmazása.

A számukra vonatkozó feljegyzések nem mondhatók teljesnek. (L. XXVIII. táblázat.)

A tanyákon és pusztákon alkalmazott cselédeket nem vették pontosan nyilvántartásba. Gazdasági fontosságukat, a város társadalmára, közérzetére gyakorolt hatását, annak fokát lemérhetjük a velük kapcsolatosan hozott számtalan városi statutumot, amelynek anyagi díjazásukat, alkalmazásuk módját és kereteit, szórakozásaik korlátozását és fegyelmezésüket egyaránt részletekbe menve érintik.³⁷⁷

Itt is utalnunk kell arra, hogy ez a cselédség merőben különbözik a latifundiumokon még közel száz éven át fellelhető cselédségtől. Semmiképpen sem kezelhető önálló, több szempontból is elkülönülő társadalmi réteggént, ahonnan nem, vagy csak igen nehezen lehetett kitörni. Ezek a cselédek nem ritkán néhány éves szolgálat után zselétként, kertészként, napszámosként, vagy olykor gazdaként dolgoztak a mezőgazdaságban, tehát többségükben házasságkötés után szakítottak a korábbi nagyfokú kiszolgáltatottsággal járó munkájukkal, helyzetükkel.

A nyilvántartásokban fellelhető közel ezer cseléd 13,3%-a nemesi családok szolgálatában állott. A többségükben vagyonos nemesi háztartások 52,6%-a alkalmazott cselédet. Feltűnő lehet, hogy a még szerény vagyonú nemesi családok egy része is igényt tartott munkájukra. Ez esetben utalnunk kell arra, hogy nagy részben olyan idős házaspárokról vagy személyekről van szó, akik már önálló gazdálkodást nem, vagy minimális keretek között folytattak, a szolgálók, cselédek nem a termelő munkát, hanem inkább csak gondozásukat, kényelmüket szolgálták. A közép- és nagy vagyonnal rendelkező háztartások viszont csaknem kivétel nélkül tartottak egy, többségükben pedig két cselédet.

Számukból adódóan is a paraszti háztartások alkalmazták a legtöbb cselédet, szolgálót. Az összes cseléd 64%-a ezekben a gazdaságokban található. Fel kell viszont figyelni arra is, hogy csak a háztartások nem egészen 14%-a foglalkoztatott cselédet. Ez azt jelzi, hogy a paraszti gazdálkodás a mind intenzívebb növénytermelés, a fokozottabb istálló állattartás körülményei között nagyjából a családban lévő munkaerőre és a fontosabb szezonmunkák alkalmával napszámosokra, kertészekre hagyatkozott elsődlegesen.

Mindenképpen feltűnő, hogy a cselédek és szolgálók 22,6%-át az iparosok és a kereskedők alkalmazták.³⁷⁸ Ezt részben néhány szolgáltató terület (pl. vendéglátás) gyors fejlődése magyarázza. Tehát az iparosoknál és a kereskedőknél szolgáló cselédek legfeljebb a legna-

gyobb mezőgazdasági munka idején dolgoztak a szőlőben, gyümölcsösben, idejük nagy részét a műhelyekben, vagy a háztartásokban töltötték.

Már korábban is hangsúlyoztuk, hogy a mezővárosi paraszti társadalom már a XIX. század derekán igen erősen tagolt volt. Nemcsak az egyes viszonylag jól elkülöníthető csoportok között voltak számottevő érdekellentétek, hanem sokszor azokon belül is. Az egyik fő ütközési vonal a régi legelők megőrzése és azok felparcellázása között húzódott. Egyre jelentősebb lett a bormérés széles körű hasznélvezői és a tőkeerős bérlők közötti ellentét is. A nagyon szűkös tőkekínálat a hozzá kapcsolódó csaknem uzsorakamattal nemcsak újabb feszültségi pontokat mélyített el, hanem a parasztság mind nagyobb csoportjait hozta függőhelyzetbe, többeket pedig nyomorba juttatott.³⁷⁹ Évtizedeken át a paraszti gazdaságok százait terhelte meg jórészt a nyomott gazdasági élet miatt a magas adó és az árenda. A parasztság kétségtelenül számbeli és gazdasági gyarapodása tehát távolról sem volt zavartalan ezekben az években sem. A személyes szabadság és a földtulajdonjoga, a jelentős bérletek megszerzésének lehetősége egyszerre jelentette a társadalmi és a gazdasági emelkedés lehetőségét és az anyagi pusztulást. A csekély szabad tőke, a rendkívül rossz közlekedés, a gyenge belső piac védtelenné tette a legszorgalmasabb parasztot is. A különféle természeti csapásokkal szemben a megfelelő tartalék és a szervezettség hiányában teljességgel ki volt szolgáltatva.

A jórészt iskolázatlan, vagy csak az elemi ismeretekkel felruházott parasztok között nagyon nehezen honosodott meg a pallérozottabb gazdálkodási mód. Az újabb növények termesztését, a nagyobb hasznot hozó állatok tartását csak a közvetlen tapasztalatok nyomán tudta elsajátítani. A beszerzés és az értékesítés terén pedig teljesen magára maradt, nagyon gyakran évek keserves munkájának eredményeit a gátlástalan kereskedők élvezhették.

A régi és az új naponta megvívta harcát a szokásaiban egyébként is konzervatív paraszti társadalomban. 1848-ra inkább még csak a későbbi lehetőségek előkészítése ment végbe. Az igazán nagy áttörésnek nagyobbrészt csak a feltételei és az első csírái fedezhetők fel ezekben az években.

4. Polgárság

A mezővárosi polgárság szükségszerűen különbözött a jelentős kereskedelmi központok vagy a leginkább iparosodott városok polgárságától. Az anyagi javak termelésében és a közvetítésében betöltött szerepe is számottevően eltért a klasszikus értelemben vett polgárságtól. A jelentős múltra visszatekintő, de még mindig viszonylag szűkkörű árutermelés és a péngazdálkodás, a kimondottan rossz közlekedési

viszonyok, a gyenge belső piac miatt eleve nem jöhettek létre a polgári foglalkozások olyan széles bázisai, körei mint az ország nyugati, északnyugati részein, illetve a kereskedelem gócpontjain. A mezővárosi polgárság jelentős hányada még a XIX. század derekán is több szállal kapcsolódott a mezőgazdasági termelés valamely területéhez. Egyes csoportjai pedig tevékenységüknek nagyobb, fontosabb részét éppen a mezőgazdaságon belül fejtették ki. Néhány szűkebb foglalkozási ág pedig az értelmiséggel állott közvetett vagy közvetlen kapcsolatban.

Éppen ezért kell képlékenynek, kialakulatlanoknak mondanunk a mezővárosi polgárságot. Több tagja, több csoportja éppenhogy kiemelkedően volt ezekben az években az agrárlakosság széles tömegéből, és nem kevesen a válság éveiben vissza is tértek oda. A depresszióktól terhes negyvenes évek nem kedveztek Kecskeméten sem annak a folyamatnak, amely révén egyre többen kísérelték meg, hogy részben vagy egészében szakítsanak a mezőgazdasági tevékenységgel.

Mindebből következik az a gond, amely rendkívüli módon nehezíti a mezővárosi polgárság legjelentősebb sajátosságainak a megrajzolását is. Még létszámuk hozzávetőleges megállapítása is nagy nehézséggel jár. A kecskeméti polgár, gazda régi joga volt, hogy bizonyos mérvű kereskedelmet folytathasson.³⁸⁰ De a háztulajdonnal rendelkező iparos és kereskedő is „gazdának” számított, és az adóztatás során itt vették számításba. A kontárokról, szatócsokról az összeírók meg sem emlékeztek, mivel a vitathatatlan adóalapot írták elsődlegesen össze. Ezek az adóösszeírások tehát nem igazán alkalmasak számuk pontos megállapítására. Éppen ezért célszerű egy 1850-ből származó összeírást is figyelembe venni.³⁸¹ (L. XXIX. táblázat.)

KECSKEMÉT VÁROS JÖVEDELMI ADÓJÁNAK ÖSSZEÍRÁSA

Foglalkozás	Osztály			Összeg /Ft-ban/ szerinti megoszlás							össz.
	I.	II.	III.	0-50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-2000	2001-5000	
	Asztalos	23				14	9				
Asztalos kontár	8			7	1						8
Bádogos	2				1	1					2
Bognár	25			2	17	6					25
Bognár kontár	6				6						6
Borbély	3				2	1					3
Cipész	15			2	9	4					15
Cukrász	1					1					1
Csizmadia	133			24	74	35					133
Ekekészítő	1			1							1
Ezüstműves	2				2						2
Esztergályos	3				3						3
Faragó	2			1	1						2
Festő /szoba/	8			2	3	1	2				8
Fésűs	2				2						2
Gazdálkodó	200		6	31	126	37	10	1	1		206
Gombkötő	1		1								1
Gyógyszerész	4		1		1	3		1			5
Gyorskocsis	1				1						1
Hadseregszállító	2		1	2		1					3
Haszonbérlet	8			2	3	3					8
Hentes	24			24							24
Hivatalnok	3		9		1	1	2	6	2		12
Iparosnő	21				1						1
Juhszékes	10			9	1						10
Kalapos	9				7	2					9
Katonatiszt nyugalmazott			1					1			1
Kádár	8			4	4						8
Kályhás	1			1							1
Kárpitos	1				1						1
Kártyakészítő	1				1		1				1
Keményítő	1										1

KECSKEMÉT VÁROS JÖVEDELMI ADÓJÁNAK ÖSSZEÍRÁSA

Foglalkozás	Osztály			Összeg /Ft-ban/ szerinti megoszlás							össz.	
	I.	II.	III.	0-50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-2000	2001-5000		
	Kereskedő /megi. nélkül/ aprólék- boltos bőr fűszer gyapjú házaló- kis- liszt- rőfös- só- szalonna- szatócs vas- vegyes- zsibáros Kéményseprő Késes Kocsmáros ser- és szappanfőző és szatócs Kovács Köcsönkönyvtáros Kőműves Könyvkötő Kötélverő Közbirtokos Kupec Lakatos Lelkész Malmos gazda	16 2 1 3 3 3 6 3 1 15 1 1 8 4 10 1 1 2 55 5 1 1 41 31 3 5 3 16 30 3 18		2		4 1 1 1 5 1 1 2 4 1 1 2 1 1 1 1 2 1 6 13 3 5 2 9 3 11	8			1 1		

KECSKEMÉT VÁROS JÖVEDELMI ADÓJÁNAK ÖSSZEÍRÁSA

Foglalkozás	Osztály			Összeg /Ft-ban/ szerinti megoszlás						össz.	
	I.	II.	III.	0-50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-2000		2001-5000
	Mesterség és kereskedés	1					1				
Mészáros	3					2	1				3
Mérmők	3	1			1	1	1	1			4
Mézeskalácsos	1						1				1
Molnár	33				23	10					33
Nyomdász	1						1				1
Órás	1				1						1
Orgonakészítő	1					1					1
Orvos	4				4						4
Ötvös	1				1						1
Pék	3						3				3
Piac haszonbérletje	1								1		1
Pintér	1					1					1
Posztónyíró	1					1					1
Rézműves	2				1	1					2
Rostás	1					1					1
Seborvos	1				1						1
Sapkás	3			1	1	1					3
Serfőző	1									1	1
Sütőmester	3			1	1	1					3
Szabó	66			17	41	8					66
női-	3			1		2					3
Szappanos	3					3					3
Szatler	1				1						1
Szeszgyáros	1					1					1
Szűjgyártó	19			4	8	7					19
Szítás	1				1						1
Szűcs	52			8	29	15					52
Szűrszabó	6			3	3						6
Takács	69			8	55	6					69
Talicskás	2				2						2
Tanácsnok	2				2						2

KECSKEMÉT VÁROS JÖVEDELMI ADÓJÁNAK ÖSSZEÍRÁSA

Foglalkozás	Osztály			Összeg /Ft-ban/							össz.
	s z e r i n t i m e g o s z l á s										
	I.	II.	III.	0-50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-2000	2001-5000	
Tímár	32			6	10	16					32
Tőkepénzes és kereskedő	1		5		3	1		1		1	6
Ügyvéd	13			1	6	5	1				13
Ügyvezető			1					1			1
Üveges	2				1	1					2
Vendéglős	5					1	2	1	1		5
Vattakészítő	1				1						1
Nincs jelölve	1		1			1		1			2
<i>összesen</i>	1146		22	205	622	283	42	17	8		1180

Ennek adatai jobban összhangban vannak Csányi János többször idézett megállapításaival.³⁸² A közel 1200 jövedelemadó fizetésére kötelezett személy bevételei alapján a kétségtelenül polgári foglalkozást űző háztartások száma Kecskeméten a század derekán kb. ezer lehetett. Ez a szám, ha az összes háztartásnak csak kis hányadát jelentette is, önmagában is feltétlenül jelentős volt.

Az egységesnek semmiképpen sem mondható mezővárosi polgárságon belül közel kétszázra tehető azok száma, akik a kereskedelemmel, az áruforgalom valamely területével szoros kapcsolatban voltak. A fő foglalkozását tekintve azonban csak fele sorolható ide. Annál nagyobb viszont az iparosok aránya, hisz a gyárpar kifejlődése előtt alapvető közszükségleti cikkek egész sorát a kézműipar teremtette elő.

Külön is érdemes utalni a pénzgazdálkodással foglalkozók ekkor még kicsiny csoportjára, amelynek mind száma, mind szerepe jelentősen megnőtt a következő évtizedekben.

Feltétlenül gondolnunk kell arra is, hogy mind tevékenységében, mind mentalitásában igen közel állott a polgársághoz a gazdagabb parasztok és a nemesség legtöbb csoportja, amelynek évtizedek óta az árutermelés és a pénzgazdálkodás viszonylag széleskörű gyakorlása, a mind pallérozottabb gazdálkodás követése során nemcsak a racionalitásában, a városi életmódjában, hanem általános kultúráltságában, a kibontakozódó önszervezésében és érdekeinek, ügyeinek egyre tudato-

AZ IPAROSOK ÉS KERESKEDŐK ADÓALAPJÁNAK TAGOZÓDÁSA

Rendi tagozódás	Vagyon szerinti megoszlás	Csak háza volt	Csak szőlője volt	Háza mellett						össz.
				Csak szántója volt	Csak szőlője volt	Csak tehene volt	Szántója szőlője jószága	Szeszfőző üstje	Jelentős mezőgazdasági üzeme	
Nemes	vagyontalan									
	törpegazda									
	kisgazda									
	középgazda								1	1
	nagygazda								1	1
<i>összesen</i>									2	2
Gazda	vagyontalan									
	törpegazda	173	25	7	161	6				372
	kisgazda			3	4		42	5		54
	középgazda								25	25
	nagygazda								9	9
<i>összesen</i>		173	25	10	165	6	42	5	34	460
Zsellér	vagyontalan									
	törpegazda		79							79
	kisgazda									
	középgazda								1	1
	nagygazda									
<i>összesen</i>			79						1	80
<i>Mindösszesen</i>		173	104	10	165	6	42	5	37	542

sabb, önérzetesebb képviselésében is vagy megegyezett a polgársággal, vagy nagyon közel állt ahhoz.

A feudális társadalom utolsó esztendeiben a mezővárosi polgárságot nemcsak szakmai, hanem vagyoni és rendi szempont alapján is lehet csoportosítani. (L. XXX. táblázat.)

Míg a korábbi évtizedekben a nemességen belül viszonylag jelentős számban volt fellelhető iparos, a század derekán ezek száma minimálisra csökkent. Továbbra is számottevő maradt viszont a zselléreké, akik között sokan lehettek olyan kontárok, akiket az adóösszeíró nem vett nyilvántartásba. Velük kapcsolatosan érdemes felfigyelnünk arra, hogy kivétel nélkül mindegyiknek volt legalább csekélyke szőlője. Tehát a mezőgazdasági termeléshez legalább egy szűk területen az önelátás szintjén kapcsolódtak. Azt is látnunk kell viszont, hogy jobbmódú személy csupán egyetlen akadt köztük.

Az iparosok és kereskedők aránytalanul nagy része a gazdák között lett nyilvántartásba véve, mivel saját házuk is volt.³⁸³ E tény akár arra is utalhat, hogy valóban egy-két generációval korábban minden szállal a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódtak eleik. Ezen gazdák közel negyven százalékának viszont kizárólag csak háza volt, így megélhetésük teljes egészében az iparos-szolgáltató tevékenységéhez kötődött. További 44,7%-uk csak minimális nagyságú, mennyiségű mezőgazdasági termelőeszközzel, illetve termelőerővel rendelkezett. Tehát nem egészen 16%-uknak volt számottevő mezőgazdasági ingatlanuk, csupán néhány százalékuk volt a jómódúak és a gazdagok közé sorolható.

Egészében tehát megállapíthatjuk, hogy a kecskeméti polgárság vagyoni súlya alapján sem lehetett a város életét meghatározó csoport.

Ezért a város igazgatásából is csak nagyon szűkösön vehették ki részüket.

E megállapítások mellett ki kell röviden térni két etnikai csoportra, amely kizárólag a polgári tevékenységek valamelyikéhez kapcsolódott, de tagjai hosszú időn át nem számítottak a város teljes jogú polgárainak.

A görögök, illetve a velük együtt itt letelepedett szerbek már a XVII. század végén jelen voltak Kecskemét kereskedelmében.³⁸⁴ Bár a görögöknek a XVIII. század végétől nem kellett különösebb hátrányokat elszenvedniök, a paraszti lakosság részéről mindvégig érződött velük szemben bizonyos mérvű fenntartás.³⁸⁵ Közülük egyesek ezt azzal kívánták ellensúlyozni, hogy igyekeztek bekerülni a helyi nemesek közé.³⁸⁶

Még hosszú évtizedeken át megőrizték fontosságukat a helyi kereskedelemben, de a XVIII. század végétől egyre nagyobb és egyre nehezebben leküzdhető konkurenciát jelentettek számukra a zsidó

kereskedők. A század második felében erőteljes asszimilálódás indult meg közöttük.

Kecskemét már a hódoltság idején szoros kapcsolatokat épített ki a budai zsidó kereskedőkkel, bankárokkal. A XVII–XVIII. század fordulójától kezdve pedig a város engedélyezte, hogy zsidó kereskedők hosszabb–rövidebb időre megtelepedjenek a városban.³⁸⁷ A század második felétől pedig egyre nagyobb részt szereztek a város kereskedelméből.³⁸⁸ A XIX. század elejétől már zsinagógájuk is van a városban.³⁸⁹ A harmincas években már iskolájuk is működött.³⁹⁰

A huszas évektől egyre jelentősebb bérletekhez jutottak.³⁹¹ A kecskeméti polgárság soraiba való fokozatos beilleszkedésük lehetőségét dokumentálja, hogy 1839-ben néhányan már házat is vásárolhattak, és Milhoffer István a méltán népszerű orvos külön szőlővásárlásra is kapott engedélyt.³⁹² A város lakosainak a velük szembeni liberális eljárását érzékelteti az is, hogy 1848 tavaszán pedig kötelezték őket a nemzetőrségben való szolgálatra, míg sok városban nem engedték be az önkéntes jelentkezőket sem.³⁹³

Az itt élő zsidó közösség a század derekára mind számát, mind gazdasági szerepét tekintve igen jelentőssé vált. A 152 családon belül 808 főt tartottak nyilván. Ezek között a vagyoni különbségek lényegesen szélsőségesebbek voltak, mint a polgárság többi csoportjain belül. Csupán 81 olyan család volt köztük, amelyik vagyona alapján közadó alá lehetett vonni. Tehát a közösségnek közel fele nyomorúságos körülmények között élhetett. A vagyonosabbak közül is csak 41-nek volt jelentősebb kereskedése. Igaz közöttük volt két, a kecskeméti viszonyokat tekintve igen gazdag kereskedő, 10-en a másodrendű kereskedők között, 29-en pedig a harmadrendűek között voltak fellelhetők.³⁹⁴

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a polgári, vagy alapvetően polgári foglalkozást űző háztartások száma 1200–1400 közötti lehetett. Számukat növelte még a legények és a kontárok sora. Bár kétségtelen, hogy a lakosság aránytalanul nagy része a mezőgazdaságból élt, ez a réteg egyre figyelemre méltóbbá vált, hisz az összlakosság kb. 20%-át alkotta.

5. Értelmiség

Kecskemét társadalmának felvázolása nem lenne teljes az értelmiség említése nélkül. Ennek a társadalmi csoportnak definiálása akkor talán még nehezebb lehetett mint ma. Éppen ezért számszerű megállapítást tenni csaknem lehetetlen. Akadályozza ezt az is, hogy az ide tartozók jelentős hányada különféle okok miatt vagy mentes volt az adózástól, vagy nem tüntették fel tényleges foglalkozását, képzettségét a különféle nyilvántartásokon.

Az értelmiség néhány csoportját kétségtelenül jól meg lehetett határozni. A városi magisztrátus tagjai közül többen fejtettek ki egyértelműen értelmiségi tevékenységet. Csányi János több témából is figyelemre méltó cikkeket, tanulmányokat publikált. Itt dolgozott már ekkor is a később kiváló történetíró Hornyik János, aki szellemiségevel kétségtelen már ekkor is hatott környezetére. Gömör Frigyes színes egyéniségén túl sokan mások méltóak lennének arra, hogy életüket, munkájukat széles körben ismertessük. Hangsúlyoznunk kell, hogy a város tanácsnokai, mérnökei, orvosai és gyógyszerészei aktív közösségi munkájuk révén szakmai tevékenységük határain messze túlmutatóan hatottak.

Számszerűen is jól behatárolhatók az ügyvédek, akik a jogszolgáltatáson túl mind a közigazgatásban, mind a helyi önkormányzatban tevékenyen részt vállaltak. Róluk szólva semmiképpen sem szabad csak az egy-két tucatnyi, hivatalosan is nyilvántartásba vett személyre gondolni, hisz a református jogi akadémia működése révén egyre több olyan jogi végzettségű személy volt a városban, akik ismereteik ellenére nem ezen a pályán dolgoztak. Említésük során gondolnunk kell a jelentős számú zugprókátorra is, akikkel már évtizedek óta meggyűlt mind a magisztrátusnak, mind a hivatásos ügyvédeknek a baja.³⁹⁵ Ennek a szakmai csoportnak a száma több tucatra volt tehető.

A tanítók, tanárok és az oktatással vagy azzal is foglalkozó lelkipásztorok, az egyes vallások lelkészei, papjai az értelmiség újabb jelentős csoportját alkották a városban. Tekintettel arra, hogy több mint két és fél ezer tanulót oktattak, neveltek, a templomokban tízezrek lelki életét irányították, hatásuk a város szellemi életére csaknem felmérhetetlenül nagy lehetett.³⁹⁶ Ezek száma is több tucatra tehető.

Alapos feltárások hiányában igen keveset tudunk arról, hogy az egyes művészetek terén hányan, és milyen szinten tudtak hatni közvetlen, vagy tágabb környezetükre.

Azt viszont kétségtelenül tudjuk, hogy a fokozódó szellemi igényesség eredménye lehetett az a buzgalom, amely vidéken elsőként hívta életre a kaszinót, illetve kaszinókat.³⁹⁷ Ugyancsak a viszonylag széles körű igény talajában gyökerezhetett meg gyorsan és igen erősen Szilády Károly nyomdája, amely szellemi igényességével is széles körben hatott. Az itt élő értelmiség, tanulóifjúság szellemi éhségéről tanúskodott az a két könyvkereskedés is, amely a század derekán működni tudott a városban.³⁹⁸

Ennek az igénynek anyagi alapja viszont eléggé szűkös lehetett, mivel a negyvenes évek elején minden buzgolkodás ellenére sem tudott megalakulni a helyi olvasókör a csekély tagdíj vállalási kötelezettsége miatt.³⁹⁹

A város értelmiségéről egészében azt állapíthatjuk meg, hogy itt is létszámában viszonylag csekély, anyagi erőforrásait tekintve gyenge volt. A nemzeti kultúra, a racionálisabb gazdálkodás és az emberiség sok megnyilatkozása érdekében önzetlenül és sokat vállaló, de mind társadalmi szempontból, mind szervezetileg elszigetelt volt és maradt még évtizedeken át. Szellemi hatását éppen ezért meglévő kapacitásának arányában sem tudta kihasználni. A város jövője, fejlődése szempontjából viszont fontos alapköveket pakoltak le már ezekben az évtizedekben.

ÖSSZEGZÉS

Az eredmények és a fontosabb tanulságok összegzése során feltétlenül indokolt az előző három feldolgozás néhány fontosabb adatát is felhasználni. Ezáltal lényegesen egyértelműbbé válik, milyen ellentmondások halmozódtak fel a késői feudalizmus utolsó másfél évszázadában a mezővárosok gazdaságában és társadalmában. Ekkora időszak arra is alkalmas, hogy a feudális társadalom közismerten lassú változásait is plasztikusabban megmutathassuk, érzékelhessük.

A hódoltság alatt *elvadult táj* egy része alighogy kultúráltabb formát öltött, főként a túllegettetés miatt egy, a korábbinál is nagyobb veszedelem fenyegette a Homokhátság településeit: a futóhomok elindulása a termőföldekre. A XVIII. században lényegében még nem változott a korábbi gyakorlat: a paraszti társadalmak a természeti környezetüket fel- és kihasználták. A túlzott igénybevételből eredő pusztulások és egyensúlyi zavarok megfékezésére, majd az egyensúly visszaállítására csak a XIX. század folyamán történik érdemi kezdeményezés. Igen figyelemre méltó, hogy a tényleges orvoslás nagyobb részét a kisebb, magánkézben lévő erdők, valamint szőlők és gyümölcsösök telepítésével maga a lakosság végezte el.

A *magisztrátus és a lakosság kapcsolata* erős hullámzást mutat. Tekintettel arra, hogy csak a vagyonosabb rétegek vehettek részt a városi önkormányzatban, egyfajta feszültség mindvégig fennállt. Kétségtelen viszont, hogy a lakosság szélesebb köreinek az érdekeit is szolgálták az esetek nagy részében azok az intézkedések, amelyek a refeudalizálási törekvések meggátlására, a helyi nemesség túlkapásainak korlátok közé szorítására irányultak. Ebben számíthattak a cívisek nagy többségére.

Közvetve és közvetlenül is az egész város érdekeit szolgálta az a hosszú távú program, amely arra irányult, hogy a jászkunokhoz hasonlóan megváltsa magát a város. Ez a törekvés a város polgárainak tulajdonjogát illetően is tisztább viszonyokat teremtett volna. Egyben lehetőséget ígért arra, hogy a szabad királyi státus elnyerésével mentesüljön a nemesi vármegye befolyása alól.

A XVIII. században viszont jóidőre nem a szabad polgári létért, hanem a korábbi mezővárosi kiváltságok megmentéséért kellett Kecskemétnek is harcolnia. Csak súlyos anyagi áldozatok árán tudta a város az úrbéri rendelet után az évszázados kiváltságait, jogi kereteit megőrizni. Jórészt ezzel összekapcsolódva jelentkezett, de egészen a polgári forradalomig eltartott a helyi nemességgel szembeni küzdelem, amely megkísérelte biztosítani rendi kiváltságait. Ezt a belső feszültséget használta ki később a nemesi vármegye arra, hogy a város feletti befolyását fokozatosan növelje.

Többször is komoly ellentét feszült a magisztrátus és a paraszti lakosság között, ha szőlők és erdők telepítésére, legelők szántóföldé történő átalakítására történt kezdeményezés, mivel a magisztrátus a jómódú juhos gazdák és a rideg állattartást folytatók érdekeit következetesen védte.

A történelmi választaknál a magisztrátus a cívisek partnere lett: a nem csekély belső harc eredményeként a századfordulótól csaknem folyamatossá vált a környező puszták tartós bérletbe vétele, illetve magváltása, majd azok parcellázása (bérlet vagy tulajdon formájában). Vállalkozott ennek az igen nagy gazdasági műveletnek pénzügyi kezelésére is. A feudális társadalom utolsó évszázadaiban is nemcsak meghatározó hanem csaknem kizárólagos foglalkozási ág maradt a lakosság számára a *mezőgazdaság*. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a másfél évszázad során mélyreható átrendeződés ment végbe az egyes ágazatok között, és jelentősek az elmozdulások az ágazatokon belül is. A korábbi rideg nagyállattartás meghatározó szerepe fokozatosan csökkent. A korszak végére a lakosság nagyobb hányada számára a *növénytermesztés* lett a megélhetés legfőbb forrása, és az állattartás is egyre több szálon annak eredményeitől függött. A növénytermesztésen belül is igen jelentős fejlődést tapasztalhatunk különösen a reformkorban. A XVIII. század első felében a kertészgazdálkodáson alapuló növénytermesztés még sok tekintetben az állattartásnak volt alárendelve. A földek művelése is ennek megfelelően történt. A falvakban ekkor még általános nyomáskényszer itt viszont nem tudott kialakulni, az egyes gazdák „kertjükön” belül maguk választották meg a tavaszi és az őszi vetés helyét. A szántók termelőképességének megőrzésében is érdekeltőbb volt az itteni cívis gazda mint a falusi jobbágy. A trágyázás már viszonylag korán és elég széles körben gyakorlattá vált. A reformkor végén mintagazdaságot alapítottak a vetésciklus népszerűsítésére, a minden tekintetben igényesebb, korszerűbb gazdálkodás ismertetése és közvetlen támogatására.

A kenyérgabona termelése lépést tudott tartani a lakosság rohamos növekedésével. Gabonát inkább csak az aszályos években vett a város. Bő termés esetén a hadsereg vásárolta fel a terményt, részben pedig elvermelték azt. Távolabbi piacokra csak ritkán szállítottak. A szántók területének látványos növekedése a századfordulóra és a XIX. század első felére esett. Az 1780-as 19675 holddal szemben 1847-ben 129253 holdat vettek nyilvántartásba adóztatás végett.

A kapás és az ipari növények többsége gyorsan meghonosodott, de igazán jelentőssé csak a burgonya és a kukorica lett. A takarmánynövények termesztése csak a századfordulón kezdődött, szélesebb körben pedig csak a reformkorban honosodott meg.

A szőlő és a gyümölcs telepítése igen régi hagyományokra épült. A futóhomok megkötésének kényszere felerősítette ezt a folyamatot. Ez lett a legszélesebb körben végzett mezőgazdasági tevékenység már a XVIII. század elején. Mind a felhasznált terület, mind a termelt mennyiség növekedése folyamatos volt. 1780-tól a század derekáig a szőlők területe közel négyszeresére nőtt. A borgazdálkodáson belül a fejlődés nem volt ilyen erőteljes. A termés nagyobb részét helyben fogyasztották el, de a reformkorban már a pesti és a budai piacokon is biztos vevőkre találtak.

A mennyiségi növekedés szoros kapcsolatban volt a termelési szervezet belső átalakulásával. A fél évszázad alatt csaknem hatszorosára nőtt a várostól gyakran igen nagy távolságban lévő szántók megművelése és hasznosítása csak a tanyás gazdálkodás keretein belül vált lehetővé. Ez a több évszázad óta ismert termelési forma előbb az állattartásban, később a gabonatarmelésben, végül a szőlő- és gyümölcsstermesztésben is utat tört magának. Ez nemcsak a hatékonyabb gazdálkodást tette lehetővé, hanem a különféle gazdasági ágak, tevékenységek kölcsönhatását is biztosította.

A növénytermesztés fejlődését számottevően segítette az, hogy a helyi piac felvevőképessége is jelentősen nőtt, a reformkortól pedig a pesti és a budai piacok készítették a gazdákat arra, hogy terményeiket minél feldolgozottabb formában szállítsák (pékáruk, husáruk, borok, tartósított gyümölcsök stb.)

A növénytermesztés legfőbb akadályai: a tőkehiány, a magas bérleti díjak, a távoli piacok, rossz utak, a kellő szakismeret hiánya, a birtokok széttagoltsága, a bővebb termést biztosító vetőmag hiánya stb.

Az állattartás is igen nagy változáson ment át. A kun puszták elvesztése után a rideg állattartás lehetőségei fokozatosan zsugorodtak, de a gulyákban még a forradalom előtt is több ezer szarvasmarhát őriztek a város pusztáin. A ménesekbe kivert lovak száma is az ezret jelentősen meghaladta. A nagy állattartás feladata viszont a reformkorban már elsődlegesen a megfelelő számú igavonó biztosítása lett. Míg a XVIII. század elején az ígás lovak a jármos ökrök számának csak háromnegyedét alkották, 1847-ben már háromszor annyi lovat használtak a mezőgazdaságban mint ökröt. Ezek a változások különösen figyelemre méltókká válnak, ha összehasonlítjuk a nagybirtok gyakorlatával.

A korábban is jelentős juhtenyésztés a gyapjú iránti igény növekedésének hatására rendkívüli fejlődésen ment át. 1707-hez képest ötven év alatt a juhok száma tízszeresére nőtt. Az 1760-as évek végétől fokozatosan bővült a merinói juhok száma. A sokféle hasznosítást biztosító juhászat olyan mérvű lett, hogy a magisztrátus különféle korlá-

tozó intézkedések bevezetésére kényszerült. Tekintettel arra, hogy viszonylag kevés gazda számára nyílt lehetőség jelentős számú nyáj tartására, ez a társadalmi feszültség egyik forrásává vált. Vagyoni réteggépítő szerepe egészen a század derekáig érvényesült.

A kukorica termesztésével a sertésstenyésztés új szakasza kezdett kialakulni.

Bár a baromfitenyésztés régi hagyományokra épült, a tanyagazdálkodás a kisállattartás valóságos felvirágzását eredményezte.

Az állattartás jövedelmezőségét a piacok felvevőképességén túl az alábbi tényezők határozták meg: a megfelelő mennyiségű abrak, illetve takarmány előállítás, legtöbbször hiánya: a megfelelő tenyészállatok hiánya: a megfelelő istállók, ólak építéséhez szükséges pénz, illetve érdekeltség hiánya: az állategészségügy fejletlensége.

A társadalmi munkamegosztás növekedése révén Kecskeméten már XVI. századtól számottevő céhes *kézműipar* alakult ki. A XVIII. században az országosan is jelentkező tendenciák részeként a mezővárosi lakosság számának növekedésével és a fizetőképes kereslet gyarapodásával párhuzamosan nőtt, fejlődött a mezőváros céhes ipara. A kézművesek számszerű növekedése nagyütemű fejlődést jelez. A választott négy időpontban — 1707, 1757, 1780 és 1847 — 55, 242, 433 végül pedig 1183 iparosról szólnak forrásaink. Ha nem is ilyen ütemű, de mindenképpen töretlen fejlődést érzékeltet az egyes mesterségek számának növekedése: 13, 32, 46 majd 60. A közvetlenül a termelést és a létfenntartást szolgáló iparágak mellett mind több olyan iparos is megélhetést talált, akiknek tevékenysége biztosította a fokozatosan jelentkező civilizációs és intellektuális igények helyben történő kielégítését is.

A kétségtelenül igen figyelemre méltó fejlődés íve nem fedheti el a valóság árnyekosabb oldalait: ez az ipar alapvetően a helyi igényeket elégítette ki, csak kis mértékben jutott termékeiből, szolgáltatásaiból a város határain kívülre. Nem figyelhető meg érdemi specializálódás. Az igényesek, a luxus, a divat követői Pesten vásárolták ruháikat, ékszereiket, bútorait.

Régtől fogva figyelemre méltó volt ugyan a mezőgazdasági feldolgozó ipar néhány területe (malom, szesz), de a reformkor végéig e téren is alig történt érdemi változás. Még a máshol jól bevált szélmalomok is lassúbb tempóban dohogtak itt. Kevés volt az olajütő, csekély az igazán igényes szeszgyártás, létproblémákkal kellett megküzdenie a sörgyártásnak és az ecetgyártásnak is. A gőzgép csupán egyetlen malom terveként jelentkezett a forradalom előtt.

Számottevő ugyan a termelőeszközökhöz nem jutott mesterek és legények száma, de tőke és piac hiányában manifakturális szervezet létrehozására nem gondolt senki

A *kereskedelem* lehetőségeit Kecskeméten is jelentős részben a város földrajzi helyzete határozta meg. Mivel az országhatároktól távol, egy nagy tájegység közepén helyezkedik el, és közelében sincs folyó, ezen adottságok már alapvetően behatárolták a nemzetközi, illetve a hazai árucserébe betölthető szerepét. Ezt az elég hátrányos helyzetet nem tudta ellensúlyozni komolyabb módon sem mezőgazdasági, sem ipari termékeivel.

Árucseréjét kedvezőtlenül befolyásolták az országos átlagnál is rosszabb közlekedési viszonyai. Így a külföldre irányuló áruk mennyisége is — az össztermékéhez viszonyítva —, a XVII. századhoz képest fokozatosan csökkent.

Lélekszámát tekintve az ország negyedik legnagyobb városa Pest-Buda és Szeged között a viszonylag gyenge céhes iparával csak másodrendű piacközpont volt. Terményeinek és termékeinek nagy részét maga fogyasztotta el.

Országos vásárai a XVIII. században az élő állatok nagyarányú felhajtása miatt joggal voltak híresek. Ezek „csüggedése” viszont 1820 táján már olyan mérvű lett, hogy a magisztrátus is ismételten kénytelen volt vele foglalkozni. Ez az állapot évtizedeken át érdemben nem változott.

Kecskemét kereskedelme — több állítással szemben — még az Alföldön sem volt kiemelkedő, semmiképpen sem hasonlítható Debrecen, Szeged, de még Baja forgalmához sem. Vagyonosabb kereskedőinek száma is eltörpült azoké mellett.

A város polgárai nagyobbrészt csak mezőgazdasági cikkeik helybeli értékesítésébe kapcsolódtak be. A külvilággal való árucseréje nagyobb része előbb a görög (szerb) kereskedők, majd a századfordulótól a zsidó kereskedők kezében összpontosult.

Kecskeméten *pénzgazdálkodás* meghatározó szerepet játszott már a hódoltság korában is. Árucseréje, naturáliákban történő fizetés, ellenszolgáltatás elenyészően kis mértékű volt. A munkabéreket, saláriumokat, konvenciókat vagy kizárólag vagy nagyobb részt készpénzben fizették. Ugyancsak fejlett pénzforgalomról tanúskodnak a különféle adásvételek, testamentumok, peres követelések, bérletek, adók stb. fizetéséről szóló feljegyzések is.

Nem kecskeméti sajátosság, hanem a korabeli viszonyok következménye, hogy még a XVIII. század második felében is számottevő az idegen pénzek jelenléte a napi forgalomban. A századfordulótól viszont szerepük elenyésző. Az arany- és a nagyobb ezüstveretek csak a nagyobb arányú kölcsönök és adásvételek, esetenként örökbehagyások alkalmával kerültek forgalomba. Az 1811-es devalválás után az országosan megfigyelhető pénzforgalom vált itt is kizárólagossá.

A pénzforgalom nagyságáról és a felhalmozás jellegéről ilyen irányú kutatások hiányában nehéz nyilatkozni.

A paraszti szorgalom és takarékoság eredményeit folyamatosan megcsapolták az igen súlyos állami terhek, a különféle helyi adók, a magas bérleti díjak. Nem kedvezett a felhalmozásnak az országosan is csaknem divattá vált, sokszor tékozló fogyasztás, az öltözködésben megnyilvánuló rendkívül költséges szokás sem. A megtakarításokat részben a további extenzív termelésbe, részben az alkalmi kölcsönök kihelyezésébe tartották célszerűnek befektetni.

A mezővárosi *társadalom* nagy változásokon ment át a feudalizmus utolsó évtizedeiben.

Talán legfeltűnőbbek a *demográfiai* módosulások: 1707-ben 6–7 ezernél többen aligha éltek itt, 1787-ben 22626, 1851-ben 39834 főt írtak össze. A háztartások száma is hasonló változást érzékeltet: 1707: 663, 1757: 2778, 1780: 3931 és 1847: 4742 (és további közel ezer kertész háztartása). A XVIII. században is a kiscsaládok az általánosak. A különféle nagy járványokat és a még mindig igen nagy halandóságot a folyamatos bevándorlás ellensúlyozta.

A város nemzetiségi összetételén a migráció lényegi változást nem eredményezett. Mivel nem csoportosan történt a betelepülés, az asszimiláció folyamatos volt. Még a görög (szerb) és zsidó kereskedők között is feltűnő volt az elmagyarosodás gyorsasága.

Maradandóbb hatással volt a bevándorlás a vallási összetételre. A korábbi katolikus és református vallások mellett ennek révén emeltek az egyes hitközségek pravoszláv, luteránus és izraelita templomokat. Minden bizonnyal a bevándorlás révén változott meg a korábbi (feltételezett) 50–50%-os arány a katolikusok és a reformátusok között 1847-re 65,4:27,5%-os arányra. Már a kortársak is példásnak nevezték a városban tartóssá vált felekezeti türelmet. Demográfiai eltérések a két nagy felekezet soraiban leginkább a házasságkötéseknél feltűnőek, jól érzékelhetők még a szülések esetében, és valamelyest kimutathatók még a halálozásnál is.

A késői magyar *rendi* társadalom egyik fő sajátossága kétségtelenül az volt, hogy nem tudott általánossá, még kevésbé kizárólagossá válni. A szabad paraszti fejlődés szigetei fenmaradtak, és számukban gyarapodva nagy hatással voltak a jelentősebb mezővárosokra, és ezen keresztül az egész magyar társadalmi fejlődésre. Kecskemét társadalma a korábbi évszázadokban is sok hasonlóságot mutatott ezekkel. A nemesi rend itt lényegében nem volt fellelhető, hisz a beköltöző nemesek és az armalist szerző cívisek elfogadták külön-külön a rájuk háruló terhek viselését.

Csak az országosan kibontakozódó refeudalizációs törekvések hatására indult meg a nemesek harca annak érdekében, hogy a helyi

jogszabályokkal, vállalt kötelezettségeikkel szemben a közös nemesi kiváltságokat érvényesítsék. Tekintettel arra, hogy a jobbmódú nemesek nagy része a nem túl jelentős közvetlen anyagi hasznot hozó kiváltságok elé helyezte a mezővárosi önkormányzat megőrzéséből származó sokkal nagyobb előnyöket, köztük egységes álláspont nem tudott kialakulni. A nemesek jogaikat a vármegye segítségével sem tudták jogilag érvényesíteni, bár azokkal szemben, akik nem teljesítették adó és közszolgálati kötelezettségeiket, a magisztrátus csaknem tehetetlennek bizonyult. Részben a közterhek alóli kibúvának, részben a családi kapcsolatoknak, a közigazgatásban betöltött szerepüknek, az átlagosnál magasabb intellektusuknak feltétlen szerepe volt abban, hogy vagyoni gyarapodásuk kétségtelenül gyorsabb és feltűnőbb volt mint cívis társaiké.

A mezővárosi *parasztság* az ország egyes részein más és más alapokból kiindulva folytatta harcát régi jogainak megőrzése végett, illetve a jobbágyi sorsból való kiemelkedés érdekében. Kecskemét a fokozatos megváltakozással a szabad királyi város címmel együttjáró jogok megszerzését tűzte ki célul. Ha a polgári forradalom győzelméig ezt teljesen nem is tudta elérni, a nemesi vármegye gyámkodását, az úriszék jelenlétét nem is tudta megszüntetni, a megváltakozás érdekében kifizetett hatalmas összegek kiadása nem volt teljesen hiába való, mert a döntő többségében paraszti lakosság számára így tudta elérhetővé tenni megélhetésük legfőbb forrását, a termőföld birtoklását. Csak ennek árán vált lehetővé, hogy a lakosság mind nagyobb része be tudott kapcsolódni az árutermelés és pénzgazdálkodás korszerűbb intézményrendszerébe.

Kecskemét több más alföldi mezővároshoz hasonlóan el tudta kerülni azt, hogy közvetlen földesúri kezelésbe kerüljön. Jobbágytelkek itt sem alakultak ki, a város lakói mint polgárok házukat, kertüket, szőlőjüket éppúgy adták-vették, örökítették tovább mint bármely ingóságukat. A jobbágyi függést, a földesúrral szembeni naponkénti megalázkodás kényszerét nem ismerték. Szabad parasztként, a közösség gazdasági kényszerétől is mentesen végezhatték termelői tevékenységüket.

Megfelelő díj lefizetése után gyakorlatilag bárki letelepedhetett. (A zsidók és a görög-szerb kereskedők esetében egy ideig az idegen állampolgárság ténye volt az akadály.) Az anyagi állapot döntötte el az esetek többségében, hogy vásárolt-e házat, telket valaki, és vált-e ezáltal teljes jogú városi polgárrá, lett-e „gazda”. A zsellér ugyan nemcsak abban különbözött a gazdától, hogy nem volt saját háza, telke, hanem abban is, hogy nem volt teljes jogú polgár, nem viselhetett tisztségeket, nem bérelhetett szántókat stb.

A gazdák és a zsellérek aránya 1757-től alig módosult: mind ekkor, mind 1780-ban a háztartások 30,4%-át alkották, és 1847-ben is a kertészekkel együtt 33,1%-ot képviseltek. Tehát a gazdák és a zsellérek között a kétharmad–egyharmad arány csaknem állandósult. Tekintettel arra, hogy a háztartások száma igen nagy mértékben megnőtt, a csaknem változatlan arányok mögött látnunk kell azt, hogy a gazdák száma időközben kb. ötszörösére emelkedett. Ez tehát azt jelentette, hogy az emancipálódás lehetősége nem jogi fikció volt, hanem a városban cselédként, vándorlegényként megjelenő bevándorlók száma a zsellérekénti megtelepedés után nem volt reménytelen a további társadalmi és vagyoni emelkedés. A szabados mezővárosban a feudális társadalom utolsó szakaszában is igen erős társadalmi-gazdasági „felhúzó” erő érvényesült folyamatosan.

A mezővárosi agrár tömegek új rétege volt a kertészeké, akik gyakorlatilag zsellérek voltak, s csak abban különböztek az e néven nyilvántartott sorstársaiktól, hogy ők állandóan tanyán éltek.

A létszámban folyamatosan gyarapodó kertészekkel szemben a cselédek számában folyamatos csökkenés észlelhető. Bár még a XIX. század második felében sem tudta mellőzni munkaerejüket az Alföldön sem a mezőgazdaság, sem az ipar és a háztartások egy része, a rideg állattartás visszaszorulásával párhuzamosan csökkent a termelésben betöltött szerepük. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a cselédség merőben különbözik a latifundiumokon előtől. Nem kezelhető önálló, zárt társadalmi csoportként. Többségük néhány évi szolgálat után zselléreként, kertészként, napszámosként, olykor akár gazdaként dolgozott tovább a mezőgazdaságban. Nem ritkán inkább életkorhoz kötődött mint társadalmi csoporthoz.

A mezővárosi paraszti társadalom már a XVII. században erősen tagolt volt. A növénytermesztés és a kézműipar fejlődése révén a korábbiakhoz újabb rétegeképző tényezők társultak. A közép és gazdag paraszti vagyon újabb összetevőkkel gyarapodott. A szegények és a gazdagabbak közötti ellentétek a bérek ismételt limitálása miatt is konzerválódtak. A birtokosokon belül is számottevő feszültség képződött. A juhos gazdák, a nagyállattartásban még mindig érdekelt cívisek és a legelők felparcellázását kívánók között az ellentétek nem csökkentek. A tőkehiány, a nem ritkán jelentkező uzsorakamat miatt a gazdák mind jelentősebb rétegei lettek kiszolgáltatva a kereskedő és pénzkölcsönzésre képes csoportoknak.

Mégis merőben hamis az a beállítás, hogy az árutermelés és pénzgazdálkodás miatt a szegények még szegényebbek lettek, és az elnyomorodás megállíthatatlan folyamattá vált. A statisztikai feldolgozások és összesítések néhány nagyon figyelemre méltó, ezzel ellentétes tendenciát érzékeltetnek. Akadt ugyan néhány terület, ahol a jobbmódú-

ak részaránya fokozatos növekedést jelez: a vizsgált négy időpontban a kisbirtokosok tulajdonában lévő juhok aránya fokozatosan csökkent. 21,5%, 9,7%, 10 %, végül pedig csak 4,9%. Ezzel szemben a nagygazdák részesedése rohamosan emelkedett: 45,8%, 62%, 67,6%, majd 71,2%. Ezzel a társadalom egészére nézve igen negatív tendenciával szemben viszont több ellentétes irányú folyamatot lehet szembeállítani. A juhászatnál lényegesen meghatározóbbá váló szántóknál egy átmeneti visszaesés után egy kiegyenlítő tendencia erősödött meg. Az 1707-es 27,7%-ról jelentős volt a visszaesés: 16,8%, de a század végére már ismét 24,7%, majd 1847-re már a közben ugrásszerűen kibővült szántók 40%-át művelhették meg. Ezzel szemben a nagygazdák kezében 33,8%, 52,6%, 42,8% a reformkor végén pedig 25,5% volt. Akár újabb feltűnő jelenségnek mondhatjuk, hogy a földek megművelésében és a szállításban meghatározóvá váló lóállományon belül a kis birtokosok számára még kedvezőbb arányeltolódást jeleznek a statisztikai összesítők. A hámos lovak 16,7%, 26%, 33,6% végül pedig már 47%-a volt tulajdonukban. A nagygazdák részesedése: 50,9%-ról 30,8%, 31,7%, illetve 13,9%-ra csökkent. Mindez tehát azt is jelzi, hogy a korábban említett fejlődés, amely a parcellázások során végbement, egy mélyreható reformfolyamattal ért fel, amely során a kisbirtokosság nem vált kiszolgáltatottá földjének megművelésében.

A társadalmi kiegyensúlyozottság egyetlen területen sem volt olyan mérvű mint a szőlő tulajdonlásában. A nagygazdák kezén a szőlőkertek 17,1%, 30,2%, 18,4% és 1847-ben csak 11,5%-a volt. Ez az egyetlen adóalap, amelyből a törpegazdák mindvégig számottevően részesedtek: 22,9%, 26,6%, 40,9% és a reformkor végén 47,2%-ban. Tehát ebben, az árutermelésben is mind fontosabb ingatlan birtoklásában sem tapasztalható valamiféle koncentráció.

Megállapítható tehát, hogy a mezővárosi keretek a feudalizmus késői századaiban békés viszonyok esetén biztosítottak egy — bár igen lassú, és több alkalommal is megszakított gazdasági gyarapodást és társadalmi emelkedést lakói számára.

Főleg a reformkorban követhető nyomon a mezővárosi társadalmon belül az a folyamat, amely során a lakosság egy része mindinkább *függetlenedik a mezőgazdaságtól*. Nem lehet ekkor még értelmiségről és polgárságról beszélni a fogalmak későbbi értelmében. A munkamegosztásban való elhelyezkedésük, az ingóságok és az ingatlanok birtoklásában sincs még igazi elhatárolódás. De a keretek egyre jobban kirajzolódnak.

Az egyik legfeltűnőbb jelenség talán az iparosok és a kereskedők fokozatos elkülönülése a mezőgazdaságtól. 1707-ben a középbirtokosok és a nagygazdák között még jelentős számban lelhetők fel. Az iparosok és kereskedők 32,8%-a tartozott ide, 1757-ben már csak 26,9%, 1780-

ban pedig már csupán 5,7%-ban. Ugyanezt a tendenciát jelzi az is, hogy a nemesek között az iparos 1707-ben 18,2%, 1757-ben 13,6%, 1847-ben pedig 1,5%.

Bár az értelmiségi és az alkalmazotti réteg ekkor még szinte széjjelválaszthatatlan, azt egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a XIX. században számuk növekedése felgyorsult. Ügyvédek, papok, tanárok, orvosok, gyógyszerészek, tanítók, jogi végzettséggel rendelkező hivatalnokok stb. mind meghatározóbb szerepet kapnak nemcsak a mezőváros szellemi életében, hanem annak irányításában is. Szerepük Kecskemét későbbi gazdasági és szellemi emelkedésében kétségtelesen meghatározóvá vált.

Kecskemét a viszonylag kedvező történelmi előzmények következtében úgy jutott el a polgári forradalomhoz, hogy gazdasági adottságai jobbak voltak az országos átlagnál és a közvetlen környezeténél. Mezőgazdaságában az árutermelés és a pénzgazdálkodás több évszázados gyökörrel tekintett vissza. Főleg a reformkorban több olyan új folyamat indult meg, amely az ország legfejlettebb mezőgazdasági területein is jórészt még csak kialakulóban voltak. Kézműipara az utóbbi fél évszázadban sokat dolgozott le a korábbi lemaradáson. Bár a tőkefelhalmozás eléggé kezdetleges szinten állt, és a városnak nagy adósságai voltak, elegendőnek bizonyult mind a mezőgazdaság, mind a közlekedés további fejlesztéséhez.

Társadalma is tagoltabb volt az átlagos mezővárosi társadalomnál, lényegében megegyezett a kevésbé fejlett szabad királyi városokéval. Rendkívül széles munkaerő tartaléka, jelentős számú iparosa és kereskedője, vidéki viszonylatban figyelemre méltó értelmisége lehetővé tette, hogy a város mindvégig aktívan részt vegyen a polgári forradalomban és a szabadságharcban.

A polgári viszonyok kiépülése után fejlődésbeli előnyei segítették abban, hogy környezeténél intenzívebben és gyorsabban kapcsolódjon be a tőkés gazdasági fejlődésbe.

JEGYZETEK

- 1 Kecskemét történetének egyik első megfogalmazója a kiváló drámaíró, Katona József volt, aki „Kecskemét Alsó Magyarország szabados mezőváros történeti” címmel akarta elkészíteni munkáját. Váratlan halála miatt csak kb. harmada készült el. OROSZ L. 1974. 188–197. Művelődéstörténeti szempontból ugyancsak fontos Szokolay Hártó János: Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése, azaz: régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása c. munkája. A verses várostörténet keletkezésének körülményeit és jelentőségét ismerteti: OROSZ L. 1989. 83–96.
CSÁNYI is ad egy rövid történelmi áttekintést, bár munkájának fő célja a korabeli állapotok bemutatása volt. CSÁNYI János: 1840.
- 2 HORNYIK János: 1860–1866. Későbbi kutatásai nem kevésbé fontosak a történettudomány számára, de a kiváló történésznek már nem jutott ideje arra, hogy a következő korszak megnövekedett forrásanyagát az előzőhöz hasonló igénnyel és eredménnyel feldolgozza és publikálja.
- 3 A Kecskemét múltja és jelene c. munkának pontos tematikai tervét is elkészítették és az egyes fejezetek szerzőit is kijelölték. Közöttük található a város századfordulón élő valamennyi szellemi kiválósága: Kada Elek, ifj. Bagi László, Bíró Lajos, Hanusz István, Pásthly Károly, Liszka Béla, Szilády László stb. A munka végül nem készült el. Csaknem száz évvel később kezdődött egy újabb próbálkozás. Az 1980-as évek végén Kecskemét város megbízást adott monográfiájának elkészítésére a MTA Regionális Kutatási Központjának. A munka Varga János akadémikus főszerkesztő és Csatári Bálint felelős szerkesztő irányításával folyik.
- 4 A hódoltság korához képest kétségtelenül csökkent az ország külkereskedelmében lévő súlya, hisz az élőállat-export aránya, fontossága a többi cikkhez képest fokozatosan visszaesett. Ráadásul ezt is a közvetítő kereskedelem bonyolította le, így annak hasznából a helyiek keveset láttak. Az országos árucseréből is mérsékelten vette ki részét.
- 5 A XIX. század második felében a gabonatermesztéssel, a filoxéra vész követően pedig szőlő és gyümölcsstermelésével növelte a külkereskedelemben való részese-dése arányát. HULEJ Endre–Ö KOVÁCS József: 1986.
- 6 Itt csak röviden érdemes utalni Szabó Kálmán gazdag életművére, Erdei Ferenc munkáira és Németh László: Mathiász panzió c. munkájára, mivel a közeljövőben jelenik meg Lisztes László: Kecskemét bibliográfiája c. kötete, amely e téren is részletes tájékozódást biztosít.
- 7 A mezőgazdaság un. szocialista átszervezését sem lehetett az országosan követett szabványok alapján itt elvégezni. A termelészövetkezetekkel szemben éppen ezért a szakszövetkezetek súlya, szerepe ebben a megyében lényegesen nagyobb maradt mint az ország többi részén.
- 8 Ezúttal csak FÖRDŐS L.: 1933., GESZTELYI NAGY László: 1926., HAJNÓCZY Iván: 1939., LIPÓTY Sándor: 1935., PAPP László: 1936., RÉVÉSZ László: 1956., és SZABÓ Kálmán sokirányú tevékenységének ide vonatkozó részére utalunk.
- 9 Mágis fel-fel bukkan pl. az az állítás, hogy a hódoltság alatt az itt lakók sorsa elviselhetőbb volt mint a XVIII. században, mert — miként Hornyik is utalt a helyi szájhagyományra — a török a tehénnek egyik–másik csecsét fejte meg, a német mind a négyet. A XVIII. századot nem ritkán a visszaesés bizonyosságául idézik.
- 10 A II. világháború során a városból Szentlőrincre kiszállított levéltári anyag az épülettel együtt minden bizonnyal megsemmisült.

- 11 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1977/78., 1979., 1979/1980., 1980., 1981/a., 1985/d., 1986.
- 12 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c, illetve 1985/e.
- 13 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1982, 1985/f.
- 14 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/g, 1989/a., illetve 1990/c.
- 15 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1981/b, 1985/b., 1985/h.
- 16 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987/a.
- 17 VARGA János: 1952. 51–52., 54., 60–69.
- 18 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b. I. 1707. 133–182.
- 19 Uo. II. 1757. 183–248.
- 20 Uo. III. 1780. 249–324.
- 21 H. PÁLFY Ilona: 1935.
- 22 Ezúttal is megkülönböztetett figyelmet fordítunk az adóösszeírásokra. Ezekben az évtizedekben az egyes társadalmi csoportokat külön-külön írták össze. A gazdákra vonatkozó adatok: IV. 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai, m/ Összeírások, 200. Vagyonszeírás: 1847–1848. (Minden levéltári utalás a Bács-Kiskun Megyei Levéltár anyagára vonatkozik.)
Az összeíráshoz adott utasítás: IV. 1504. b/ 70. Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1847. II. 28. tsz. 201.
A rovás összegének meghatározása: IV. 1504. c/ Közigazgatási iratok, 1847–48.
A nemesek vagyoni állapotára vonatkozóan a feldolgozáshoz legközelebb álló felvételt volt célszerű feldolgozni: IV. 1504. m/ 114. „Az 1843–44-ik évi Nemes Uraknak és vagyonaiknak összeírása Kecskeméten.” Birtokaik megállapításához felhasználható még: IV. 1504. m/ Puszták haszonbérleti lajstromai, 92.
A többi társadalmi csoport vagyonára vonatkozóan: IV. 1504. c/ 1848/49. Zsellérek személyei és vagyonának összeírása, illetve IV. 1504. m/ 28. Ö. 195., továbbá: m/ 112., és IV. 1504. c/ 193–194., 1848–49. A kertészekre vonatkozó adatok: IV. 1504. m/ Vagyonösszeírások, 1847–48.
- 23 Egy átlagos törpe gazdának mondható pl.: ifj. Dávid János, aki 3 hold szántóval és fél kapás szőlővel rendelkezett. IV. 1504. m/ Ö. 200. 2932/a. Kisbirtokos pl.: Tasi József, aki 65 hold árendás föld és 2 ló után adózott. Uo. 2906.
Középbirtokosok között átlagos vagyonú pl.: Sándor András, aki két jármos ökör, egy fejős tehén, 2 hámos ló, 7 hold saját szántó, 130 hold árendás föld és 5 kapás szőlő után fizetett adót. Uo. 2880.
Joggal nagygazdának minősül pl.: Pál Kovács István, akiknél 2 jármos ökröt, 3 két és 1 egy éves borjút, 2 hámos lovat, 3 tenyészsertést, 100 tenyészjuhót, 35 saját szántót, 260 hold árendás földet vettek nyilvántartásba. Uo. 2930. Fel kell viszont hívni a figyelmet arra, hogy sok esetben ennél lényegesen nagyobb adóalapot is rögzítettek. A statisztikai adatok feldolgozásának módja ugyanaz mint az előző három esetében. Tekintettel arra, hogy mind az alkalmazott módszereket, mind az adóösszeírásokkal kapcsolatos forráskritikai észrevételeket a korábbi feldolgozásnál részletesen rögzítettük, itt felesleges lenne megismételni.
IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b. 133–182., 183–248., illetve 249–324.
- 24 Kecskeméten Cegléden és Nagykőrösön is az urbárium megállapítása során lángholtak fel az ezirányú harcok a földesurak és a mezővárosok között. MAJLÁT Jolán-MÁRKUS István: 1943. NOVÁK László: 1986. és a legalapvetőbb: HORN- NYIK János: 1860–1866. III.
- 25 NOVÁK László: 1986., SZABÓ Attila: 1985.
- 26 A megváltakozásra 1745-ben került sor. A folyamat egészére vonatkozóan l. KELEMEN Kajetán: 1877., illetve Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez: 20–28.
- 27 HORN- NYIK János: 1860–1866. III. 3–69., illetve LIPÓTY Zs. Sándor: 1935.

- 28 IV. 1504. k/ Városi szerződések, illetve IV. 1504. b/ 76. 1796-ban a város Monostort szerezte meg, a századfordulón Szentkirály és Borbás pusztá nagyobb része került birtokába, 1830-ban Ágasegyháza és Páhi egy számottevő része növelte a város tulajdonát. 605–611.
- 29 LIPÓTZY Sándor: 1935.
- 30 Az idegenekkel, a bevándorlókkal szemben nem volt a XIX. században érzelmi ellenszenv sem a lakosságban sem a magisztrátus tagjaiban. A korlátozás minde-
nekelőtt arra irányult, hogy az egyébként is igen nagyszámú szegénység ne nyomassza még jobban koldulással, kéregetéssel a város lakosságát, és ne romoljon a közbiztonság. A különféle korlátozások ellenére házasságkötés, munkavállalás stb. révén változatlanul sokan telepedtek le. L. még: Ö. KOVÁCS József: 1990/a.
- 31 IV. 1503. Kecskemét Város Választott Közönségének iratai a/ Közgyűlési jegyzőkönyvek 1848. márc. 27. 6., és 7. pont. Évtizedek óta folytatta harcát a magisztrátus ezen önkényes megnyilatkozások ellen. 1827-ben már gyakran tapasztalt panaszként rögzítették: „...kiknek szölleik a szabad földek mellett vagynak, tetemes földfoglalásokat tesznek...” IV. 1504. c/ 168. jan. 8. 1831-ben földmérő bizonyította, hogy P. Nagy Mihály 1170 négyszögölnyi részt árkolt a saját földjéhez. IV. 1504. c/ 170.
- 32 IV. 1504. b/ 62. 565–566. 1844. jún. 3. A földfoglalások olyan mérvüekké váltak, hogy a tanács külön bizottságot volt kénytelen kiküldeni, hogy Nyír környékén és a Nagykőrösi út mellett történt jogtalan földfoglalásokat kivizsgálják. A polgári forradalom győzelme után ez a folyamat nem csitult, hanem még inkább felerősödött. IV. 1504. a/ 1848. I. 971. tsz.
- 33 IV. 1504. b/ 62. 563–564. 1844. VI. 3.
- 34 IV. 1504. b/ 63. 448–449.
- 35 IV. 1504. b/ 63. 450–451.
- 36 IV. 1503. a/ 1847. márc. 22. 936. tsz.
- 37 A befolyt bérleti díjat fordították a koldusok segélyezésére. IV. 1503. a/ 1847. III. 26. 931. tsz.
- 38 IV. 1504. a/ 1848. I. 956. tsz.
- 39 IV. 1504. c/ 1848. III. 27.
- 40 MÉREI Gyula: 1980, 319.
- 41 IV. 1503. a/ 1007.
- 42 IV. 1504. b/ 62. 1844. május 20. 517–521.
- 43 IV. 1503. a/ 1007.
- 44 IV. 1504. b/ 62. 517–521.
- 45 IV. 1504. a/ 1824. I. 40–42.
- 46 IV. 1504. b/ 69. 249–250.
- 47 IV. 1503. a/ 1134., illetve 897. tsz.
- 48 Ez hatalmas összeget, értéket jelentett, amit a város bevételeinek bővítésével nem tudott ellensúlyozni. IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai c/ Adólajstromok, 1847–48.
- 49 IV. 1510. Kecskemét Város Számvevőjének iratai a/ Számadáskönyvek, 1848–49. 301–305.
- 50 IV. 1503. a/ 1153. tsz.
- 51 IV. 1503. a/ 905. tsz.
- 52 IV. 1504. b/ 69. 121–123.
- 53 IV. 1504. b/ 69. 123–125.
- 54 IV. 1504. c/ 1847. II. 8.
- 55 IV. 1504. b/ 70. V. 19.

- 56 IV. 1504. b/ 76. 100. Június derekán a növekvő inség enyhítésére a tanács további 1000 pesti mérő rozsot vásárolt. IV. 1504. b/ 70. 1847. II. 184–185.
- 57 IV. 1504. b/ 69. 1847. I. 418., illetve II. 5.
- 58 A szélsőséges időjárásra vonatkozóan RÉTHLY Antal: 1970. találunk a XVIII. századból adatokat. A XIX. századból SZILÁGYI Tibor: 1990. rögzít sok feljegyzést. A különféle elemi csapások közül leggyakrabban a szárazság keserítette meg a parasztság életét. 1807, 1808, 1811, 1815, 1822, 1823, 1834, 1836, 1846 és 1847-es esztendők voltak különösen aszályosak. CSÁNYI János: 1840. 72., illetve KUBINYI Ferenc és VAHOT Imre: 1853. 95.
- 59 CSÁNYI János: 1840. 72.
- 60 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 97. A leírás természetesen illik a többi homokpusztára is.
- 61 Ennek megszervezése és ellenőrzése végül is meghaladta a várható eredmény nagyságát, általános gyakorlattá nem válhatott, de még viszonylag széles körben sem alkalmazták. IV. 1503. a/ 1847. 899. tsz. 354.
- 62 MAKKAI László: 1961. 63. Rámutat arra, hogy ekkor a magyar városfejlődésnek a fő problémája nem a tőkés gazdaságra való áttérés lehetősége, hanem a jobbágy-sorból való menekülés. Nagykőrös közel hasonló gondokkal küzdött. L. MAJLÁT Jolán–MÁRKUS István: 1943. 307–370.
- 63 CSÁNYI János: 1840. 78.
- 64 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 312. sz. statútum.
- 65 RÁCZ István: 1988. 40., illetve 110.
- 66 RÁCZ István: 1988. 109.
- 67 RÁCZ István: 1988. 131.
- 68 A nemesi családok számát teljes pontossággal csaknem lehetetlen megállapítani. Ennek fő oka, hogy több familia nemesi előjogait a város mindig is vitatta, és évtizedekre elhúzódó pereskedés után sem döntött a nemesi megye ez ügyben, illetve az egyes családok nem fogadták el a megye döntését, fellebbeztek, és szolgálói kötelezettségüknek nem tettek eleget. Itt az 1843–44-es összeírás alapján kimutatható 135 nemesi háztartással számolunk, bár a lajstromban 150 adatsor lelhető. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ugyanennyi kecskeméti nemesi háztartás volt. A lajstrom összeállításakor ugyanis a nemesek tulajdonában lévő házakat vették alapul. Így több esetben nem Kecskeméten lakó családfő is fel van tüntetve, illetve ugyancsak több esetben külön sorszám alatt található egy–egy tulajdonos olyan háza is, melyben más lakott. Pl. nemes Györfi János háza stb. Ugyancsak előfordult, hogy egy–egy sorszámhoz olyan név került, rendszerint özvegy asszonyé, akinél semmi érdemi adóalapot nem tüntettek fel. Joggal valószínűsíthetjük, hogy valamely családtagjánál élt, akinek időközben javait át is engedte. Ezeket a háztartásokat mellőznünk kellett, mivel az adatok nélküli „háztartások” bevonása a bizonytalanságot túlzottan megnövelte volna.
- A gazdák lajstromainál is fennállnak hasonló esetek, ahol ugyancsak eltekintettünk ezek számbavételétől. Itt ugyanis nem az adóköteles személyek számának a megállapítása volt a fő cél, hanem a tényleges háztartások, a gazdaságok vagyoni megoszlásának vizsgálata. Tehát mindkét esetben csak azokat a háztartásokat vettük figyelembe, amelyeknél értékelhető adatsorok álltak rendelkezésünkre.
- Az 1847. évi összeírásnál 170 nemes van feltüntetve, de itt is figyelembe kell venni a korábban említett tényezőket.
- 69 RÁCZ István: 1988. 108. 8. Ő 8624 holdat említ, de még 1846/47-es összeírás alapján is csak 3850,5, 1847/48-ban pedig 3877,5 holdat vettek nyilvántartásba. 1843-ban pedig 4254 hold saját szántójuk és 3007 hold árendás birtokuk volt. IV. 1504. m/ 114.

- Meg kell még jegyeznünk, hogy 1200 négyszögöles (kis magyar) holddal számoltak nem pedig 1600 négyszögöles kataszteri holddal.
- 70 A gazdák között vettek nyilvántartásba 26 olyan személyt, akinek figyelembe vehető adóalapja nem volt. Ezek minden bizonnyal valamely házzal rendelkező lakos (tehát gazda) önálló háztartásban élő hozzátartozói voltak, akiket így nem lehetett a zsellérek közé átsorolni.
- 71 Az eredeti összírások végösszege és a VI–VIII. táblázatok összege között kisebb eltérések mutatkoznak. Ennek az az oka, hogy a feldolgozáskor súlyozott átlagok alapján dolgoztunk. Ennek megbízhatóságát érzékelteti, hogy a rendkívül sokrétű bontás ellenére az összeírás végösszege és a súlyozott átlag alapján kapott összeg között mindössze 1,4% lett a különbség, ami azt jelzi, hogy a részadatok esetén a hibaszázalék elenyésző. A saját szántóföldek és az árendás birtokok esetében is az összesítést súlyozott átlagok alapján végeztük, így a kétféle szántó teljes területének megállapításakor erre figyelemmel kell lenni, az egyszerű összeadás alkalmával kisebb eltérés jelentkezhet.
- 72 Ezek közül a legsúlyosabb a forspont, a különféle katonai szállítások voltak. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 166., 216., 319., 365., és 377. sz. dokumentumok.
- 73 IV. 1504. b/ 1813–1814. 20.
- 74 IV. 1504. b/ 62. 217–218.
- 75 IV. 1504. v/ 16. 1847. nov. 27.
- 76 IV. 1504. m/ 92. alapján.
- 77 Ismételten utalunk arra, hogy a bérletek több súlyos közteher vállalásával is együttjártak: forspont, katonák beszállítása stb.
- 78 Itt ismételten fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a rideg állattartás és juhtenyésztés révén valójában ennél lényegesen nagyobb földterület haszonélvezői voltak.
- 79 A 3568 gazda háztartásból itt levontuk a 460 iparral és kereskedelemmel foglalkozó számát.
- 80 BALOGH István: 1962. 620., illetve VARGA János: 1982. 436–438.
- 81 MÉREI Gyula: 1980. 366.
- 82 CSÁNYI János: 1840. 78. A tanács már 1826-ban felszámolta azt a szokást is, hogy a marhát és juhokat tartó gazdák aratás után „...mások földeit szabadon s átáljában legeltethessék...” Uo.
- 83 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 106.
- 84 OROSZ István: 1980. A tanyáknak ezt a célszerűségét emeli ki a kétségtelen hátrányok mellett.
- 85 A témának igen jelentős irodalma van. Itt elsődlegesen a Duna–Tisza közti tanyarendszerre vonatkozó irodalmat érintjük, annak is csak azt a részét, amely a XIX. század derekán lévő tanyák sajátosságait mutatják be. Érdemes utalni arra, hogy a szerzők korábban a tanya egy–egy sajátosságát, oldalát emelték ki, és ebből is adódott, hogy jelentős volt az egyes szerzők közötti véleménykülönbség. Nyilvánvaló, hogy mind a térbeli, mind az időbeli meghatározottságot figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy az egyes tanyatípusokról, azok tényleges funkciójáról valós képet tudjunk alkotni.
- 86 Az sincs kizárva, hogy a tanya bizonyos formája már a hódoltság előtt kialakult a pusztásodás során.
RÁCZ István megállapítása: „Az első katonai térkép felvételeinek tanúsága szerint a XVIII. század végére a tanyarendszer lényegében kialakult.” RÁCZ István: 1976. 14.
- 87 MAKKAI László: 1961. 66.
- 88 A folyamatnak ezt az oldalát emeli ki OROSZ István is: 1980. 170.

- 89 LETTRICH Edit: 1968. 27.
- 90 SZABÓ Kálmán: 1936. Ő egyenesen úgy fogalmaz, hogy „...a szőlő és gyümölcsös kertekben épült házak nem igazi tanyák, az ott lakó birtokos vagy szőlőkapás pedig nem tartható igazi tanyai lakosnak...” A kertés tanyák valóban több szempontból különböznek a többitől. Ezek alapos elemzését FÜR Lajos: 1980., illetve 1983. végezte el.
- 91 ERDEI Ferenc: 1976. 18–19. AXVIII. századi leltárak igazolják a tanyákról eddig kialakított képet. A XIX. század elejétől a városi ház tartozékként fogták fel a tanyát, amelyet alkalmassá tettek hosszabb kinttartózkodásra is. Az állandó kintlakásra szánt tanyát a városi ház mintájára szerelték fel. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: 1990. 65–66.
- 92 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 13., 103., és 106. dokumentumok. A tanyák kialakulásában a városban lévő túlszűfoltosság másodrendű szerepet játszott. Igaz ugyan, hogy a letelepedés 24 forint lefizetéséhez volt kötve, és a pusztákon könnyebb volt megbújni, miként ezt LAKOS Béla is kiemeli (1913. 8.), de SZABÓ Kálmán és többen mások joggal hangsúlyozzák a zsűfoltossággal szemben motivációként a célszerűséget, a gazdaságosságot. SZABÓ Kálmán: 1936. 46.
- 93 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 13. sz. dokumentum.
- 94 GESZTELY NAGY László: 1926. 29.
- 95 SZABÓ Kálmán is ezt az okot emeli ki: „...Bocskoros Tóth Pálnak, minthogy a városban se háza, se olyan jószágja, amellyel a földjét művelhetné s a Publikumot szolgálhatná nincsen, s a közszolgálat alól a pusztán való lakásával magát egészen kivonta, kertje elvétezik...” 1936. 41–43.
- 96 MAKKAJ László: 1961. 66. A tanyarendszert adminisztratív eszközökkel nem lehetett megfojtani. Egyfajta kompromisszum alakult ki még a legkedvezőtlenebb időszakban is. NOVÁK László: 1990.
- 97 SZABÓ István: 1960.
- 98 SZABÓ Kálmán: 1936. 43. Ezekre olyan címen vetettek ki adót, hogy bár számottevő vagyonuk nincs, de élvezik mind a piacon való szabad árúsítás lehetőségét, mind a város nyújtotta közbiztonságot és egyéb szolgáltatást.
- 99 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/a. 285., illetve 247. sz. dokumentum
- 100 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 201. dokumentum
- 101 SZABÓ Kálmán: 1936. 46–49. A sok-sok eltérés mellett lényegében hasonló okok hívták életre a Szeged és Vásárhely környéki tanyákat is. A kialakulás folyamatáról, e sajátos termelés-szervezeti formának működéséről ad nagyon részletes és igen alapos képet: JUHÁSZ Antal: 1989. munkája.
- 102 Uo.
- 103 LAKOS Béla: 1913. 9.
- 104 Uo. 10.
- 105 CSÁNYI János: 1840. 78. Minden bizonnyal az ő közlése alapján teszi KUBINYI és VAHOT is a tanyán élők számát 2000-re.
- 106 LETTRICH Edit: 1968. 26. LAKOS Béla mellett GESZTELY NAGY is a tanyákon kint lakók viszonylag kis számát hangoztatja: „Az 1850 előtti térképek is azt igazolják, hogy a határ és dűlőtérképeken tanyák alig akadnak...” 1926. 16.
- 107 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 112.
- 108 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 107.
- 109 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/b. 20.
- 110 Uo. 13.
- 111 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 113.
- 112 A mintagazdaság földjét is az első két évben, míg a tényleges feltételeket meg nem teremtették, kölessel vetették be. IV. 1504. c/ 178.

- 113 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/b. 20–21.
- 114 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c 108.
- 115 CSÁNYI János: 1840. 87.
- 116 KUBINYI Fecenc–VAHOT Imre: 1853. 113. Bár utalnunk kell arra, hogy részben a repce, részben egyéb olajos magvak feldolgozására több olajmalom is működött a városban. Nem a gazdasági haszon szempontjából figyelemre méltó az indigó termesztésére tett kísérlet, hanem sokkal inkább a reformkor embereinek mentalitására. „T. Katona Dienes úr leveleiben előadja, hogy miután a tavalyi évben a honi indigó termesztés megpróbáltatott, de az kívánt sikerrel nem eszközöltetett, az idén az epres kertben, hol is a termesztésre egy darab föld kijelöltetett, maga akarná mind az ültetést elkezdni, mind az indigó gyár felállításában útmutatást adni. Minthogy pedig a föld a városé, a haszon is azt illeti, nem különben az előleges költség is. Ezeknél fogva azt kéri, hogy ezen dologban több személyekből álló bizottság választassék, akikkel ő gyakorta értekezvén a szükséges munkásokat és eszközöket jókor beszerezhesse, és a tanácsnak, valamint a költségekről, úgy a jövedelemről is számolhasson.” Véleményadás végett át küldték a választott közönséghez. IV. 1504. b/53. 1841. január 25. 119., illetve CSÁNYI János: 1840. 87.
- 117 IV. 1504. a/ 1826. júl. 31.
- 118 Figyelemre méltó, hogy a kukoricatermesztést még nem fogadta egyöntetű helyeslés. SZARKA Sámuel jónevű gazda, aki Csányi János mintagazdasággal kapcsolatos tervezetét legrészletesebben és legalaposabban kommentálta, úgy vélekedett, hogy „...a földet soványító kukorica termesztés talán elmaradhatna...” a termesztésre szánt növények közül. Tehát nem a takarmánynövény ellen foglalt közvetlenül állást, hanem a táperő utánpótlásával kapcsolatosan merültek fel aggályai, de gazdaságossággal kapcsolatos fenntartásai kétségtelenek.
- 119 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1980/b. 25.
- 120 Uo. 18.
- 121 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 106.
- 122 Uo. 107.
- 123 MÉREI Gyula: 1980. 344.
- 124 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 107–108.
- 125 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. b/ 25. Élet gabonán az emberi táplálkozás céljára termesztett gabonát értették.
- 126 IV. 1504. c/ 178. Bár több gazdánál fellelhető volt már olyan padlás, amely gabona tárolására is alkalmas volt.
- 127 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c 347. és 365. sz. dokumentumok.
- 128 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 112.
- 129 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 130 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 112.
- 131 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. b/ 16.
- 132 Uo. 15–16. Amintagazdaság népszerűsítésére is fel kívánták ezt használni, abban bízva, hogy a nőknek a virágok iránti érdeklődése férjeiket is be fogja terelni a mintagazdaságba.
- 133 Uo.
- 134 Uo. 20–21.
- 135 HORNYIK János: 1860. I. 192–197.
- 136 BENDE László: 1916. 11. 1598-ban a budai pasának a különféle ajándékok között fél zsák almát és 11 pint bort is vittek a kecskemétiék.
- 137 SZABÓ Kálmán: 1986. b/ 337–338. Az okozott kár és a fennálló veszedelem nagyságára jellemző, hogy Pest megyében 1791-ben 21 négyzetmérföld területet tett hasznavehetetlenné a homok. Kecskemét 12 négyzetmérföldnyi határának

- kb. egy hatodát (17%) fedte el. Tizenhárom évvel későbbi felmérés tanúsága szerint a város határának már a felét tette használhatatlanná.
- 138 Ekkor Ballószögben mérték ki 100 hold területet 1–3 holdas parcellákra osztva. BENDE László: 1916. 14., illetve LAKOS Béla: 1913. 12–14.
- 139 BENDE László. 1916. 14–15. A prestatisztikus korban, így a XIX. század első felében is túlbecsülték nemcsak a hazai szőlőterület nagyságát, hanem az évi termés mennyiségét is. Kétségtelen, hogy az Alföldön a reformkorban igen jelentős szőlőteleptések történtek: 1847-ben az 1,4 millió magyar holdra becsült szőlőterületből csaknem 300 ezer hold az Alföldön volt. Ha a számok nem is teljesen pontosak, az arányokat el kell fogadnunk!
OROSZ István: 1989. 46–47.,
- 140 Uo. 25. A város határában lévő szőlők területének meghatározása az egyes nyilvántartásokban számottevő eltéréseket mutat. Ennek számos oka volt. Az egyik mindenekelőtt az, hogy a kataszteri holdat (1600 négyszögöl) és az un. magyar holdat (1200 négyszögöl) külön jelölés nélkül, felváltva használják, tehát nem jelzik következetesen a pontos mértékegységeket. Ezt bonyolítja még az is, hogy, igen gyakran a „kapás” mértékegységet alkalmazzák, ami még kevésbé volt megbízható, hisz az egy nap alatt megművelhető terület érdemi eltérést mutatott. Ráadásul minden mértékegység esetében csak becslésre alapoztak. Ehhez még hozzá kell tennünk azt, hogy a kiosztott területeket nem ültették be maradéktalanul szőlővel, hanem részben körülárkolták azokat, amely jelentős teret vett igénybe, és a legtöbb esetben egyéb növény számára is hagytak elegendő helyet: „...a körbe eső veteményes földeket szőlökké, vagy ezeket amazokká, vagy pedig gyümölcsössé önként alakíthatja...” a gazda. CSÁNYI János: 1840. 78. Így a kiosztott területeket nem lehet úgy kezelni, hogy az azonos ugyanakkora területű termő szőlővel. A várost övező szőlők tárgyilagos felmérése éppen a negyvenes évek második felében folyt. Ezt a munkát Sallai Károly mérnök kezdte el, és 1848 decemberéig a Budai úttól a Borbási közig 1695,9 holdat, a Csalánosban pedig 411,6 holdat mért fel. IV. 1504. a/ 1848. III. 2778. tsz.
CSÁNYI János szerint a régibb szőlők területe 4000 holdnyi, az újabbaké 1600 volt 1840-ben. Valószínűleg 1200 négyszögöles holdra gondolt.
Az 1847-es összeírás során az adatfelvevők a kapa, kapás mértékegységet alkalmazták. Ezt az 1850–51-es összeírás fejlécén egyértelműen 200 négyszögölben határozták meg.
- 141 IV. 1517. Pest megye által Kecskemét városba kirendelt úriszék iratai, a/ Úriszéki jegyzőkönyvek. 1821–1827. 149–150.
- 142 IV. 1504. b/76, 895.
- 143 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 112.
- 144 CSÁNYI János: 1840. 78–79.
- 145 BENDE László: 1916. 20.
- 146 SZABÓ Attila: 1989. II. 10. 1773. január 2.
- 147 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990. b/ 17. Országosan sem volt jobb a helyzet: a parasztok a szőlőt „öntapasztalás és aggszokás szerént művelik”, szőlő a megálapítás. OROSZ Istvan: 1989. 47.
- 148 IV. 1504. b/ 76. 370. Akó: régi ürmérték, kb. 56 l.
- 149 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 150 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 116.
- 151 IV. 1509. Kecskemét Város Pénztárának iratai, c/ Számadási lajstromok, 1847–1848.

- 152 Akurtakocsmák elleni harc évszázadokon át tartott. Astatútumok sora nem tudta érdemben korlátozni. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990 /c, 47., 65., 120., 160., 162., 166., 183., 187., 210., 224., 242., 266., 295. és 312. sz. staútumok.
- 153 CSÁNYI János: 1840. 82. Csányinak ez a megállapítása annál inkább figyelemre méltó, mivel a 40-es években „...a honi szőlőművelés... megszűnt rendes jövedelmi forrás lenni...” OROSZ István megállapítása szerint. Érdemes lenne azt is feltárni, hogy a 40-es években milyen volt az értékesítési lehetőség. 1989. 47.
- 154 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 116. A kecskeméti szőlőműveléssel SZABÓ Kálmán foglalkozott több tanulmányában is.
- 155 BENDE László: 1916. 11.
- 156 Uo. 73.
- 157 IV. 1504. b/ 76. 88.
- 158 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 159 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 117.
- 160 A kecskeméti borok gyenge minőségének többek között az volt az oka, hogy a sok gyümölcsfa erősen beárnyékolta a tőkét, és így azok kevés napfényt kaptak.
- 161 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. b/ 16.
- 162 Bár ez a mintagazdaság a szabadságharc után néhány évvel később tönkrement, 1868-ban a város egy újabb és lényegesen nagyobb szabású vállalkozást támogatót, amely a mai Műkertben alapozta meg a mintagyümölcsöst és szaporító telepet.
BENDE László: 1916. 73-74.
- 163 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 111. p. Egy pengő forint 2,5 váltó forintnak felelt meg. Az összeg értékét érzekeltethetjük, ha figyelembe vesszük, hogy egy kocsis havibére 13 váltó forint és 20 krajcár volt, egy béresé 15 váltó forint, és egy szenátoré pedig 62 és fél váltó forint volt.
IV. 1509. c/ 1847-1848.
- 164 Jellemző, hogy 1756-ban az újonnan ültetett fákat még darabonként tartották számon: 11196-t vettek nyilvántartásba. IV. 1504. b/ 76. 747.
- 165 Uo. 748.
- 166 IV. 1504. a/ 1848. III. 1040. tsz.
- 167 IV. 1504. c/ 178., illetve IV. 1504. a/ 1848. II. 1469. tsz.
- 168 IVÁNYOSI-Szabó Tibor: 1990. b/ 15.
- 169 IV. 1504. a/ 1848. 1076.
- 170 IV. 1504. a/ 1848. 1300. tsz.
- 171 IV. 1504. a/ 1848. 1372. tsz., illetve IV. 1509. c/ 1848/49.
- 172 IV. 1504. c/ 181. 75.
- 173 IV. 1503. a/ 1142. tsz.
- 174 CSÁNYI János: 1840. 78.
- 175 IV. 1504. b/ 76. 866.
- 176 Mivel 1797-ben a Fehér tó vize elapadt, a tanács baromitató kutak ásását rendelte el. IV. 1504. b/ 76. 194.
- 177 IV. 1504. b/ 76. 175., 178. A felsorolás érthetően nem teljes.
- 178 IV. 1504. b/ 76. 169., 182-183.
- 179 IV. 1504. b/ 76. 88.
- 180 IV. 1504. b/ 76. 136.
- 181 Erre vonatkozóan rendkívül alapos, a teljes forrásanyagra kiterjedő feldolgozás áll rendelkezésünkre: RUSVAY Kálmán: 1982.
- 182 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 111.
- 183 IV. 1504. b/ 63. 424-425.
- 184 A szokásos 1 váltó forint összegű szájbérenél (legeltetési díjnál) viszont magasabb összeget szabtak ki. IV. 1504. b/ 63. 424-425.

- 185 IV. 1503. a/ 929., illetve 998. tsz. Az egyik ökörscordát késő őszig kint tartották, így annak legeltetési díját megkettőzték, és külön pásztordíjat is kellett fizetni.
- 186 IV. 1504. m/ 112. 1848.
- 187 IV. 1504. m/ Ö. 197. 1847/48. Tóth István cselédjének 3 öreg marhája volt itt, de rajta kívül néhány nagyobb gazda (Fórián György, Ferenczy Gergely, Ferenczy Jakab, Dömötör János, Muraközy Pál, Kovács László stb.) cselédjei (számuk nincs jelölve) 10–14 marhával is rendelkeztek. Figyelemre méltó, hogy a cselédeknek lovuk egyetlen esetben sem volt a ménesekben. IV. 1504. m/ 197. 1847–48.
- 188 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990 /c 216. sz. dokumentum.
- 189 Itt is utalnunk kell arra, hogy a zsellérek és a kertészek összeírása más formában történt, ettől erősen eltérő szempontok alapján, így az ő tulajdonukban lévő jószágokat nem lehetett figyelembe venni. De a vagyoni rétegeken belüli arányokon csekély számuk miatt komolyabb módosulást nem jelenthet.
- 190 Az adóösszeíráshoz kiadott utasításban erre vonatkozóan nincs utalás. Az viszont egyértelmű az egyéb nyilvántartások alapján, hogy csak Pusztaszeren több mint két és fél ezer szarvasmarha volt, ami az összeírásban feltüntetett számnak több mint négyszerese. Ennek alapján joggal tételezhetjük fel, hogy az összeíráskor csak az un. kezes gulyát, illetve ménest vették figyelembe, amelyek a város közelebbi nyomásain legeltek. L. XII. táblázat.
- 191 CSÁNYI János: 1840. 78.
- 192 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 109. 1808-ban méneses kancái közé a város méneséből kért csődört. IV. 1504. a/ 1808/1809. 964. tsz. Ugyancsak ebben az évben a soproni katonai egyég számára 10 lovat kértek a kecskeméti ménestől. Uo. 965. tsz. Tehát a lóállomány ekkor még nem lehetett rossz. Akecskeméti lótenyésztésre, ezen belül Kecskemét város ménesének alakulására vonatkozóan l. RUSVAY Kálmán: 1975. Bár az állomány leromlása kétségtelenül megfigyelhető, a nagyobb gazdák ménesei még elég jó hírnek örvendtek. A szabadságharc idején is több alkalommal vásároltak itt lovakat a honvédség különféle alakulatai számára. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. a/ 127–131., illetve 186.
- 193 RUSVAY Kálmán: 1975. 170–172.
- 194 CSÁNYI János: 1840. 82.
- 195 IV. 1601. 1848–49. 73–73.
- 196 IV. 1504. m/ 112.
- 197 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 110.
- 198 Uo. 111–112.
- 199 SZABÓ Kálmán: 1986. Több tanulmányában mutatta be a kecskeméti pásztorok életét. Közülük a juhászokkal foglalkozott legelmélyültebben.
- 200 CSÁNYI János: 1840. 82.
- 201 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 114.
- 202 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990 c/ 273., 289. sz. dokumentumok.
- 203 CSÁNYI János: 1840. 78
- 204 IV. 1504. b/ 1848. 1707. tsz.
- 205 IV. 1504. m/ 28. Ö. 198. 1946–47.
- 206 IV. 1504. m/ 112. 1848., illetve IV. 1504. m/ 28. Ö. 198.
- 207 IV. 1504. b/ 76. 890.
- 208 IV. 1504. b/ 1826. július 31.
- 209 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. /c 124., 136. sz. dokumentumok.
- 210 IV. 1504. b/ 1825., 208. Kurtafalka: engedély nélkül tartott falka, amely után a város számára a legeltetési díjat nem fizették be.
- 211 IV. 1503. a/ 999. tsz.
- 212 CSÁNYI János: 1840. 78.

- 213 Uo.
- 214 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 108. FÉNYES Elek: 1851. 191–192. kiemeli, hogy Kecskemétről Pestre szállonát, zsiradékot, hízott sertéseket szállítanak.
- 215 CSÁNYI János: 1840. 78., KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 112.
- 216 IV. 1504. b/ 76. 953.
- 217 IV. 1504. b/ 76. 946.,
- 218 IV. 1504. b/ 76. 178–179.
- 219 BALLA János: 1896. Kecskemét 37–38. szám.
- 220 MÉREI Gyula: 1980. 375. Ezzel a megállapítással megegyezik az a jelenség, amellyel 1790. június 12-én került szembe a tanács: mesterlegények csaknem tömegesen kérték letelepedésre az engedélyt. Döntés előtt a tanács a céhek véleményét is kikérte.
IV. 1504. b/ 76. 478.
- 221 IV. 1504. b/ 76. 489–490.
- 222 A folyamat érzékeltetése végett utalunk rá, hogy 1772-ben még csak 242 keresőre jutott egy kézműves. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Jászkunságban lévő arányok nem is voltak egyedülállóan rosszak, hisz a Hajdú kertületekben minden 79., Szabolcsban 78., Somogyban pedig minden 76. keresőre jutott egy kézműves. MÉREI Gyula: 1980. 374–375.
- 223 CSÁNYI János: 1840. 79., illetve IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1989. 296–297.
- 224 MÉREI Gyula: 1980. 376.
- 225 Uo.
- 226 Az iparosoknak és a kereskedőknek igaz, hogy kb. fele rendelkezett szőlővel, de aránytalanul nagy részük igen csekély területet művelt meg. Tíz %-ra sem tehető azok száma, aki akkora szőlőt művelt meg, amelyből eladásra is juthatott. L. XI. táblázat.
Még csekélyebb rész jutott nekik a szántóföldekből. Nem egészen 20%-uk rendelkezett bizonyos mennyiségű földdel, de ugyancsak 10%-ot sem tett ki azok száma, akik 10 holdnál nagyobb területet műveltek meg. Igazán jelentős birtokkal pedig csupán tucatnyian rendelkeztek. L. VIII. táblázat.
- 227 A tímárok, szücsök és molnárok 1817-ben, a lakatosok 1818-ban, a szabók 1824-ben az asztalosok 1826-ban, az ácsok és kőművesek pedig 1827-ben kapták céhszabályzatukat.
SZABÓ László: 1936. 26.
- 228 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 229 IV. 1504. b/ 76. 482.
- 230 Uo. 488.
- 231 IV. 1504. b/ 69. 244–245.
- 232 SZABÓ László. 1936.
- 233 IV. 1504. b/ 69. 243–244.
- 234 IV. 1504. b/ 62. 466–467.
- 235 SZABÓ László: 1936. 27. A céhek tényleges felszámolására a forradalom és szabadságharc alatt nem került sor, csak erősen korlátozták működési körüket. 1851-ben, majd 1859-ben tovább szűkítették hatáskörüket, de a teljes felszámolásra csak 1872-ben került sor.
- 236 IV. 1504. b/ 76. 551. A tanács mint a korábbi hűbértulajdonosok örököse magának követelte a korábban a földesurat illető engedélyezési jogokat.
- 237 IV. 1504. b/ 62. 50. A tanács a vásárlást helyben hagyta azzal a feltétellel, hogy minden olyan kötelezettségnek eleget tesznek, amelyek a háztulajdonosokra nehezednek, illetve, ha a város olyan épületet fog építeni, amelyben a céhgyűléseket is meg tudják tartani, kötelesek lesznek azt eladni.

- 238 SZABÓ László 1936. 37.
- 239 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 248. sz. dokumentum.
- 240 SZABÓ László: 1936. 37–38. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 344. sz. dokumentum.
- 241 Amikor panaszként merült fel, hogy Sün Pál Csapó Andrászt magához csábította, holott korábbi alkalmazója felszólította, el kíván-e tőle menni más helyre dolgozni, de akkor az maradni akart. Mivel később mégis Sün Pálhoz szegődött, a céh a munkaerő elcsábítóját 4 forintra büntette. A céh döntésének az volt az alapja, hogy a régi szokásnak megfelelően a legényeket ősszel fogadták fel Péter Pál napig tartó időszakra. Hamarabb nem cserélhettek munkahelyet. Hasonló megszorításokat alkalmaztak a céhmesterek szegényebb mestertársaikkal szemben is.
- A tanácsi határozat ezzel szemben azt emelte ki, hogy a mesterekre nem lehet vonatkoztatni azokat az eljárásokat, amelyeket a legényekkel szemben szabályosan megtehettek. IV. 1504. b/ 62. 466–467.
- 242 IV. 1504. b/ 76. 474–475.
- 243 Ö KOVÁCS József: 1990/b. 113.
- 244 IV. 1504. b/ 76. 444.
- 245 Ö KOVÁCS József: 1990/b. 117.
- 246 IV. 1504. b/ 69. 6–7. A végleges elfogadásra viszonylag hosszú időt kellett ugyan várniuk, de ezt nem a helyi akadékoskodás okozta.
- 247 Ö KOVÁCS József: 1990/b. 118. Tehát a szokványos mesterségek üzésére is vállalkoztak.
- 248 IV. 1504. b/ 63. 151. Monostoron egy malom felépítését már 1832-ben elrendelte a tanács. IV. 1504. b/ 255. A túlzott versengés megakadályozása végett 1836-ban a tanács nem adott engedélyt Ferenczy József számára, hogy ugyancsak Monostoron egy újabb malmot építsen. Uo. 258. A malom 1844-től működött. Felépítése csaknem öt ezer forintba került. Uo. 264.
- 249 IV. 1504. b/ 1848. I. 255., illetve 982. tsz.
- 250 1754-ben Tatai János kapott engedélyt arra, hogy a Tiszán vízimalmot építsen. IV. 1504. b/ 76. 229. A XIX. század első felében több vízimalom létrehozásához hozzájárult a város a Tisza gátjain. Ezekon kívül a városban lakó gazdák közül volt, aki Péteri pusztán is működtetett vízimalmot az un. Dongár vizén. Uo. 244–245.
- 251 SZABÓ Kálmán: 1986/e. 395–396. Feljegyzi még, hogy velük kapcsolatosan további közmondások is születtek: pl. „Okos mint a kecskeméti szélmalom”—ugyanis mindig hallgat.
- 252 A hozzájuk fűzött remény valószínűleg túlzottnak bizonyult, különösebb hasznot ezek sem hozhattak. Legalábbis erre utal a tanács 1840. április 3-án hozott határozata, amely mentesítette a szélmalomokat az adó alól. IV. 1504. b/ 76. 249., 261.
- 253 IV. 1504. b/ 76. 243.
- 254 Szél Márton 1306, Lakatos Sándor pedig 1766 forintért vásárolta meg. IV. 1504. b/ 76. 253.
- 255 Figyelemre méltó, hogy több molnár elzárkozott ettől a munkától, illetve ha vállalta, kettős vámot szedett tőle: „...mi több, köveiket úgy alkalmazzák, hogy a kukoricát teljességgel ne lehessen azokon őrteni...”, de a „...jelen szűk időben... korlátozásával leginkább a szegényebb sorsú lakosok sújtatnak...” Ezért a választott közösség felszólította a tanácsot, hogy ezekkel a molnárokkal „...érdemük szerint járjon el...” IV. 1503. a/ 1083. tsz.
- 256 Pitke: a malomban a garat alatt lévő sűrű szita, a lisztnek a korpától és a durvább liszttől való elválasztására használták. Innen eredt a pitlis malom elnevezés.

- 257 IV. 1504. b/76. 260. Ennek sorsáról bővebben nem tudunk. Azt sem tudhatjuk még pontosan, mi állhatott Német László és Zana Péter „újabb formájú” malom építésére vonatkozó kérelme /1841/, illetve Kontra József 1844-ben „műmalom” felállítására vonatkozó kérelme mögött. Uo. 262., 265.
- 258 IV. 1504. b/ 1848. I. 276. tsz., illetve IV. 1503. a/ 1182., 1183. tsz.
- 259 IV. 1504. b/1848. I. 797., illetve 796. tsz. A tűzrendészeti jóváhagyás után a tanács formálisan is megadta az engedélyt a négykövű malom működtetéséhez.
- 260 Sok esetben egy-egy gazda csak résztulajdonos volt, a táblázaton viszont ezeket következetesen nem lehetett feltüntetni, jelölni.
- 261 Egy mázsán ekkor 100 fontot, azaz 56 kg-ot értettek. Tehát egy-egy malom teljesítő képessége naponként kb. 140–150 kg. liszt előállítására volt.
- 262 IV. 1604. A szabadságharcra vonatkozó iratok. VI. téka, 53. Tehát a város malmai összesen naponta 90–100 mázsa liszt előállítására voltak képesek.
- 263 IV. 1504. b/ 76. 245–252.
- 264 IV. 1504. b/ 63. 48.
- 265 SZABÓ Kálmán: 1986. d/ 371–372., illetve IV. 1609. m/ 1850–51.
- 266 A gyár nem kezdhette el a termelést, mivel a vállalkozó szellemű fiatalember nemzetőrként részt vett a délvidéki harcokban, sőt a második csoporttal is ott maradt, ahol a harcok során súlyosan megsebesült, majd hősi halált halt. IV. 1601. a/ 1848/49. 171–179.
- 267 IV. 1504. b/ 76. 873–879. 1793-ban Hacker pesti ácsmester 4500 forintért vállalta felépítését. 111. IV. 1509. c/ 1847/48-as főpénztári napló, valamint IV. 1504. b/ 76. 912.
- 268 A különféle téглаégetőket eleinte a nagyobb építkezésekre vállalkozó egyházak, szerzetes rendek, vagy maga a város hozták létre és üzemeltették. A téглаégetés monopóliumát a város mindvégig fenntartotta magának. Ezt a jogát nem csorbította az sem, hogy a nagy tűzvészek alkalmával magán személyek számára is lehetővé tette a téглаégetést, de az árusítást számukra sem engedélyezte.
- 269 IV. 1504. b/ 76. 341–362., illetve 237–249.
- 270 IV. 1504. b/ 76. 183.
- 271 IV. 1504. c/ 114. 93.
- 272 CSÁNYI János: 1840. 83., illetve IV. 1504. b/ 76. 168.
- 273 LÓRAND Nándor: 1875.
- 274 A tanács számára is megadta az engedélyt. IV. 1504. b/ 69. 2–3.
- 275 IV. 1504. b/ 76. 1–8. A következő években már négy patika biztosította a lakosság jobb ellátását.
- 276 IV. 1504. b/ 76. 557.
- 277 SZILÁDY Károly Emlékkönyv 1981. 17–30. A város nyújtott kisebb anyagi támogatást a nyomda zökkenőmentes telepítéséhez.
- 278 A külföldre is szállított gubacsot és a szappanfőzők számára nélkülözhetetlen széksót kell elsődlegesen említeni.
- 279 IV. 1504. h/ 2. Szabályrendeletek 247–251., illetve IV. 1504. c/ 1844. VI. 7.
- 280 IV. 1504. b/ 76. 159–160. Ez a kút volt az, amelyet Zöld kútnak neveztek, és bő vize miatt igen becsültek.
- 281 IV. 1504. b/ 76. 160–183.
- 282 1848 tavaszán a nemzeti felbuzdulás hatására a Zöld kutat nemzeti színűre festették át. IV. 1504. b/ 1848. II. 1397. tsz., illetve IV. 1504. b/ 76. 183., 187.
- 283 Ez utóbbi tényező nemcsak Kecskemét, hanem az egész térség gazdasági feltételeit is behatárolta.
- 284 MÉREI Gyula: 1980. 237–238. Még a magyar borok exportja sem volt igazán gazdaságos a magas fuvar költségek miatt.

- 285 CSÁNYI János: 1840. 82. Nem járhatott eredménnyel az a korabeli kísérlet sem, hogy az út egyik oldalát vastagon betertették agyaggal, amelyen száraz időben reméltek gyorsabb haladást, és mellette egy homokos sávot hagytak, amely a nedves, esős időben itta volna fel a felesleges csapadékot.
- 286 SZABÓ Richárd: 1845. 822. Ez a városkép a halmaztelepülés törvényszerű velejárója. A XVIII–XIX. század fordulóján elszenvedett tűzvészek nyomán jelentős városrendezés indult meg, szigorúbban ellenőrizték az építkezéseket is, de a városias kép kialakítására a századvégig kellett várni.
- 287 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 191., 207., 224., 260., 278., 316., 347., 397., és 401. sz. dokumentumok.
- 288 SZABÓ Richard: 1845. 822–823.
- 289 CSÁNYI János: 1840. 87., illetve IV. 1504. b/ 76. 185.
- 290 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 291 IV. 1503. a/ 1847. 924. tsz. Nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a szomszédos Nagykőrös más megoldást követett, amikor lényegesen távolabbi nyomvonalat jelölt ki a vasút, illetve helyet az állomás számára. Részben ugyanez mondható el több más városról is: pl. Kiskunfélegyháza, Kalocsa, Kiskunhalas stb.
- 292 A költségek kifizetését azzal indokolták a tanácsülésben, hogy a „...kiküldött tanácsnok úr a városi közönség egyik legérdekesebb ügyének előmozdítására... lévén kiküldve...” IV. 1504. b/ 1848. I. 279. tsz.
- 293 IV. 1504. b/ 1848. II. 1363. tsz. A miniszter kedvezően nyilatkozott Csányinak, „...titkára pedig egyenesen azt jelentette, hogy ezen tárgyat folyamodvány útján szorgalmazzák...”, ezért a tanács el is rendelte a folyamodvány elkészítését.
- 294 IV. 1601. Kecskemét Város Bizottmányi Közgyűlésének iratai, 1848. 136.
- 295 MÉREI Gyula: 1980. 308.
- 296 SZABÓ Richárd: 1845. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az igényesebb és jobbmódú gazdák Pesten vásárolják be a szükséges iparcikkeket.
- 297 BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: 1984. 75., 84., 96., 133.
- 298 MÉREI Gyula: 1980. 301. BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: 1984. 89–95.
- 299 SZABÓ Richárd: 1945. 821.
- 300 CSÁNYI János: 1840. 87.
- 301 SZABÓ Kálmán: 1986. 136–138.
- 302 Ö KOVÁCS József: 1990/b. spekuláció, gyapjú.
- 303 IV. 1504. b/ 76. 555.
- 304 A kecskeméti országos vásárok:
1. Gergely vásár: márc. 12. Engedélyezve: 1696. aug. 5.
 2. Gordián vásár: máj. 10. 1746. júl. 4. Zöld vásár.
 3. Lőrinc vásár: aug. 10. 1696. aug. 5. Nyári vásár.
 4. Ciprián vásár: szept. 26. 1798. aug. 4. Szt. Mihály.
 5. Katalin vásár: nov. 25. 1696. aug. 5.
- 305 IV. 1504. b/ 76. 553–554. Az 1798–1800. évi tanácsi jegyzőkönyvek 204. oldaláról származó másolat.
- 306 L. az egyes évek másodbírói számadásokat: IV. 1509. c/, illetve IV. 1504. b/ 76. 175–186.
- 307 IV. 1504. 1820. 308–309.
- 308 IV. 1504. b/ 1848. I. 511. tsz.
- 309 IV. 1504. b/ 76. 281.
- 310 IV. 1504. b/ 76. 283.
- 311 IV. 1504. b/ 76. 286–295.
- 312 IV. 1504. b/ 76. 281–283.

313 IV. 1504. b/ 62. 104–105., illetve 309–310. Érdemes Búzás József vásár- és piacbérlőnek a magisztrátushoz benyújtott panaszából néhány olyan pontot, sérelmet kiemelni, amelyek többoldalú tájékoztatást nyújt a helyi szokásokról, és a korábbi gyakorlatról egyaránt.

1. A helybeli keresztény kereskedők a vásári állandó deszkabódéktól fizetni nem akarnak. tőlük 1 v. ft-t kértek, ha abban idegen kereskedő, vagy helybeli izraelita is árusított, kettőt.

2. A helybeli kupecsek a megállapított fél taxát a legeltetés után nem hajlandók befizetni...

3. Miután a kofák 30 krajcárt fizetnek, az olyan lakosok vagy kertészek is legyenek kötelesek helypénzt fizetni, akik saját terményeiket árusítják, vagy viszonteladók...

4. A helybeli izraeliták 8 pengő krajcár helyett csak 8 váltó krajcárt hajlandók fizetni. (Az előbbi kettő és félszer nagyobb értékű. I. Sz. T.)

5. A nagyobb sátraknál nem az alapterület, hanem annak hossza a mérvadó.

6. A vásárban megfordulni szokott komédiások helypénz fizetése iránt is kéri a tanács rendelkezését.

A tanács a túlságosan is mohónak tűnő bérlővel szemben a régen kialakult normákat tartja követendőnek. Határozata:

— Az izraelita kereskedők csak 8 váltó krajcárt kötelesek fizetni.

— A kupecsek a sertésektől egész évre fél taxát kötelesek, a többi jószágtól csak Szent György naptól Mindszentig.

— „...a kertészeket vagy minden nap álltató gazdákat is a helypénz fizetésére kötelezni nem lehetvén...”

— „...a vásároknak megjelenő komédiások ezentúl felállítandó deszkasátraiktól...” 2 váltó forintot kötelesek fizetni, a kisebbektől egyet...

A magisztrátus civilizált eljárását dokumentálja az alábbi eset is, amely érzékelteti, hogy nem mindenáron a helybeliekkel szembeni kedvezés volt a fő célja:

1844-ben Lefter Mihály esztergomi posztókereskedő posztókereskedő korábbi deszka bódéját azzal a céllal, hogy később újat készíth helyette. Időközben Csanádi László kecskeméti kereskedő helyét elfoglalta, és ezért kért jogorvoslatot. A tanács úgy határozott, hogy „...bátor a helybeli lakosoknak a vásártéren való árulásba minden vidékiek felett a dolog természeti előállításában elsőségük volna...” a tényállások miatt a tanács kötelezte a vásárbírósgót, hogy a helyet Lefter Mihálynak adják vissza.

314 CSÁNYI János: 1840. 79.

315 BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: 1984. 342–345.

316 SZABÓ Richárd: 1845. 823. Város ismertetése során kiemelte, hogy annak bármely pontján meglepően sok kocsmá található, és még ebbe ő sem vette bele a zugméréseket, az un. kurtakocsmákat. Még sajnálatosabbnak mondta azt, hogy ezekben a kocsmákban nem csak a bort mérték. Az „...hagyján lenne, ámbár erkölcsi tekintetben nem látom hasznát az ily számtalan kocsmáknak — ha csupán bormérést jelentenének: de jelentik az erkölcsi romlottság s fajtalanságnak műhelyét...”

317 IV. 1609. m/ 1850–1851

318 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1990/c. 157., 236., 304. dokumentumok.

319 Ö KOVÁCS József: 1990/b. 94.

320 Uo. 128–133.

321 Uo. 112–113.

322 SZABÓ Richárd: 1845. 821. A túlzott fényűzéssel szemben a tanács korábban is fellépett a szolgák, szolgálók és cselédek esetében, de a gazdák ezirányú szokásaiba nem szólt bele, ha a közbiztonságot és a közérkölcst nem sértette.

- 323 KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. 101. Akorabeli ruházatkódásra vonatkozóan rövid, de megbízható tájékoztatást ad CSÁNYI János: 1840. 75. és a már többször idézett SZABÓ Richárd: 1845. feldolgozás is. A legbővebb és képekkel is illusztrált tájékoztatás a KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. kötetben található.
- 324 IV. 1504. v/ Végrendeletek, 1840–1848.
- 325 IV. 1503. a/ 1063. tsz.
- 326 CSÁNYI János: 1840. 87. A náluk felhalmozott összeg nem lebecsülendő: már 1840 táján több mint 50 ezer pengő forintot gyűjtöttek össze. Egyébként a városban a negyvenes években hat temetkezési takarékegylet jött létre, így később a tanács újabbak alakulását már nem is engedélyezte.
- 327 IV. 1504. b/ 1848. III. 1100. tsz.
- 328 VÖRÖS Károly: 1980. 473.
- 329 THIRRING Gusztáv: 1935. 371.
- 330 Az egyes városok lélekszámának megállapítása a körültekintően végzett népszámlálások idejét megelőzően igen nehéz munka, legtöbbször lehetetlen. Kecskemét esetében az első igazán megalapozott kiindulópont kétségtelenül a József kori összeírás. Ezt megelőzően csak az adózók számát lehet tárgyilagosan megállapítani. Figyelemre méltó, hogy még a következő évtizedek adatai, megállapításai sem mindig teljesen megnyugtatóak. Az 1828. évi összeírás alapján a város lakosainak száma: 35039 fő volt. 1840-ben Csányi 36 és 40 ezer közöttinek mondja, Szabó Richárd 1845-ben 40 ezer főre utal. Fényes Elek 44110 személyben állapította meg a lélekszámot, míg a Kubinyi–Vahot kötet a tanyákon élőkkel együtt is csak 36564 személlyel számolt. Minden okunk megvan arra, hogy az 1850–51-es népszámlálás adatait fogadjuk el mint a valósághoz leginkább közelállót.
- 331 Tekintettel arra, hogy az összesítések elkészítésénél használt szempontokat nem ismerjük, az ott található számokat változatlanul közöljük, mégha esetenként számolási hibát sejtethetünk is mögöttük.
- 332 Ez évenként átlagosan 303 fős növekedést jelentett, ami kb. 1%-os folyamatos gyarapodásnak felelt meg.
- 333 Ez kb. 0,67%-os növekedési ütem volt.
- 334 Tekintettel arra, hogy a szabadságharc alatt és után viszonylag sokan költöztek ki a tanyákra, nem lehet biztosan tudni, a forradalmat megelőző évben pontosan mi is volt a helyzet.
- 335 SZABÓ Richárd: 1845. 796.
- 336 CSÁNYI János: 1840. 72. SZABÓ Richárd: 1845. 796–797. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre: 1853. Kiemeli, hogy Czollner Mihály dúsgazdag kereskedő, aki 40000 forintot hagyott a városra, nemcsak a katolikus, hanem a református szegények gyámolítását is követelményként támasztotta. 95. p.
- 337 CSÁNYI János: 1840. 72.
- 338 SZABÓ Richárd: 1845. 797.
- 339 CSÁNYI János: 1840. 72. Nem érdektelen néhány adatot közölni arra vonatkozóan, miként jártak el a város vezetői azokkal szemben, akik a vallási türelmet megszegették, milyen következetes szigor révén jutottak el a későbbi egyetértéshez és türelemhez: Kovács István, aki a református templomba, feltett süveggel bement és közbotránkozást okozott — olvashatjuk egyik feljegyzésben —, bebörtönözték, ahol a „bírákat mennykővel üttette, adtával–teremtettével csináltatta testüket”, ezért háromszor elveendő 40–40 pálcaütésre ítélték. IV. 1504. b/ 76. 3. Pataki György csizmadia legényt azért, mert a kálvinisták lelkét nyelvével mocskolta 25 pálcaütésre ítélték. Uo. 10.
- 340 Az összesítések az egyházi anyakönyvek alapján készültek.
- 341 Megfelelő összehasonlításra alapul szolgálhat: IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1987.

- 342 VÖRÖS Károly: 1980. 475.
- 343 RÉVÉSZ László: 1956. 18–20., illetve 33–35., RÁCZ István: 1988. 42–44.
- 344 RÁCZ István: 1988. 43–47.
- 345 RÉVÉSZ László: 1956. 30–32. Valójában csak egyetlen familia, Sárközy János családja állt elő ilyen igénnyel. RÁCZ István: 1988. 212.
- 346 A helyi nemesekkel Nagykőrösnek is meggyúlt a baja: 1. MAJLÁT Jolán–MÁRKUS István: 1943., illetve NOVÁK László: 1986. Kecskemétre vonatkozóan RÉVÉSZ László: 1956. 19–30. A feudális restauráció széles körben érvényesült. KOVÁCS Ágnes: 1979.
- 347 IV. 1527. Nemességi iratok gyűjteménye, 3. 166–176.
- 348 RÉVÉSZ László: 1956. 13–15., illetve IV. 1527. 3. 176–177.
- 349 Az adókönyvekben éveken át nyilvántartották a tartozásokat, de a behajtás terén szinte semmi eredmény nem jelentkezett.
- 350 Az adósság összegének értékét érzékeltetheti, hogy egy hadnagy, aki a város közbiztonságára ügyelt, évenként 50 forint fizetséget, a forspontozó hadnagy pedig 56 forintot kapott egy esztendőre. IV. 1510. 1833. 136–137.
- 351 Tényleges végrehajtás nem történt. IV. 1504. b/ 62. 478–479.
- 352 IV. 1527. 3. 309–311.
- 353 IV. 1504. b/ 62. 10. A magisztrátus reagálása: jegyzőkönyvbe vették — „tudomásul feljegyezve.”
- 354 IV. 1527. 3. 315. Érdemes a fogalmazásra figyelni: a nemesek nem bizonyítják jogaikat, kiváltságaikat különféle okmányokkal, hanem *állítják* igazukat.
- 355 IV. 1527. 3. 112.
- 356 IV. 1504. c/ 215. téka. 1846. jún. 25.
- 357 IV. 1504. c/ 215. 1847. febr. 22. Az irat külzetén rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvből kiemelt részt.
- 358 RÉVÉSZ László: 1956. 17., illetve 30–32.
- 359 RÉVÉSZ László: 1956. 17.
- 360 RÉVÉSZ László: 1956. 33.
- 361 RÉVÉSZ László: 1956. 23–29.
- 362 LIPÓTY Sándor: 1935.
- 363 Mint már utaltunk rá, a nemesek ez elől csaknem formális összeg, 2 forint lefizetésével mentesültek. RÉVÉSZ László: 1956. 26.
- 364 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 192., 300., és 312. sz. dokumentum. A nemesség ez alól is formális összeg fejében mentesült, de többségükben még ezt az összeget sem fizették be. RÉVÉSZ László: 1956. 27–28.
- 365 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985., illetve 1989/a.
- 366 Nem mondható ugyan tipikusnak nemes Nagy Zsigmond esete, de nem is párját ritkító, ezért érdemes megemlíteni. A VI. tizedben Szappanos József házában lakó nemest a zsellérek között vették nyilvántartásba, holott volt 18 hold saját földje, 50 hold árendás földje, egy kapás szőlője és két hámos lova. Ezekon túl még egy száraz malom után is adózott.
- 367 Böhm József, aki az Arany Sas vengédlőt bérelte a várostól ugyancsak a zsellérek között található, kiemelkedő jövedelme lehetővé tette, hogy három cselédet is tartson. IV. 1504. m/ Ö. 195. 1846/47.
- 368 NOVÁK László: 1986. 98.
- 369 Ebből adódóan a József kori összeírás alapján Kecskemét társadalmára vonatkozóan több tekintetben torz képet lehet alkotni.
- THIRLING Gusztáv: 1935.
- 370 IV. 1504. m/ Ö. 195. 1846/47.

- 371 A zsellérek között írták össze pl. a következő iparosokat is: Weis József vattakészítő, Braun József szobafestő, Shhindler Károly cipész, Kőrös József takács, Dankó János kőműves stb.
- 372 IV. 1504. m/ Ö. 195. 1846/47.
- 373 Sokan az idegenek közül eleve a tanyákon kerestek munkaalkalmat, mivel a városban való letelepedést a magisztrátus különféle eszközökkel nehezítette.
- 374 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 329. sz. dokumentum.
- 375 CSÁNYI János: 1840. 78.
- 376 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1987.
- 377 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 100., 394. dokumentumok
- 378 Ebben az összeállításban nemcsak a gazdák adóösszeírását vettük figyelembe, hanem a többi társadalmi csoportokra vonatkozókat is. Így érthető, hogy az összesített adatok esetenként eltérnek a korábbi táblázatok végső összegétől.
- 379 A szorult helyzetbe került haszonbérlők közül néhányan „al-haszonbérlőknek” engedték át művelésre a megkapott szántó egy részét. Pusztaszeren ez olyan szervezett formában ment végbe, hogy a magisztrátus szükségesnek látta a közbelépést. Soós János kiküldött másodbíró itt kilenc ilyen gazdát talált, kik közül többen „egészen idegeneknek” adták ki földjeiket. Megállapítása szerint: az alhaszonbérlők maguk is kint laknak Pusztaszeren, akik bírójuknak a járásbeli esküdt befolyásával bizonyos Sipka Bódi kertészembert választották, forma szerint feleskették, aki minden kisebb jelentőségű örökösödési, adóssági és becsteleltési ügyekben bírászkodik. Kisebb büntetések esetében 12 pálca ütésig is fel van hatalmazva.
- A tanács Szent Mihály napjáig türte meg az alhaszonbérlőket földjeiken, azután távoznok kellett. A bérlőket pedig megintette.
- 380 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/c. 5. sz. dokumentum.
- 381 IV. 1609. m/ 1850–1851.
- 382 CSÁNYI János: 1840. 79.
- 383 IV. 1504. m/ Ö. 200. 1847–1848.
- 384 HAJNÓCZY Iván: 1939., Petri Edit: 1975.
- 385 A XVIII. század végén még csak 34 család lakott itt, de 1829-ben már 130 tagból álló kolónia szentelhetette fel a város közepén templomát. Tehát velük szemben sem nyilvánult meg különösebb diszkrimináció. Nem véletlen, hogy a görögök megállapítása szerint is „Kecskeméth várossa mint a vallásos szép egyetértésről és békességről esméretes magyar város...”. Így érthető, hogy a magisztrátus a felszentelésen hivatalosan is képviseltette magát. De ebben a városban az is csaknem törvényszerű volt, hogy „...templomban, ahol már minden vallásbeli tisztelendő papság, szerzetesek... és számos előkelő lakosok megjelentek...” IV. 1528. Kecskemét Város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye. b/ 2. 508–509., illetve 3. 176–178.
- 386 A Kozma testvérek ezen jogilag nem igazán megalapozott próbálkozásairól korábban már szóltunk.
- 387 Nem áll tehát helyt Hornyik János megállapítása, hogy „1746 előtt Kecskeméten egyetlen zsidó sem lakott, de még csak ideiglenesen sem tartózkodott,” hisz ezt maga Hornyik is több adatával cáfolta. HORNYIK János: 1988. 43–44. Bár letelepedésüket a tanács nem engedélyezte, működésük kereteit viszont a görög kereskedőkével együtt szabályozta már 1712-ben. Adófizetésükről is több adatot őriztek meg az adókönyvek.
- 388 Ö KOVACS József: 1989.
- 389 KUBINYI Ferenc és VAHOT Imre: 1853. 94., illetve ENZT Géza, GENTHON István-SZAPPANOS Jenő: 1961. 158.
- 390 IV. 1504. b/ 76. 448.

- 391 Ö KOVÁCS József: 1990.
392 IV. 1504. b/ 76. 449.
393 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990/a. 68.
394 IV. 1604. A szabadságharcra vonatkozó iratok, VI. 27.
395 A magisztrátus már 1822-ben statútummal volt kénytelen velük szemben fellépni: „Ez idő szerént számosan találtatván a lakosok között, kik tulajdonképpen tanult és megszokott életmódjuktól és rendes foglalkozásaiktól el állván, instantiafrókká lettek...” IV. 1504. a/ 1822. II. 122.
396 SZABÓ Richárd: 1845. 823-825.
397 CSÁNYI János: 1840. 86., illetve SZABÓ Richárd: 1845. 826.
398 KUBINYI Ferenc-VAHOT Imre: 1853. 122-123.
399 SZABÓ Richárd: 1845. 825

BIBLIOGRÁFIA

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos:

1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984.

BALLA János:

1986 Adatok selyemhernyótenyésztésünk történetéhez. Kecskemét 37–38. szám.

BALOGH István:

1962 Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–40-es években. Agrártörténeti Szemle, 3–4. szám.

BENDE László:

1916 Kecskemét közgazdasági viszonyai. Kecskemét.
1929 A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermelés fejlődéstörténete. Kecskemét.

CSÁNYI János:

1840 Kecskemét, a mint van. Társalkodó, 17–22. szám.

CSATÁRI Bálint:

1990 Tanakodás a tanyákról — Országos Tudományos Konferencia — /szerk.: Csatári Bálint/. Kecskemét.

ENTZ Géza–GENTHON István–SZAPPANOS Jenő:

1961 Kecskemét, /Városképek, műemlékek/. Bp.

EPERJESSY Géza:

1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686–1848/. Bp.

ERDEI Ferenc:

1942 Magyar tanyák. Bp.

FÖRDŐS László:

1933 Mária Terézia urbáriumja és Kecskemét. Kecskemét.

FÉNYES Elek:

1851 Magyarország geográfiai szótára. Pest, I–IV.

FÜR Lajos:

1980 A belterjes tanya. /In.: A magyar tanyarendszer múltja, szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György./ Bp.
1983 Kertés tanyák a futóhomokon. Bp.

GESZTELY NAGY László:

1926 A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét.

HAJNÓCZY Iván:

1939 A kecskeméti görögség története. Bp.

HORNYIK János:

- 1860–1866 Kecskemét város története oklevéltárral, I–IV.
Kecskemét.
1870 Egy lap Kecskemét város újabbkori történetéből. Kecskeméti Lapok febr. 3., és a következő számok.
1988 A kecskeméti zsidók története. /A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö KOVÁCS József./ Gyula.

HULEJ Endre–Ö KOVÁCS József:

- é.n. /1986/ WÉBER Ede–Egy svájci polgár Magyarországon.
Kecskemét.

IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor:

- 1977/78 A rézpenz forgalmának és értékének alakulása Kecskeméten a Rákóczi–szabadságharc alatt. Numizmatikai közlöny, LXXVI–LXXVII. évf. 95–104.
1979 A tallér Kecskeméten 1662–1711. Levéltári Közlemények, 2. sz. 201–224.
1979/1980 Az aranyforint forgalma Kecskeméten 1662–1711. Numizmatikai Közlöny, LXXVIII–LXXIX. évf. 63–76.
1980 Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711. Századok, 1. sz. 71–99.
1981/a A „kongó” nevű pénz forgalma Kecskeméten. Történelmi Szemle, 107–113.
1981/b Baranyai–somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten 1677–ben. Baranya megyei helytörténetírás, /szerk.: SZITA László/ Pécs. 107–113.
1982 Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1686. Agrártörténeti Szemle, 3–4. sz. 522–556.
1985/a Egy alföldi mezőváros 1689-es adóösszeírása és dézsmajegyzéke /kutatásmódszertani elemzés/ I–II. Levéltári Szemle, 3–4. sz. 35–43., ill. 27–35.
1985/b Délkelet–Dunántúl szerepe Kecskemét XVII. század végi migrációjában. In.: Baranya megyei helytörténetírás, /szerk.: SZITA László/ Pécs. 13–24.
1985/c Adatok a Kecskeméten használt „fertály” szavunk jelentéséhez. Agrártörténeti Szemle, 1–2. sz. 240–246.
1985/d A pénzürtékek és a pénzforgalom alakulása Kecskeméten 1662–1711 között. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, VII. Kecskemét. 9–146.
1985/e Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII–XVIII. században. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, VII. Kecskemét. 147–158.

- 1985/f Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, VII. Kecskemét. 159–230.
- 1985/g A bérek alakulása Kecskeméten 1662–1711 között. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, VII. Kecskemét. 321–388.
- 1985/h Migráció Kecskeméten 1662–1711. között. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, VII. Kecskemét. 389–434.
- 1986 Pénzürtékek és pénzforgalom alakulása Kecskeméten 1711–1790. Levéltári Közlemények, 1. sz. 3–56.
- 1987 Kecskemét társadalma 1770 táján. Levéltári Közlemények, 1–2. sz. 105–140.
- 1989/a A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790. In.: Bács–Kiskun megye múltjából, X. Kecskemét. 59–133.
- 1989/b Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében I–III. Bács–Kiskun megye múltjából, X. Kecskemét. 133–324.
- 1989/c A kecskeméti Gazdasági Egyesület létrehozása /1844–1852/ In.: Levéltári Füzetek, /Bács–Kiskun megye/ IV. 97–116.
- 1990/a Kecskemét 1848–49-ben. Kecskemét.
- 1990/b Mezőgazdasági bérek Kecskeméten a XVIII. században. /Kézirat, közli: Agrártörténeti Szemle/
- 1990/c Kecskeméti szabályrendeletek.

JUHÁSZ Antal:

- 1989 A szegedi táj tanyái. Szeged.

KELEMEN Kajetán:

- 1877 A jászok redemptio története és fejlődése a jelen korig. Szeged.

KORABINSZKY, Johann Matthias:

- 1786 Geographisch–historisches und produkten lexikon von Ungarn. Pressburg /Pozsony/.

KOVÁCS Ágnes:

- 1979 Az úrbéres viszony alakulása a csongrád vásárhelyi uradalom mezővárosaiban /1722–1848/. Agrártörténeti Szemle, XXI. 3–4. szám 414–431.

Ö KOVÁCS József:

- 1989 Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezőváros társadalom és a zsidóság. /In.: Bács–Kiskun megye múltjából, X. kötet. 391–432./ Kecskemét.
1990/a Betelepedés és lakosítás Kecskeméten a XVIII–XIX. században /különös tekintettel a zsidóság helyzetére/.
Kézirat.
1990/b A zsidók szerepe Kecskemét polgárosodásában 1746–1867. Kézirat.

KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre:

- 1853 Kecskemét és a kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély Képekben, I. kötet. Pest. /Hasonmás/

LAKOS Béla:

- 1913 Kecskemét gazdasági fejlődése. Bp.

LETTRICH Edit:

- 1968 Kecskemét és tanyavilága. Bp.

LIPÓTZY Sándor:

- 1935 Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. Szeged.

LÓRÁND Nándor:

- 1975 Adatok Bács–Kiskun megye gyógyszerári hálózatának kialakulásáról és neves gyógyszerészeiről. /In.: Cumania, III. 145–182./ Kecskemét.

MADARASSY László:

- 1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztákon. Bp.

MÉREI Gyula:

- 1980 Magyarország gazdasága. 213–424. /In.: Magyarország története, 1790–1848. 5/1. Főszerk.: MÉREI Gyula./ Bp.

MAJLÁT Jolán–MÁRKUS István:

- 1943 Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Századok, 307–370.

MAKKAI László:

- 1961 A városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Bp.

MÁRKUS István:

- 1943 Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században. Kecskemét.

NOVÁK László:

1986 Három város. Bp.

1990 Az alföldi tanyás települések és presztizsük. /In.: Tanakodás a tanyákról, szerk.: CSATÁRI Bálint./ Kecskemét.

OROSZ István:

1980 „Rideg tanya”. /In.: A magyar tanyarendszer múltja, szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György./ Bp. 170–185.

1989 Hagyományos és modern elemek a magyarországi szőlőtermelésben a XIX. század első felében. /In.: Parasztság és magyarság, szerk.: Rácz István./ Debrecen. 46–54.

OROSZ László:

1974 Katona József. Bp.

H. PÁLFY Ilona:

1935 Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Magyar Statisztikai Szemle, 5. sz. 382–393.

PAPP László:

1936 Kecskemét tanyatelepülés kialakulása. Szeged.

PÉTERNÉ Fehér Mária:

1990 Az első követválasztás Kecskeméten. Kézirat.

PETRI Edit:

1975 A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. /In.: Cumania, III./ Kecskemét.

PUSZTAI Ferenc:

1980 Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései. /In.: A magyar tanya múltja, szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György./ Bp. 61–70.

RÁCZ István:

1980 A tanyarendszer kialakulása. /In.: A magyar tanyarendszer múltja, szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György./ Bp. 97–148.

1988 Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Bp.

RÉTHLY Antal:

1970 Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp.

RÉVÉSZ László:

1956 Kecskemét harca a beköltöző nemesekkel a 18–19. században. Kecskemét.

RUSVAY Kálmán:

- 1975 Kecskemét város ménese. /In.: Bács–Kiskun megye múltjából, I. 53–80./ Kecskemét.
1982 A népi állatgyógyítás múltja Kecskeméten. /In.: Bács–Kiskun megye múltjából, IV. 511–588./ Kecskemét.

SZABAD György:

- 1980 A tanyára telepedés feudalizmus kori korlátai. /In.: A magyar tanyarendszer múltja, szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc–SZABAD György./ 149–169. Bp.

SZABÓ Attila:

- 1985 A ceglédi vallásalapítványi uradalom gazdálkodása 1782–1867. Ceglédi füzetek, 22. Cegléd.
1989 A kecskeméti Ferences Rend Historia Domusa. Magyar nyelvű fordítás I–II. Kézirat.

SZABÓ István:

- 1960 Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és az 1850-es években. /Agrártörténeti tanulmányok./ Bp.

SZABÓ Kálmán:

- 1936 Kecskeméti tanyák. Kecskemét.
1986/a Kecskemét pásztorélete. I. Juhászat. /In.: SZABÓ Kálmán válogatott írásai, 105–166./ Kecskemét.
1986/b Kecskemét szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja. /Válogatott írások: 337–352./
1986/c A régi Kecskemét küzdelme a színes népviselet és a cifra gazdasági szerszámok ellen. /Válogatott írások: 367–368./
1986/d A szappanfőzés Kecskeméten. /Válogatott írások: 371–373./
1986/e Kecskeméti szélmalomok. /Válogatott írások: 395–400./

SZABÓ László:

- 1936 Kecskemét iparos céhei. Kecskemét.

SZABÓ Richárd:

- 1845 Kecskemét ismertetése. Életképek, 2. köt. 25–26. szám.

SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona:

- 1990 Életmód és gazdálkodás a XVIII–XIX. századi kecskeméti tanyákon. In.: Tanakodás a tanyákról, /szerk.: CSATÁRI Bálint/ Kecskemét.

SZILÁDY Károly:

1981 Emlékkönyv, /szerk.: Tóth Sándor/ Kecskemét.

SZILÁGYI Tibor:

1990 Metrológiai feljegyzések Kecskemét történetéből. Kézirat.

SZŐTS Györgyi:

1938 Kecskemét mezőgazdasági fejlődése. Magyar Gazdák Szemléje.

THIRRING Gusztáv:

1935 Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. Magyar Statisztikai Szemle, 5. szám. 369–381.

THIRRING Lajos:

1935 Kecskemét mint tanyaváros. Bp.

VÁLYI András:

1796–1799 Magyar Országnak leírása I–III. Buda.

VARGA János:

1969 Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp.

VÖRÖS Károly:

1980 A magyarországi társadalom. 473–600. /In.: Magyarország története 1790–1848. 5/1. Főszerk.: MÉREI Gyula./ Bp.

...

1988 A mai Bács–Kiskun megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején, /szerk.: IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor/ Kecskemét.

TARTALOM

	Oldal
BEVEZETŐ	3
I. MAGISZTRÁTUS ÉS A LAKOSSÁG	7
II. MEZŐGAZDASÁG	19
A/ Növénytermesztés	19
1. Feltételek és keretek	19
2. A tanyarendszer bővülése	29
3. Szántóföldi növénytermesztés	32
4. Szőlő- és gyömlöcstermesztés	37
5. Erdőgazdaság	42
B/ Állattartás	44
1. Feltételek és keretek	44
2. Nagyállattartás	45
3. Juhtenyésztés	51
4. Egyéb állatok tartása	53
III. IPAR	56
1. A mezővárosi ipar	56
2. A magisztrátus és a céhek	59
3. Régi és új mesterségek	60
IV. HARMADIK ÁGAZAT	67
1. Közlekedés	67
2. Kereskedelem	69
3. Pénzügyek	74
V. TÁRSADALOM	76
1. Népeség	76
2. Nemesség	85
3. Parasztság	89
4. Polgárság	97
5. Értelmiség	105
ÖSSZEGZÉS	108
JEGYZETEK	118
BIBLIOGRÁFIA	137

